

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ERGENLERDE PROBLEMLİ İNTERNET
KULLANIMI, SALDIRGANLIK VE OLUMLU SOSYAL
DAVRANIŞ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ:
AHLAKİ UZAKLAŞMANIN ARACI ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rukiyye Meryem PARLADICI

KLİNİK PSİKOLOJİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Halime Şenay Güzel

Ankara, 2020

ONAY SAYFASI

Rukiyye Meryem Parladıcı tarafından hazırlanan “Lise Öğrencilerinde Problemlı İnternet Kullanımı, Saldırganlık ve Olumlu Sosyal Davranış: Ahlaki Uzaklaşmanın Aracı Rolü” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Dr. Öğr. Üyesi Halime Şenay GÜZEL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Prof. Dr. Ayşegül DURAK BATIGÜN	Ankara Üniversitesi	
Dr. Öğr. Üyesi Emine İNAN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	

Tez Savunma Tarihi: 05.02.2020

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Unvan Ad Soyad

.....

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 05.02.2020

İmza

Adı SOYADI

TEŐEKKÜR

Öncelikle yüksek lisans eğitimim ve tez araştırması boyunca rehberliği, tavsiyeleri, desteği ve kıymetli zamanı ile yanımda olan danışmanım, hocam, Dr. Öğr. Üyesi Halime Şenay GÜZEL'e, tez savunma sınavımdaki değerli katkıları için Prof. Dr. Ayşegül DURAK BATIGÜN'e ve Dr. Öğr. Üyesi Emine İNAN'a,

Klinik Psikoloji Yüksek Lisans eğitimim boyunca emeği geçen değerli hocalarım Prof. Dr. Cem Şafak ÇUKUR, Doç. Dr. Özden YALÇINKAYA ALKAR, Doç. Dr. Kamile Bahar AYDIN, Doç. Dr. Hüdayar CİHAN, Dr. Öğr. Üyesi Gülten ÜNAL'a,

Sevgileri, sabırları ve tüm destekleri için; hayatımın her döneminde maddi ve manevi desteği ile yanımda olan tüm sıkıntılı ve zor zamanlarımı benimle paylaşan sevgili eşim Mustafa PARLADICI'ya,

Veri toplama aşamasında benimle kıymetli bilgi ve deneyimlerini paylaşan tüm öğrencilere,

2210/A Yurtiçi Genel Yüksek Lisans Burs Programı kapsamında finansal olarak bu tezin tamamlanmasında desteği bulunan TÜBİTAK'a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Ergenlerde Problemlı İnternet Kullanımı, Saldırđanlık ve Olumlu Sosyal Davranış Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Ahlaki Uzaklaşmanın Aracı Rolü

Bu çalışmanın amacı ergenlerde problemlı internet kullanımı, saldırganlık ve olumlu sosyal davranış eğilimleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi ve bu ilişkilerde ahlaki uzaklaşmanın aracı rolünün araştırılmasıdır. Buna ek olarak, internet kullanım süresi ve internet kullanım amaçları gibi değişkenler ile yaş, cinsiyet, gelir durumu gibi demografik değişkenlere göre de problemlı internet kullanımı, saldırganlık, olumlu sosyal davranış eğilimleri ve ahlaki uzaklaşmadaki değişimlerin incelenmesi planlanmıştır. Araştırmaya Konya ilindeki üç merkez ile olan Meram, Karatay ve Selçuklu ilçelerinde yer alan önceden belirlenmiş yedi farklı lisede eğitim görmekte olan 479 öğrenci katılmıştır. Oluşturulan bilgi formu aracılığı ile çalışmada katılımcıların internet kullanımları ile ilgili bilgilere ek olarak, sosyo-demografik bilgileri öğrenilmiş ve katılımcılar İnternette Bilişsel Durum Ölçeği, Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği, Buss-Perry Saldırđanlık Ölçeği, Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Ölçeği'ni doldurmuşlardır. Çalışmadan elde edilen bulgular incelenirken SPSS Statistics 23 ve IBM SPSS Amos 21 paket programları kullanılmıştır. Çalışmanın temel hipotezlerini test etmek için yapısal eşitlik modellemesinin bir alt türü olan yol analizi yürütölmüştür. Çalışmada, problemlı internet kullanımının saldırganlık, sözel saldırganlık, fiziksel saldırganlık, öfke ve düşmanlık değişkenlerinde artışı yordadığı ve ahlaki uzaklaşmanın bu ilişkiye kısmi ve tam aracılık ettiği bulgulanmıştır. Buna ek olarak, problemlı internet kullanımının kamusal olumlu sosyal davranışlarda artışı, özgeci, itaatkâr ve gizli olumlu sosyal davranışlarda ise azalmayı yordadığı, bu ilişkilerin kısmen veya tamamen ahlaki uzaklaşma aracılığı üzerinden gerçekleştiği görölmüştür. İnternet kullanım süresi, internet kullanım amaçları ve demografik değişkenlere göre de problemlı internet kullanımı, saldırganlık ve olumlu sosyal davranış eğilimlerinde çeşitli farklılaşmalar görölmüş, tüm bulgular alanyazın bulguları ile birlikte tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: problemlı internet kullanımı, ahlaki uzaklaşma, saldırganlık, olumlu sosyal davranışlar, ergen

ABSTRACT

Problematic Internet Use, Aggression and Prosocial Behavior among Adolescents: Moral Disengagement As A Mediator

The aim of this study is to examine the relations between problematic internet use, aggression and prosocial tendencies among adolescents, and to investigate the role of moral disengagement as a mediator. In addition, whether differences occur in problematic internet use, aggression, prosocial tendencies and moral disengagement according to certain variables such as duration and purposes of internet use as well as demographic variables is aimed to be examined. Participants were 479 students from seven different types of preselected high schools that reside in three districts of Konya. Participants filled a battery of questionnaires including demographic information form, Online Cognitions Scale, Buss-Perry Aggression Questionnaire and Prosocial Tendencies Measure. Analyses were conducted using SPSS Statistics 23 and Amos 21 software packages. Path analysis as a subset of Structural Equation Modeling was utilized while testing basic hypotheses of the study. Problematic internet use was found to predict increases in moral disengagement, aggression, verbal aggression, physical aggression, anger and hostility. Moral disengagement was found to mediate this relationship, fully or partially. Problematic internet use was found to predict increases in public prosocial tendencies and decreases in altruistic, compliant and anonymous prosocial tendencies. Moral disengagement partially or fully mediated the relationships. In addition, problematic internet use, aggression, prosocial tendencies and moral disengagement were found to differ significantly in relation to other variables such as duration and purposes of internet use as well as demographic variables. Findings were discussed within the context of literature.

Keywords: problematic internet use, moral disengagement, aggression, prosocial behavior, adolescent

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	ix
TABLOLAR DİZİNİ	x
1. GİRİŞ.	1
1.1. Problemlı İnternet Kullanımı.....	3
1.1.1. İnternet Bağımlılığı ve Problemlı İnternet Kullanımı	3
1.1.1.1. Problemlı İnternet Kullanımı ve İnternet Bağımlılığına İlişkin Tanı Ölçütleri... 5	
1.1.1.2. Problemlı İnternet Kullanımının Yaygınlığına İlişkin Sonuçlar	9
1.1.1.3. Problemlı İnternet Kullanımı Etiyolojisine İlişkin Modeller	10
1.1.1.3.1. Öğrenme Teorisi Modeli	11
1.1.1.3.2. Bilişsel Davranışsal Model.....	11
1.1.1.3.3. Yetersiz Sosyal Beceriler Modeli.....	13
1.1.1.3.4. Nörobiyolojik Model.....	13
1.1.4. Ergenler ve Problemlı İnternet Kullanımı	15
1.1.5. Problemlı İnternet Kullanımı ile İlişkili Değişkenler.....	21
1.1.5.1. Problemlı İnternet Kullanımı ve Süre	21
1.1.5.2. Problemlı İnternet Kullanımı ve Online Aktivite.....	22
1.1.5.3. Problemlı İnternet Kullanımı ve Cinsiyet	23
1.1.5.4. Problemlı İnternet Kullanımı ve Psikolojik/Psikiyatrik Problemler	25
1.1.5.5. Problemlı İnternet Kullanımı ve Sosyo-ekonomik Düzey (SED).....	26
1.2. Ahlaki Uzaklaşma (Moral Disengagement).....	27

1.2.1. Ergenlik döneminde Ahlaki Uzaklaşma.....	30
1.2.2. Ergenlerde Problemlı İnternet Kullanımı ve Ahlaki Uzaklaşma	33
1.3. Saldırıcılık	39
1.3.1. Problemlı İnternet Kullanımı ve Saldırıcılık	40
1.4. Olumlu Sosyal Davranış.....	45
1.4.1. Problemlı İnternet Kullanımı ve Olumlu Sosyal Davranış	46
1.4.2. Ahlaki Uzaklaşma ve Olumlu Sosyal Davranış	49
1.5. Amaç	50
1.6. Araştırma Soruları	51
2. YÖNTEM.....	53
2.2.1. Demografik Bilgi Formu	56
2.2.2. İnternette Bilişsel Durum Ölçeği (İBDÖ) (Online Cognitions Scale) (OCS)...	56
2.2.3. Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği (AUÖ) (Moral Disengagement Scale) (MDS).....	58
2.2.4. Buss-Perry Saldırıcılık Ölçeği (BPSÖ) (Buss-Perry Aggression Questionnaire) (BPAQ)	58
2.2.5. Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Ölçeği (OSDE) (Prosocial Tendencies Measure) (PTM)	60
2.3. İşlem	61
2.4. İstatiksel Analiz.....	62
3. BULGULAR	64
3.2. Araştırmanın Değişkenleri Arasındaki Korelasyonlar	65
3.2.1. Problemlı İnternet Kullanımı ve Ahlaki Uzaklaşma Arasındaki İlişkiler	65
3.2.2. Problemlı İnternet Kullanımı ve Saldırıcılık Arasındaki İlişkiler	66
3.2.3. Problemlı İnternet Kullanımı ve Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Arasındaki İlişkiler	66
3.2.4. Ahlaki Uzaklaşma ve Saldırıcılık Arasındaki İlişkiler.....	67

3.2.5. Ahlaki Uzaklaşma ve Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Arasındaki İlişkiler.....	67
3.3. Demografik Değişkenlere Göre Araştırmanın Değişkenlerindeki Farklılaşmaların İncelenmesi: T-test, ANOVA, MANOVA Bulguları	70
3.3.1. Cinsiyet ve Anne Eğitimine Göre Ahlaki Uzaklaşmadaki Farklılaşmaların İncelenmesi: İki yönlü ANOVA Bulguları.....	70
3.3.2. Cinsiyet ve Anne Eğitimine Göre Problemlı İnternet Kullanımı ve Alt Boyutlarındaki Farklılaşmaların İncelenmesi: İki Yönlü MANOVA Bulguları... ..	71
3.3.3. Cinsiyet ve Anne Eğitimine Göre Saldırganlık ve Alt Boyutlarındaki Farklılaşmaların İncelenmesi: İki Yönlü MANOVA Bulguları	73
3.3.4. Cinsiyet ve Anne Eğitimine Göre Olumlu Sosyal Davranışlardaki Farklılaşmaların İncelenmesi: İki Yönlü MANOVA Bulguları	76
3.4. İnternet kullanım süresi, İnternet Kullanım Amaçları ve Problemlı İnternet Kullanım Durumuna Göre Araştırmanın Değişkenlerindeki Farklılaşmaların İncelenmesi: T-test ve ANOVA Bulguları	79
3.4.1. Günlük İnternet Kullanım Süresi Gruplarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi: ANOVA	80
3.4.2. İnterneti Araştırma ve Ödev Yapma Amaçlı Kullanım Durumuna Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi: T-test	83
3.4.3. İnterneti Sosyal Ağlar Amaçlı Kullanım Durumuna Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi: T-test	86
3.4.4. İnterneti Eğlence Amaçlı Kullanım Durumuna Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi: T-test	88
3.4.5. İnterneti Oyun Oynama Amaçlı Kullanım Durumuna Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi: T-test	90
3.5. Problemlı İnternet Kullanımı, Ahlaki Uzaklaşma, Saldırganlık ve Olumlu Sosyal Davranışlar ile İlgili Bazı Modellerin Test Edilmesi: Yapısal Eşitlik Modellemesi.....	93

3.5.1. Problemlı İnternet Kullanımının Ahlaki Uzaklaşmaya Olan Etkisinin İncelenmesi: YEM	95
3.5.2. Problemlı İnternet Kullanımının Saldırđanlık ve Alt Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi: YEM	96
3.5.3. Problemlı İnternet Kullanımının Olumlu Sosyal Davranış Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi: YEM.....	98
3.5.4. Ahlaki Uzaklaşmanın Saldırđanlık ve Alt Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi: YEM	99
3.5.5. Ahlaki Uzaklaşmanın Olumlu Sosyal Davranış Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi: YEM	101
3.5.6. Aracı Değişken ile Kurulan Modellerin İncelenmesi: YEM.....	103
4. TARTIşMA	109
4.1. Demografik Değişkenlerle Yürütölen Analizlerden Elde Edilen Sonuçların Tartışılması	109
4.1.1. Problemlı İnternet Kullanımı	109
4.1.2. Ahlaki Uzaklaşma	112
4.1.3. Saldırđanlık	114
4.1.4. Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri	116
4.2. Problemlı İnternet Kullanımı ve Ahlaki Uzaklaşma	117
4.3. Problemlı İnternet Kullanımı ve Saldırđanlık	118
4.4. Problemlı İnternet Kullanımı ve Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri	119
4.5. Ahlaki Uzaklaşma ve Saldırđanlık	121
4.6. Ahlaki Uzaklaşma ve Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri	121
4.7. Problemlı İnternet Kullanımı ve Saldırđanlık Arasındaki İlişkide Ahlaki Uzaklaşmanın Aracı Rolü	122
4.8. Problemlı internet Kullanımı ve Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Arasındaki İlişkide Ahlaki Uzaklaşmanın Aracı Rolü	123
4.9. Sınırlılıklar.....	124

5. SONUÇ VE ÖNERİLER	125
5.1. Teorik ve Klinik	125
5.2. Araştırmanın Sonuçları.....	126
5.3. Öneriler.....	127
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	130
EKLER.....	155
EK-1. Bilgilendirilmiş Öğrenci Onam Formu.....	155
EK-2. Demografik Bilgi Formu	156
EK-3. İnternette Bilişsel Durum Ölçeği (Örnek Maddeler).....	157
EK-4. Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği (Örnek Maddeler).....	158
EK-5. Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (Örnek Maddeler)	159
EK-6. Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Ölçeği (Örnek Maddeler).....	160
EK-7. İl Milli Eğitim Müdürlüğü Araştırma Uygulama İzni	161
EK-8. AYBÜ Proje Onay Belgesi.....	162

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

APA	: Amerikan Psikoloji Derneği
AUÖ	: Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği
DEHB	: Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu
DSM IV	: Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (IV)
DSM IV-R	: Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (IV-Revize)
DSM 5	: Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (5)
İBDÖ	: İnternette Bilişsel Durum Ölçeği
SED	: Sosyo-Ekonomik Düzey
RPG	: Rol Yapma Oyunu
OSDE	: Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Ölçeği
BPSÖ	: Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Davis'in (31) Bilişsel-Davranışçı Yaklaşımına Dayalı Problemlili İnternet Kullanımı Modeli	12
Şekil 2. Benlik düzenleme sürecinde ahlaki benlik yaptırımlarının seçici bir biçimde etkinleştirilmesine ya da zarar verici davranıştan uzaklaşmasına (kayıtsızlaşmasına) aracılık eden mekanizmalar.....	28
Şekil 3. Aracı Değişken ile Kurulan Teorik Model 1	94
Şekil 4. Aracı Değişken ile Kurulan Teorik Model 2	95
Şekil 5. İBDÖ'nün AUÖ'ye olan etkisinin incelenmesi	96
Şekil 6. İBDÖ'nün BPSÖ ve alt boyutlarına olan etkisinin incelenmesi	97
Şekil 7. İBDÖ'nün OSDE alt boyutlarına olan etkisinin incelenmesi	99
Şekil 8. AUÖ'nün BPSÖ ve Alt Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi.....	101
Şekil 9. AUÖ'nün OSDE boyutlarına olan etkisinin incelenmesi.....	103
Şekil 10. Aracı değişken ile kurulan model: İBDÖ-AUÖ-BPSÖ.....	104
Şekil 11. Aracı değişken ile kurulan model: İBDÖ-AUÖ-OSDE	106

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. İnternet Bağlamı ve Ahlaki Uzaklaşma Mekanizmaları Arasındaki İlişkiler.....	37
Tablo 2. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler.....	54
Tablo 3. Katılımcıların İnternet kullanım amaçlarına göre dağılımları	55
Tablo 4. Katılımcıların günlük İnternet kullanım süresine göre dağılımları.....	56
Tablo 5. Ölçekler ve Alt Boyutları İçin Tanımlayıcı İstatistikler, Güvenirlikler ve Normallikler	65
Tablo 6. Ölçekler ve Alt Boyutlarının Korelasyonları.....	69
Tablo 7. Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği Toplam Puanlarının Cinsiyet ve Anne Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması: ANOVA Sonucu.....	71
Tablo 8. Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği Toplam Puanlarının Cinsiyet ve Anne Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması: Ortalama ve Standart Sapma Değerleri	71
Tablo 9. İnternette Bilişsel Durum Ölçeği Toplam Skor ve Alt Boyut Skorlarının Cinsiyet ve Anne Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması: MANOVA Sonucu	72
Tablo 10. İnternette Bilişsel Durum Ölçeği Toplam Skor ve Alt Boyut Skorlarının Cinsiyet ve Anne Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması: Ortalama ve Standart Sapma Değerleri.....	73
Tablo 11. Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği Toplam Skor ve Alt Boyut Skorlarının Cinsiyet ve Anne Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması: MANOVA Sonucu	74
Tablo 12. Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği Toplam Skor ve Alt Boyut Skorlarının Cinsiyet ve Anne Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması: Ortalama ve Standart Sapma Değerleri.....	75
Tablo 13. Cinsiyet açısından Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği Toplam Boyut ve Her Bir Alt Boyutun MANOVA Bulguları.....	76
Tablo 14. Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Alt Boyut Skorlarının Cinsiyet ve Anne Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması: MANOVA Sonucu.....	77
Tablo 15. Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Alt Boyut Skorlarının Cinsiyet ve Anne Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması: Ortalama ve Standart Sapma Değerleri.....	78

Tablo 16. Cinsiyet açısından Her Bir Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Ölçeği Alt Boyutunun MANOVA Bulguları.....	79
Tablo 17. Günlük İnternet Kullanım Süresi Gruplarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi	81
Tablo 18. İnterneti Araştırma ve Ödev Yapma Amaçlı Kullanım Durumlarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi	85
Tablo 19. İnterneti Sosyal Ağlar Amaçlı Kullanım Durumlarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi	87
Tablo 20. İnterneti Eğlence Amaçlı Kullanım Durumlarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi	89
Tablo 21. İnterneti Oyun Oynama Amaçlı Kullanım Durumlarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi	92
Tablo 22. İnternette Bilişsel Durum Ölçeğinin Ahlaki Uzaklaşma Ölçeğine Olan Etkisinin İncelenmesi	96
Tablo 23. Problemlili internet kullanımının Saldırganlık ve Alt Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi	97
Tablo 24. İnternette Bilişsel Durum Ölçeğinin Olumlu Sosyal Davranışlar Ölçeği Alt Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi	99
Tablo 25. Ahlaki Uzaklaşma Ölçeğinin Saldırganlık Ölçeği ve Alt Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi	100
Tablo 26. Ahlaki Uzaklaşma Ölçeğinin Olumlu Sosyal Davranışlar Ölçeği Alt Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi	102
Tablo 27. Aracı Değişken ile Kurulan Model Sonuçları (IBDÖ-AUÖ-BPSÖ).....	105
Tablo 28. Aracı Değişken ile Kurulan Model Sonuçları İBDÖ-AUÖ-OSDE	108

1. GİRİŞ

İnternet günlük hayatın kaçınılmaz bir parçası haline gelmiştir. Birçok insan için internetin aşırı kullanımının beraberinde getirdiği zararlar faydaları aşmaktadır. Problemlerli internet kullanımı günlük hayatta birçok sorun ile ilişkilendirilmektedir. Ergenlik döneminde bireyler, kişilik gelişimi ve olgunlaşma açısından hızlanmış bir süreçten geçmektedirler. Ergenlik döneminin gelişim özellikleri ve interneti en fazla kullanan grupta yer almaları sebebi ile bu popülasyon problemlerli internet kullanımı açısından riskli bir grup olarak değerlendirilmektedir (1).

Willard (2) yaşadığımız iletişim çağının, bireylerin ahlaki gelişimleri ile ilgili sorunları da beraberinde getirebileceğini savunmaktadır. Konrta, O'Brien ve Hsing (3) Amerika'da üniversite öğrencileri ile yürütülen 30 senelik bir sürece uzanan çalışmaları incelemeleri sonucunda, empati becerisinin özellikle perspektif alma ve empatik ilginin yıllar içinde azalma gösterdiğini bulmuşlardır. Bu düşünün yeni bir olay olduğu ve özellikle 2000 yılından sonraki örneklerde gözlemlendiği ortaya çıkmıştır. Yazarlar bireylerin empati becerilerindeki bu değişimde, bireysel teknoloji ve internet kullanımındaki artışın rolü olabileceğini düşünmektedirler. Aynı zamanda gönüllülük ve hayır için bağış gibi davranışlarda yıllar içinde azalma görülürken, şiddet ve saldırganlık içeren eylemlerde ise yıllar içinde bir artış görülmüştür (3). Bu endişe verici gelişmeler İnternet kullanımının ve problemlerli internet kullanımının bireylerde olumlu sosyal davranışlar ve saldırganlık bağlamında bir değişime yol açıp açmadığı sorusunu gündeme getirmektedir.

Problemlerli internet kullanımı, İnternet ortamındaki saldırgan davranışlarla ilişkilendirilmektedir (4). Dahası araştırmalar, problemlerli internet kullanımının günlük yaşamdaki saldırganlıkla da ilişkili olduğunu göstermektedir (5,6). İnternetin genç bireylerde saldırganlığı nasıl etkilediğini anlamak, önleyici stratejiler geliştirme açısından önem taşımaktadır. Benzer şekilde problemlerli internet kullanımı azalan olumlu sosyal davranışlar ile ilişkilendirilmektedir (5,7). Online ortamdaki etkileşimler yüz yüze etkileşimlerin yerini aldıkça empati gibi kişilerarası dinamikleri düzenleyen kavramlar da değişime uğramaktadır (3). Problemlerli internet kullanımı ve saldırganlık ile problemlerli

internet kullanımı ve olumlu sosyal davranışlar ilişkilerini açıklayabileceği düşünülen bir diğer faktör ise ahlaki uzaklaşmadır.

Bandura'nın (8,9,10) tanımladığı ahlakî uzaklaşma kavramı, ahlak dışı davranan bireyin sosyal-bilişsel olarak öz-düzenleme (self-regulation) sürecini ifade etmektedir. Buna göre, bireyler ahlaki olmayan bir davranış sergilediğinde olumsuz duygular ve düşünceler yaşamamak için ahlak dışı davranışlarını haklı çıkarmakta, başka bir ifadeyle, meşrulaştırmaktadır. Ahlakî uzaklaşma, bireyin meselâ saldırgan davranışının ortaya çıkarabileceği, psikolojik olarak rahatsız edici duygulardan (örn. Utanç ve suçluluk) ve düşüncelerden (örn. Bilişsel çelişki) kurtulmasını sağlayan bir kendini-düzenlemedir. Zarar verici saldırgan davranışlar ve ahlakî olmayan eylemler, bu sayede birey açısından kabul edilebilir hale gelmektedir. Ahlaki uzaklaşmanın saldırganlık ve yardım gerektiren durumlarda sorumluluktan kaçınma (azalan olumlu sosyal davranış) ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (11). Ahlaki uzaklaşma mekanizmaları günlük yaşamda birçok olayda kendini göstermekte ve özellikle rutin olarak gerçekleştirilen aktivitelerde bireylerde değişimlere yol açabilmektedir (12). Ergenlik dönemi bu mekanizmaların gelişiminde ve değişiminde önemli bir periyottur (13).

Ergenlerin online ortamda geçirdikleri vakit, gerçek dünyadaki yüz yüze etkileşimlerini etkilemektedir. Ergenlerin internetteki deneyimleri, bireysel ve sosyal kimlik gelişimleri ile ahlaki gelişimlerinin önemli bir parçası olmuştur (14). Online ortamın bazı yapısal özellikleri ve işlevleri ahlaki uzaklaşma mekanizmalarının kullanımını kolaylaştırabilmektedir (15). Problemlerli internet kullanıcılarının ahlaki uzaklaşma açısından risk altında oldukları düşünülmektedir.

Bu araştırmada iki ayrı aracılık modeli oluşturularak ahlaki uzaklaşmanın (a) problemlerli internet kullanımı ve saldırganlık, (b) problemlerli internet kullanımı ve olumlu sosyal davranış eğilimleri arasındaki ilişkilerde aracı (mediator) rolü incelenmiştir. Bağımlı değişkenler olarak ahlaki uzaklaşma, saldırganlık ve olumlu sosyal davranış eğilimleri ele alınmış ve bu değişkenlerle ilişkili olduğu düşünülen problemlerli internet kullanımı, internet kullanım süresi ve internet kullanım amaçları bağımsız değişkenler olarak çalışmaya dahil edilmiştir.

Alanyazında ahlaki uzaklaşma, siber-saldırganlık bağlamında çalışılmıştır (16); ancak problemlerli internet kullanımı, ahlaki uzaklaşma ilişkisini inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Aynı zamanda alanyazın incelendiğinde problemlerli internet kullanımı ve

olumlu sosyal davranış eğilimi alt boyutlarını inceleyen; ahlaki uzaklaşma ve olumlu sosyal davranış eğilimleri alt boyutlarını inceleyen çalışmalara rastlanılmamıştır.

Sonuç olarak problemlili internet kullanımı ve saldırganlık ile problemlili internet kullanımı ve olumlu sosyal davranış eğilimleri ilişkilerinin daha yakından incelenmesi, bu ilişkilere müdahale edilebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, ahlaki uzaklaşma hem problemlili internet kullanımı, hem saldırganlık, hem de olumlu sosyal davranış eğilimleri ile ilişkili olduğu düşünülen sosyal-bilişsel bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, (a) problemlili internet kullanımı ve saldırganlık arasındaki ilişkileri incelemek, (b) ahlaki uzaklaşmanın bu iki değişken arasındaki aracılık etkisini incelemek, (c) problemlili internet kullanımı ve olumlu sosyal davranış eğilimleri arasındaki ilişkileri incelemek, (d) ahlaki uzaklaşmanın bu iki değişken arasındaki aracılık etkisini incelemek (e) internet kullanım süresine ve amaçlarına göre problemlili internet kullanımı, saldırganlık, olumlu sosyal davranış eğilimleri ve ahlaki uzaklaşmadaki değişimleri incelemek, (f) yaş, cinsiyet ve gelir durumu gibi demografik değişkenlere göre problemlili internet kullanımı, saldırganlık, olumlu sosyal davranış eğilimleri ve ahlaki uzaklaşmadaki değişimleri incelemektir.

1.1. Problemlili İnternet Kullanımı

1.1.1. İnternet Bağımlılığı ve Problemlili İnternet Kullanımı

Çağımızın en önemli gelişmelerinden biri internetin ortaya çıkışıdır. Bu iletişim aracının popülaritesi geçmişten günümüze hızla artmıştır. Toplumsal yaşamın birçok ögesi de internetin gelişmesi ile değişime uğramıştır. Bilgilere hızlı erişim, bireyler ve kurumlar arası hızlı iletişim sağlaması internetin getirdiği kolaylıklardandır. Ancak internet toplumsal anlamda bazı istenmeyen sonuçlara da yol açmıştır. Bunların arasında ahlaki olmayan veya yasadışı kullanımlar, günlük hayata etki edecek ölçüde aşırı kullanımı veya bağımlılık potansiyeli taşıması yer almaktadır (17,18,19).

İnternetin potansiyel bağımlılık aracı olabileceğine dair ilk görüşler 2000'li yılların öncesinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Davidson ve Walley (20) bazı insanların

bilgisayarlara aşırı bağlandığını, bazı internet fonksiyonlarına karşı bağımlılık geliştirebildiklerini ve bunun bireyleri psikolojik anlamda, sosyal anlamda ve iş hayatında olumsuz etkileyebildiğini bildirmiştir. İnternet bağımlılığı kavramı o dönemlerde büyük bir şüphe ile karşılanmıştır, nitekim internet bağımlılığını bir rahatsızlık olarak kabul edebilmek için yeterli araştırma ve veri yer almamaktadır (Grohol'den aktaran 21).

İnternet bağımlılığının varlığı ve geçerliliği birçok araştırmacı tarafından sorgulanmıştır. Önceleri bazı araştırmacılar “bağımlılık” teriminin sadece kimyasal maddeler için kullanılması gerektiği görüşünü savunmuştur (Bratter ve Forrest'ten aktaran 22). Fakat bağımlılık için benzer tanı kriterleri patolojik kumar bağımlılığı gibi problemler için de kullanılmaktaydı (23). Günlük dilde “bağımlılık” kelimesi neredeyse her türlü madde ve aktiviteyi tanımlamak için kullanılabilmekteydi (Hatterer'den aktaran 24). İnternet ve bağımlılık ile ilgili çalışmalar değerlendirildiğinde en eskilere dayananlardan biri Shotton'in (25) bilgisayar bilimciler ve teknisyenlerde “bilgisayar bağımlılığı”nı ele aldığı çalışmasıdır. İnternetin ve teknolojinin hızlı gelişimi, “bilgisayar bağımlılığı” kavramında ve bağımlı bireylerin profillerinde önemli bir çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Hızlı ve kolay iletişim ve erişim seçenekleri ile internet, farklı popülasyonlardan, farklı ilgilere sahip her türden bireyin bilgi ve içeriğe erişimini sağlamaktadır (22).

İnternet bağımlılığı için standart bir tanımlama olmamakla birlikte, araştırmacılar bu olgunun var olduğu üzerinde hemfikirdirler (22). Griffiths (26), internetin aşırı kullanımının kimileri için problemlerle bir durum olmayabileceğini, ancak bazı bireyler için aşırı internet kullanımının gerçek bir bağımlılık ve ciddi bir sorun olduğu görüşündedir. Griffiths'e (26) göre problemlerle internet kullanımı teknoloji bağımlılığının bir alt türüdür ve davranışsal bağımlılıklar kapsamı altındadır (kumar bağımlılığı gibi). Kandell' a (27) göre İnternet bağımlılığı, hangi aktivite için girilmiş olursa olsun sisteme girildiğinde internete psikolojik olarak bağımlı olmaktır. Bu tanımlamalar çerçevesinde düşünüldüğünde internetin uyumlu bozucu örüntülerde kullanımının davranışsal bağımlılık içerdiği görülmektedir (22).

İnternetin problemlerle kullanımı ile ilgili uygun terim arayışında araştırmacıların ortak bir görüşte birleşmekte zorlandığı görülmektedir. İnternet ile ilgili bu olguyu tanımlamada bir fikir birliğine varılmada güçlük yaşanması, yeni bir psikolojik olgu ortaya çıktığında ve ilgili araştırmalar ortaya konmaya başlandığında, ilk evrelerde kavram karmaşasının ortaya çıkmasının normal olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. (28). Zaman içerisinde, dünyada problemlerle internet kullanımı olgusu pek çok farklı isimle adlandırılmıştır (geçmişten

günümüze doğru, 23,29,30,31,32,28,33,34,35,36). Alanyazında bu olgu için internet bağımlılığı (internet addiction), internet bağımlılığı bozukluğu (internet addiction disorder), patolojik internet kullanımı (pathological internet use), internete bağımlılık (internet dependency), problemlili internet kullanımı, internet istismarı, kompulsif internet kullanımı, aşırı internet kullanımı gibi kavramlar kullanılmaktadır. Bu kavramla ilgili pek çok alternatif terim var olmakla birlikte, bütün kavramsallaştırmaların ortak noktaları mevcuttur. Bunlar (a) bireyin internet kullanımını kontrol dememesi, (b) bunun aşırı kullanım ile sonuçlanması, (c) bunun sonucunda kişiler arası ve mesleki/akademik yaşamda ortaya çıkan gözle görülür problemler ve (d) bunun getirdiği sıkıntı (distress) olarak sıralanabilir (37).

Bu çalışmada Davis (31) ve Caplan (33,38) tarafından bilişsel-davranışsal model kapsamında tercih edilen “problemlili internet kullanımı” kavramı kullanılmaktadır. Fakat diğer araştırmacıların çalışmaları ele alınırken, kendi tercih ettikleri kavramlar kullanılmıştır.

1.1.1. Problemlili İnternet Kullanımı ve İnternet Bağımlılığına İlişkin Tanı Ölçütleri

Problemlili internet kullanımının nasıl değerlendirileceğine ilişkin yapılan ilk çalışmalar problemlili internet kullanımını klinik olarak tanımlamaya ve teşhis koymaya odaklanmıştır. Young (23), Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı'nın dördüncü sürümünde (DSM-IV, Amerikan Psikoloji Derneği (APA), 1994) yer alan patolojik kumar bağımlılığı kriterlerini uyarlayarak patolojik internet kullanımı için tanı kriterleri oluşturmuştur. Buna göre son 6 ay içerisinde, belirlenen sekiz teşhis kriterinden en az beş semptomun varlığı patolojik internet kullanımına işaret etmektedir. Young (39) e-mail, sohbet ve internet sitelerinin internette kullanılan uygulamalara örnekler olduğunu ve bu uygulamaların bağımlılık yapıcı olduklarını bulgulamıştır. Bu çalışmada, interaktif servislerin İnternetin en çok bağımlılık yapan unsurları olduğu ortaya çıkmıştır.

Benzer şekilde Griffiths de (aktaran 26) internet bağımlılığını teşhis için altı kriter oluşturmuştur. Bunlar dikkat çekme, duygudurum değişikliği, tolerans, yoksunluk, çatışma ve nükstür. Dikkat çekme; internetin kişinin hayatının odağı haline gelmesi ve kişinin düşünce tarzını ve hayatının büyü bir kısmını işgal etmesi ile ilgilidir. Duygudurum

değişikliği; internet kullanımı ile ilişkili kişinin belirttiği öznel deneyimlerdir ve baş etme stratejisi olarak düşünülebilir. Bu duygu değişimleri heyecan, uçuş ve sarhoşluk gibi uyarıcı yönde olabileceği gibi kaçış ve uyuşma gibi dinginleştirici yönde de olabilmektedir. Tolerans; istenen etkiyi yaşamak için giderek daha yoğun internet kullanımına yönelmekle ilişkilidir. Yoksunluk; internet kullanımı bırakıldığında veya azaltıldığında ortaya çıkan olumsuz duygular ve fiziksel belirtiler ile ilişkilidir. Çatışma; internet kullanımı ile ilişkili olarak ortaya çıkan kişiler arası ilişkilerde ve kişinin iç dünyasında ortaya çıkan çatışmalara karşılık gelmektedir. Nüks ise internet kullanımı ile ilgili eski örüntülerin aradan yıllar geçtikten sonra bile en uç düzeyde tekrar ortaya çıkması durumudur.

Suler (40), patolojik internet kullanımını sağlıklı internet kullanımından ayıran sekiz kriter olduğunu ifade etmektedir. Bunlar (a) bireyin internet kullanımı ile karşıladığı ihtiyaç sayısı ve türleri, (b) bu ihtiyaçların şiddeti ve bireyin İnternet dışı dünyada bu ihtiyaçlardan ne kadar yoksun olduğu, (c) tercih edilen İnternet aktivitesinin türü, (d) İnternet kullanımının bireyin fonksiyonlarına etkisi, (e) öznel bunaltı (distress) deneyimleri, (f) ihtiyaçlar hakkında bilişsel farkındalık, (g) deneyim ve bağlanma seviyesi, (h) bireysel yaşamın ve siber yaşam dengesi ve bunların entegre edilmesidir.

Beard ve Wolf (41) tarafından, Young'ın (23) oluşturduğu tanı ölçütleri düzenlenerek iki grupta toplanmıştır. Buna göre internet bağımlılığı tanısı konulabilmesi için ilk beş kriterin hepsinin varlığına ek olarak son üç kriterden en az birinin varlığı gerekmektedir.

Shapira, Goldsmith, Keck, Kosla ve McElroy (42), İnternet bağımlılığını Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı'nın dördüncü sürümünün gözden geçirilmiş versiyonunda (DSM-IV-R) yer alan Dürtü Kontrol Bozuklukları kapsamında tanımlamıştır. Buna göre kontrol edilemeyen, önemli derecede sıkıntı (distress) veren, zaman alan veya sosyal, mesleki ve finansal güçlüklerle yol açan kullanımlar problemlili niteliktedir. Aynı zamanda hipomanik ve manik semptomlar ile ilişkili davranış değişimlerinin ayırt edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Ko ve arkadaşları (43,44) tarafından, internet bağımlılığı için tanı ölçütleri ortaya konmuş ve "Chen İnternet Bağımlılığı Ölçeği"ni geliştirilmiştir. Çalışmalarında 13 potansiyel tanı kriteri analiz edilmiştir. (a) İnternet bağımlılığının karakteristik belirtileri, (b) İnternet bağımlılığına bağlı olarak gelişen işlevsellikte bozulma ve (c) dışlama kriterleri

olmak üzere üç ana başlık altında toplanan toplamda dokuz kriterden oluşan tanı ölçütleri ortaya konmuştur.

Daha güncel olarak ise Tao ve arkadaşları (45), İnternet Bağımlılık Bozukluğu için yedi klinik semptom kriteri oluşturmuştur. Bunlar (a) internet ile aşırı meşguliyet, (b) yoksunluk belirtileri, (c) tolerans, (d) internet kullanımını kontrol etmek için başarısız girişimler, (e) olumsuz psiko-sosyal sonuçlar hakkında farkındalığa rağmen aşırı internet kullanımının devam etmesi, (f) internet sebebi ile internet haricindeki geçmiş hobi ve eğlence araçlarına ilgi ve istek kaybı, (g) internetin disforik ruh halinden kaçınma ve rahatlama amaçlı kullanımınıdır. Tanı için ilk iki semptomun ve geriye kalan beş semptomdan birinin varlığı (buna 2 + 1 kuralı denmiştir) gereklidir. Semptom kriterlerinin yanı sıra klinik anlamda işlev kaybı kriteri, bağımlılığın seyri kriteri (en az 3 ay boyunca internetin günde en az altı saat boyunca gereksiz kullanımı) ve dışlama kriteri de (psikotik bozukluklara bağlı olarak ortaya çıkan bağımlılık) eklenmiştir. Kriterlerin puanlayıcılar arası güvenilirliği oldukça yüksektir (% 98). Buna ek olarak kriterlerin tanı hassasiyet ve ayırt ediciliği yüksek olarak bulunmuştur.

Problemlerli internet kullanımı ile psikolojik, sosyal ve fiziksel olumsuz sonuçlarına dair alanyazında sayısı giderek artan çalışmalar mevcuttur. Aşırı internet kullanımının patolojik olabileceğine dair genel bir mutabakat olduğu düşünülebilir. Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı'nın beşinci sürümünün (DSM-5) geliştirilme sürecinde İnternet bağımlılığının DSM-5'te yer alması gerektiğini savunan araştırmacılar olmuştur (Ör: 46,6, fakat bkz. 47). Sürecin sonunda DSM-5'te İnternet Oyun Bağımlılığına "Ek çalışma gerektiren durumlar" başlığı altında yer verilmiştir (48).

DSM-5 in bu yaklaşımının iki sebepten problemlerli olduğu düşünülmektedir. İlk olarak İnternet Oyun Bağımlılığının DSM-5'e eklenmesi açıklanırken, bu olgu internet kullanım bozukluğu, internet bağımlılığı ve oyun bağımlılığı kavramları ile eşleştirilmektedir. Buradaki sorun, İnternetin bir işlevinin (oyun oynamak) alınarak İnternetin bütün problemlerli kullanma türleri ile bir tutulmasıdır. Video oyun bağımlılığı, İnternet oyun bağımlılığını ve İnternet bağımlılığını birbirinden ayırmak oldukça güçtür (49). Bu konuda DSM-5'e yöneltilen ikinci bir eleştiri ise tanının sadece oyun oynama ile sınırlandırılmasıdır. Bu durum, İnternet kullanımı ile ilişkili diğer ciddi önem taşıyabilen patolojik kullanımların adlandırılmasını güçleştirmektedir. İnternet üzerinden sürekli bilgi araştıran ve bu süreçte evliliğinden olan bir birey veya internet aracılığı ile sosyal medya kullanım örüntüleri sebebi

ile bütün derslerinden kalan bir birey; stres ve işlevsellik yönünden etkilenmesine rağmen hiçbir bozukluk için yeterli kriteri karşılamamaktadır (49). Yeni sürümlerin İnternet Kullanım Bozukluğu tanısı oluşturarak ilgili alt türleri eklemesi bu problemlere bir çözüm olabilir. Bu şekilde bir düzenleme aşırı kullanımın birçok farklı alanda teşhis edilip sınıflandırabilmesini sağlayacaktır (37). Şu anda internet bağımlılığı doğrudan bir tanı olarak DSM-5'te yer almamakla birlikte genel olarak “bağımlılık” kavramının değişime uğradığı ve madde bazında tanımlanmak yerine davranışla ilgili “çekilme” ve “tolerans” gibi kavramlarla anılmaya başlandığı söylenebilir (50).

Birçok araştırma tam gelişmiş bir İnternet Bağımlılık Bozukluğu için tanı kriterlerini oluşturmaya çalışsa da internet kullanımını sağlıklı kullanımdan problemlili kullanıma doğru bir süreklilik içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Klinik anlamda internet bağımlılığı İnternet kullanıcılarının oldukça küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Bununla birlikte özellikle ergenlik döneminde birçok kullanıcı bağımlılık için gerekli kriterlerin bir kısmını karşılamakta ancak bütün kriterleri ise karşılamamaktadır (49). ABD’de her beş ergen/genç erişkinden birinin problemlili internet kullanıcısı olabileceği, ergen popülasyonun %70’e yakınının internetin problemlili kullanımı öğelerini taşıdığı belirtilmektedir (51). Bu nedenle problemlili internet kullanımının sub-klinik boyutları ve ilişkili olası problemler hakkında bilgi edinmek büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda problemlili internet kullanımını bir süreklilik içinde değerlendiren birçok ölçek geliştirilmiştir.

Morahan Martin ve Schumacher (30), çalışmalarında on üç maddelik “Patolojik Kullanım Ölçeği” ile yoğun internet kullanımı ile akademik ve işle ilgili problemler, kişiler arası ilişkiler ve duygudurum değişimleri arasındaki ilişkileri incelemiştir.

Bilişsel Davranışsal modelden yola çıkan Davis, Flett ve Besser (28) İnternette Bilişsel Durumlar Ölçeği’ni (Online Cognitions Scale) geliştirmiştir. Önceden problemlili internet kullanımı ile ilgili değerlendirmeler yapılırken duygudurum ve davranış ile ilgili semptomlarla ve günlük yaşamdaki etkileri ile ilgilenilmiştir (31). 36 maddeden oluşan bu ölçekte ise problemlili internet kullanımını bilişsel yönden değerlendiren maddeler yer almaktadır.

Caplan (33), Davis (31)’in bilişsel-davranışsal modelini kullanarak “Genelleşmiş Problemlili İnternet Kullanımı Ölçeği”ni geliştirmiştir. 29 maddeden oluşan bu ölçek ise problemlili internet kullanımı ile ilgili duygudurum, yoksunluk semptomları, internette geçirilen süre ve olumsuz sonuçlar gibi birçok faktörü ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu ölçek

daha sonra Caplan (38) tarafından tekrar revize edilmiş ve “Genelleştirilmiş Problemlerli İnternet Kullanımı Ölçeği 2” ortaya çıkmıştır.

Ülkemizde ise Keser-Özcan ve Buzlu (52) tarafından Davis, Flett ve Besser'in (28) İnternette Bilişsel Durum Ölçeği Türkçeye uyarlanmıştır. Bunun dışında Ceyhan, Ceyhan ve Gürcan (17) tarafından Problemlerli İnternet Kullanımı Ölçeği, Günüş ve Kayrı (53) tarafından İnternet Bağımlılık Ölçeği geliştirilmiştir.

1.1.2. Problemlerli İnternet Kullanımının Yaygınlığına İlişkin Sonuçlar

Kabul görmüş tanı kriterlerinin yokluğu ve bu konuda yürütölmüş büyük ölçekli çalışmaların çok az sayıda olması sebebi ile problemlerli İnternet kullanımının genel popölasyondaki görölme oranı net bir şekilde saptanamamaktadır. Yürütölen anketler online ve offline olmak üzere iki farklı ortamda yürütölmektedir. Çoğunlukla interneti kullanan bireyler online anketlerde yer alabileceği için internet üzerinden yürütölen anketlerde seçim yanlılığı riski ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda çoğu çalışmada örneklem olarak geniş bir yaş aralığından yetişkin bireyler yerine, genç bireyler yer almaktadır (54). Güncel gözden geçirme çalışmalarında bildirilen problemlerli internet kullanımının görölme sıklığı %0.3-38 aralığında değıştiğı görölmektedir (55). Bu geniş aralık, farklı teşhis kriterleri kullanılmasına ek olarak örneklem nitelikleri ve büyüklüklerinin farklılık göstermesi ile açıklanabilir (54).

12-18 yaş aralığındaki genç popölasyonu içeren, büyük örneklemle yürütölen ($n_{min} = 1178$, $n_{max} = 15168$) ve problemlerli internet kullanımının klinik boyutlardaki görölme sıklığını belirlemeyi hedefleyen çalışmalarda internet bağımlılığının görölme sıklığının % 1.6-8.5 aralığında değıştiğı görölmektedir (7,56,57,58,59,60,61,62). Çalışmalarda problemlerli internet kullanımının klinik anlamda tanısı için çoğunlukla Young Teşhis Ölçeği (7,56,57) veya uyarlanmış DSM-IV-TR tanı kriterleri (58,60,61,62) tercih edilmiştir. Bazı çalışmalar genel anlamda internet bağımlılığının değıerlendirirken (7,56,57,62); bazıları sadece internet oyun bozukluğunu ele almıştır (52,58,59,60,61). Çalışmalar Güney Kore, Çin, Yunanistan, Avustralya, ABD, Almanya ve Singapur olmak üzere 7 farklı ülkede yürütölmüştür.

12 farklı ülkeden yaş ortalamaları 14.9 olan toplam 11.956 ergen örneklem ile yürütölen bir çalışmaya göre, klinik boyutlardaki problemlerli internet kullanımı ile klinik boyutlarda olmayıp problemlerli internet kullanımı açısından risk altında olan gruplar birlikte

değerlendirildiğinde görülme sıklığı %17.9 gibi oranlara ulaşmaktadır (63). Başka çalışmalar da ergenlerde problemlili internet kullanımı ve potansiyel problemlili internet kullanımı toplam görülme sıklığı açısından benzer rakamlar (%18.2 ve %20.9) bildirmiştir (64,65). Bir çalışmada ise ergenlerde internet bağımlılığı görülme oranı %1.6 iken, internet bağımlılığı açısından risk altında olanların oranı %38 olarak bulunmuştur (56). Bu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde en az her beş ergenden birinin problemlili internet kullanımı açısından risk altında olduğu görülmektedir.

Ülkemizde yürütülen çalışmalara bakıldığında çocuk ve ergenlerin %7.6 sının haftada 12 saat ve üzeri internet kullandığı görülmüştür (66). Yine genç popülasyonla yürütülen bir çalışmada katılımcıların %4.5'inin internet bağımlılığı tanısı için gerekli kriterleri karşıladığı görülmüştür (67). Batıgün ve Hasta (68) yaşları 18-27 arasında değişen 213 katılımcı ile yürüttükleri çalışma sonucunda katılımcıların %14'ünün yüksek internet bağımlılık skorları gösterdiğini bildirmiştir. 1034 üniversite öğrencisinin katılımı ile yürütülen bir çalışmada ise internet bağımlılığı oranı %9.4 olarak saptanmıştır (69). İlköğretim öğrencileri ile yürütülen bir çalışmada ise internet bağımlılığı oranı %1.3 olarak bulunurken, katılımcıların %14.2'sinin ise bağımlılık açısından risk altında oldukları belirtilmiştir (70). Doğan (71); 12-18 yaş grubundaki ergenlerin %12.6'sının internet bağımlısı, %38.5'inin ise risk grubunda olduğunu bulgulamıştır.

Problemlili internet kullanımının görülme sıklığı ile ilgili gözden geçirme çalışmaları değerlendirildiğinde, genç popülasyonun problemlili internet kullanımı açısından daha fazla risk altında olduğu genel kanısına varılmaktadır (54,55,72). Aynı zamanda erkeklerin problemlili internet kullanımına daha yatkın olduğu düşünülmektedir (54,55,63,72). Bazı araştırmalar, katılımcıların yaş grubu ve cinsiyetlerine göre online aktivite tercihlerine odaklanmış, kadın ve ileri yaşta problemlili internet kullanıcılarının internetin sosyal etkileşim işlevlerini, erkek ve genç yaşta problemlili internet kullanıcılarının ise online oyun ve pornografi işlevlerini tercih ettiği görülmüştür (Mitchell'den aktaran 54).

1.1.3. Problemlili İnternet Kullanımı Etiyolojisine İlişkin Modeller

İnterneti kullanan herkes problemlili bir örüntü geliştirmemektedir. Birçok birey internet ile ilgili problemlili bir kullanım sergilemezken, insanların bir kısmının neden

problemlerli internet kullanımı sergilediği araştırmacılar için inceleme konusu olmuştur. Bu bağlamda problemlerli internet kullanımını açıklamak için birçok model ileri sürlmştur. Bu bölümde bu modellerden öğrenme teorisi modeli, Davis'in Bilişsel-Davranışsal yaklaşıma dayalı problemlerli internet kullanımı modeli, Caplan'ın modeli ve ödül eksikliği hipotezine dayalı nöropsikolojik model açıklanmıştır.

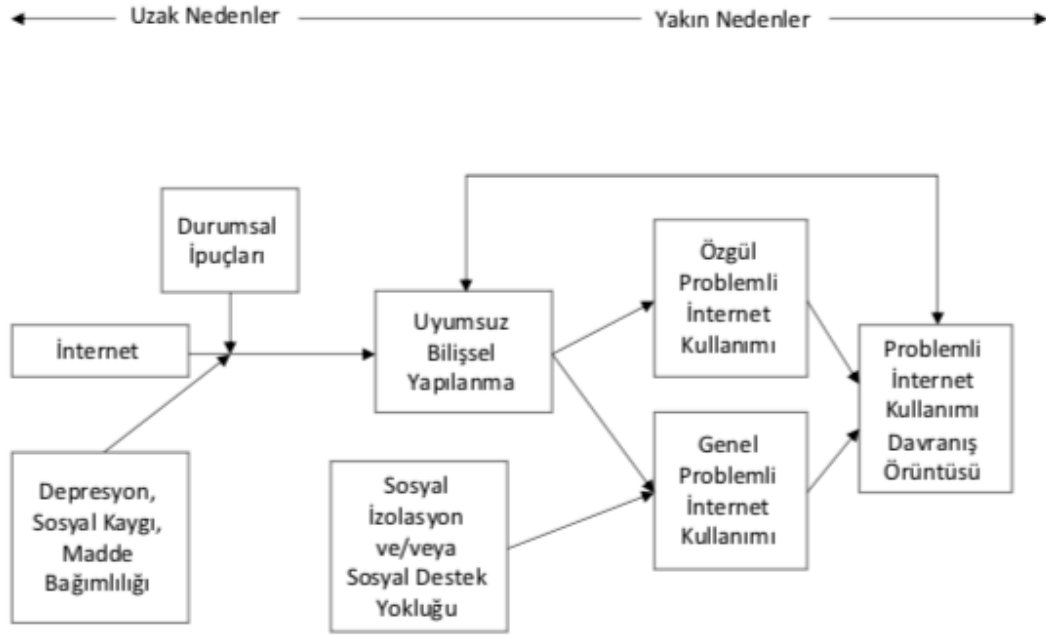
1.1.3.1. ğrenme Teorisi Modeli

ğrenme teorisi modeline göre internet kullanımı *olumlu pekiştireç* etkisi göstermektedir. Buna göre internet kullanımı kullanıcıda iyilik ve *fori* gibi hisler oluşturmakta ve *edimsel (operant) koşullanma* prensibine göre kullanım pekiştirilmektedir. Buna ek olarak utangaç ve kaygılı bireyler yüz-yüze etkileşim gibi kaygı veren durumlardan kaçınmak için internet kullanımını tercih ettiklerinde internet kullanımı kaçınma yoluyla pekiştirilmektedir (Wallace'dan aktaran 73).

1.1.3.2. Bilişsel Davranışsal Model

Davis (31) problemlerli internet kullanımı için Bilişsel-Davranışsal bir model geliştirmiştir. Davis'in (31) modeline geçmeden önce bir noktaya açıklık getirilmesi gerekmektedir. Davis (31) ilk başlarda patolojik internet kullanımını tercih etmiştir. Ancak daha sonraki çalışmalarına bakıldığında (r: 28) problemlerli internet kullanımı ifadesini kullanmaya başladığı grlmştur. Burada da model açıklanırken problemlerli internet kullanımı ifadesi kullanılmıştır.

Davis'e (31) göre problemlerli internet kullanımı davranışsal bir bağımlılıktan çok daha fazlasıdır. Bu modele göre problemlerli internet kullanımı problemlerli bilişler ve davranışların uyumsuz davranış örüntülerini artırması ve sürdürmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Şekil 1'de Davis'in problemlerli internet kullanımı için ortaya koyduğu bilişsel davranışsal model yer almaktadır.

Şekil 1. Davis'in (31) Bilişsel-Davranışçı Yaklaşımına Dayalı Problemlerli İnternet Kullanımı Modeli

Bu modelde problemlerli internet kullanımı özgül ve genel olarak ikiye ayrılmıştır. Özgül problemlerli internet kullanımı internetin belirli bir işlevinin (online cinsel içerik veya online kumar gibi) aşırı kullanımı ve istismarıdır. Davis'e (31) göre bu tarz kullanımlarda internet bir araç vazifesi görmektedir ve internetin yokluğunda da bu alışkanlıkların sürdürülmeleri mümkündür. Genel problemlerli internet kullanımında ise internetin genel anlamda çok boyutlu aşırı kullanımı ve istismarı söz konusudur. Amaçsızca internette aşırı vakit geçirmeyi de içermektedir. İnternetin sosyal ağlar ve eğlence amaçlı kullanımı bunlara örnek olarak gösterilmektedir. Genel problemlerli internet kullanımında, internet ile ilgili olumsuz biliş ve davranış belirtileri belirli bir içerikten ziyade, internet kullanımı ile ilgilidir. Bir başka ifade ile bireyleri online olma deneyimi çekmektedir. Bireyler gerçek deneyimler ve yüz yüze, kişiler arası etkileşimlerin yerine sanal deneyimleri ve sanal etkileşimleri tercih etmektedirler. Genelleştirilmiş problemlerli internet kullanımında, birey kaynaklarını (ör: zaman, enerji vb.) internet kullanımına ayırdıkça mesleki, sosyal ve bireysel sorumluluklarını ihmal etmektedir.

Davis'e (31) göre bireyin sahip olduğu psiko-sosyal problemler, İnternet kullanımı ile birlikte çarpıtılmış bilişler ve problemlerli davranış örüntüleri geliştirmelerine sebebiyet

vermektedir. Bu modelde problemlı internet kullanımına sebep olan uzak nedenler depresyon, sosyal kaygı ve diğer bağımlılıklar olarak sıralanabilir. Yakın nedenler ise internet kullanımı ile ilgili işlevsel olmayan bilişlerdir. Birey interneti kullandığında kendisinde uyandırdığı tepkiler olumlu pekiştireç vazifesi görmektedir. Bireyler aynı fiziksel tepkileri deneyimlemek için interneti kullanmaya devam etmektedirler. İşlevsel olmayan bilişler (çarpıtılmış düşünceler ve düşünce süreçleri) problemlı internet kullanımını ve ilişkili belirtileri ortaya çıkarmaktadır. Problemlı internet kullanıcıları belirli çarpıtılmış düşüncelere sahiptirler. İnternet ile ilişkili uyaranların varlığında bu düşünceler otomatik olarak aktif hale gelmektedir. Birçok araştırma internet ile ilgili işlevsel olmayan bilişlerin bireyleri problemlı internet kullanımına yatkın hale getirdiğini desteklemektedir (74, 75,76,77). Han ve arkadaşları (78) yürüttükleri boylamsal çalışmada problemlı internet kullanımının internet ile ilgili uyumsuz bilişleri artırdığını, artan bu uyumsuz bilişlerin de daha sonrasında problemlı internet kullanımını artırdığını ortaya koymuştur. Davis'in (31) modeli problemlı internet kullanımı ile işlevsel olmayan bilişler arasındaki ilişkiyi ön plana çıkarması yönünden önemlidir.

1.1.3.3. Yetersiz Sosyal Beceriler Modeli

Caplan (38,79) problemlı internet kullanımını açıklamada “yetersiz sosyal beceriler” teorisini geliştirmiştir. Bu modele göre sosyal becerileri hakkında olumsuz düşüncelere sahip olduğu varsayılan yalnız ve depresif bireyler internete yönelmektedirler. İnternet bu bireylere yüz yüze etkileşime göre daha özgür ve esnek davranabilecekleri bir ortam sunmaktadır. Bu model belli bir grup birey için problemlı internet kullanımını açıklamada yardımcı olabilmektedir. Bu model Davis'in (31) genelleştirilmiş problemlı internet kullanımını modelinden ilham almaktadır (79).

1.1.3.4. Nörobiyolojik Model

Bu modele göre İnternet kullanımı beynin ödül merkezindeki bozulmalar ile ilişkilidir. Normal koşullarda beynin ödül merkezi cinsellik ve yiyecek gibi insanoğlunun

hayatta kalmasıyla doğrudan ilişkili doğal olumlu pekiştiricilerle aktifleşmektedir. Uyuşturucu, alkol, kumar ve internet gibi doğal olmayan olumlu pekiştiriciler ise ödül merkezinde daha güçlü bir etki göstererek, beynin ödül ve ceza ile ilgili kısımlarını düzenleyen dopamin sistemlerinde değişimlere yol açabilmektedir. Bu durum bireylerin yiyecek, su, cinsellik, çalışmak gibi doğal olumlu pekiştiricilerden zevk almamasına ve hatta bunları ihmal etmesine sebebiyet verebilmektedir. İnternet kullanımı, minimum çaba ve gecikmeyle hızlı bir haz vaat etmesi yönünden alkol ve uyuşturucu gibi uyarılar ile benzerlik göstermektedir (49). Ödül merkezi hasarı (reward-deficiency) hipotezine göre doğal uyarılardan daha az tatmin yakalayan bireyler ödül merkezlerinin daha fazla uyarılmasına ihtiyaç duyarak daha fazla uyarı arayışına yatkın olmaktadır. Değişime uğrayan dopamin sistemleri, frontal lobda, amigdala ve hipokampus gibi limbik sistemlerde işleyişi değiştirerek, öğrenme mekanizmalarını bozmaktadır. Bu durum da bağımlı davranışların sürdürülmesine neden olmaktadır (Blum, Cull ve Braverman'dan aktaran 80).

Çalışmalar interneti aşırı kullanma belirtileri sergileyen bireylerde karar verme ve tepki ketleme gibi yürütücü işlevlerin normalden farklı olduğunu göstermiştir (81,82 fakat bkz. 83). Yürütücü işlevlerden olan karar verme becerisinin hasar görmesi, bireylerin uzun vadede zarar verici olmasına karşın kısa vadede mutluluk getiren seçimler yapması ile ilişkilidir. Tepki ketleme ise bireylerin bilişsel müdahale ile tepkilerini kontrol etmelerini sağlar ve hasar görmesi dürtüsellik ile ilişkilidir. Yürütücü işlevlerin zarar görmesi, bir bağımlılık nesnesinin potansiyel zararlarını görüp (aşırı dozdan ölüm, karaciğer hasarı, hapis vb.), yine de bağımlılık nesnesini istismar etmeye devam etmek anlamına gelebilir. Problemlerli internet kullanımında da yürütücü işlevler zarar gördüğünde, internet ile ilgili sorunlar fark edilse bile (aile ile ilişkiler, akademik problemler vb.), internet kullanımını sınırlandırma ve durdurma ile ilgili sorunlar yaşanması anlamına gelmektedir (49). Madde kullanan bireylerin ve İnternet oyun bağımlılarının yoksunluk krizi deneyimleri nöral açıdan benzerlik göstermektedir (84). İnterneti oyun amaçlı aşırı kullanan bireylerde beynin ödül ve dürtü kontrolü ile ilişkili bölgelerinde farklılaşmalar görülmüştür (85,86). Buna ek olarak, internet bağımlılarının beyinlerindeki gri madde ve beyaz madde yoğunlukları incelenmiş ve madde ve kumar bağımlıları ile benzer nörobiyolojik mekanizmalara sahip olduğunu bulmuştur (87). Dong, Huang, Du (88), internet bağımlılarında (addicts) ödüle duyarlılıkta artış, kayba duyarlılıkta ise azalış gözlemlemiştir. İnternet bağımlılarının da madde bağımlıları gibi ödül-ceza sistemlerinin değişime uğradığı görülmüştür. Yuan ve arkadaşları

(87) uzun dönem internet bağımlılığının, madde kullanımı ile paralel şekilde beyinde yapısal değişimlere yol açabileceğini bulgulamıştır. Hou ve arkadaşları (89) ile Kim ve arkadaşlarının (90) çalışmaları İnternete bağımlı bireylerde beynin striatum bölgesinde dopamin aktivitesinin azaldığına işaret etmektedir. Bu bakımdan internet bağımlılarının diğer madde içeren veya madde içermeyen bağımlılıklara benzediği belirtilmektedir. Problemlili internet kullanımının beyin işlevleri üzerindeki olumsuz işlevlerini inceleyen bir başka çalışmada (91) ise internet bağımlısı ergenlerde işlevsel beyin bağlantılarının azaldığı gözlemlenmiş, bulguların kokain ve eroin bağımlısı bireylerde görülen bulgularla benzerlik gösterdiği rapor edilmiştir.

Sonuç olarak, internet kullanımının ve madde kullanımının nörobiyolojilerini birbirine bağlayan bu çalışmalar, problemlili İnternet kullanımının kavramsal bilgi ve yargılamada eksiklikler, yürütücü işlevlerde bozukluklar ve dürtüsellik ile yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Yukarıda bahsi geçen bulgular, İnternet bağımlılığı veya problemlili İnternet kullanımı ile madde bağımlılığının davranışsal özellikler açısından benzemesine ek olarak (yoksunluk, geri çekilme vb.), nöral yapılar ve nöral tepkiler açısından da benzediğine işaret etmektedir. Problemlili internet kullanımı, belirli derecelerde bağımlılığın bir alt türü olarak değerlendirilebilir. Bu konuda yürütülecek nörolojik çalışmaların, gelecekte problemlili internet kullanımını tanılamada ve müdahale açısından hedef belirlemede yardımcı olacağı düşünülmektedir (49).

Problemlili internet kullanımı ile ilgili yukarıda bahsi geçen modellerin hiçbiri kendi başına yeterli değildir; ancak her bir model problemlili internet kullanımını açıklamada önemli noktalara değinmektedir. Bu karmaşık olguya açıklamada bu modellerin bileşiminin yardımcı olacağı düşünülmektedir (73).

1.1.4. Ergenler ve Problemlili İnternet Kullanımı

İnternet kullanıcılarının büyük bir kısmını ergenler oluşturmaktadır. Amerika'da 13-17 yaş arası ergenlerin %92'si günlük internete girdiklerini, %24'ü neredeyse her zaman online olduklarını belirtmektedirler. Kızlar daha çok sosyal medya amaçlı kullanımı tercih ederken, erkeklerin daha çok video oyunları tercih ettikleri bildirilmiştir (Pew Research Center, 92). 2019 yılı verilerine göre ülkemizde internet kullanan kişi oranı %72.9'dur. 16-

24 yaş grubundaki bireylerin %90.7'si internet kullanmaktadır. Aynı zamanda ülkemizde interneti en fazla kullanan yaş grubu 16-24 yaş grubudur (Türkiye İstatistik Kurumu, 93). İnterneti en fazla kullanan grubun ergenler ve genç yetişkinler olduğu görülmektedir. Bu durumda problemlerli internet kullanımı açısından daha fazla risk altında oldukları düşünülmektedir (94).

Ergenlik dönemi intihar, cinayet, madde kullanımı, yeme bozuklukları, riskli cinsel davranışlar, bağımlılık ve psikopatoloji açısından riskli bir dönemdir (95). Davranışsal anlamda ergenlik dönemi, risk alma eğilimlerinde artış, dürtüsel davranışlar, yeni deneyimler keşfetme, yenilik ve heyecan arayışı, sosyal etkileşimlerde belirgin bir artış ile ilişkilendirilmektedir (96,97). Bilişsel anlamda, ergenlik döneminin işler bellek, planlama, dürtü kontrolü ve zihinsel esneklik gibi yürütücü işlevlerin gelişimi ve olgunlaşması açısından önemli bir dönem olduğu görülmektedir (98). Hayatlarının bu gelişimsel basamağında ergenler problemlerli internet kullanımı açısından risk altındadır (99).

Buna ek olarak, ergenlik döneminde ortaya çıkan bağımlılık örüntüleri yetişkinlikte de devam etmektedir (100). Bu nedenle problemlerli internet kullanımının ergenlik döneminde ele alınması önem taşımaktadır.

Boylamsal çalışmalara göre, ergenlerde problemlerli internet kullanımını yordayan faktörler cinsiyet, internet kullanım amacı, öz-denetim/dürtüsellik, ebeveyn/ailesel faktörler, sınıf ortamı, sosyal beceri ve yeterlilik, duygu düzenleme, akademik yönelim, arkadaşlık kalitesi/sosyal destek, yalnızlık, özsaygı, yaşam doyumu/iyi oluş, psikotik deneyimler, depresyon, düşmanlık/saldırganlık, siber-zorbalık, madde kullanımı, kaygı, sosyal kaygı, obsesif kompulsif eğilimler, fizyolojik belirtiler, Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB), ödül-ceza duyarlılığı, otizm ve bilişsel tarzıdır (94,101,102).

Ergenlerde problemlerli internet kullanımı ile ilişkili olumsuz sonuçlar mahremiyet ihlali, şiddet/pornografi içeren materyale maruz kalma, siber-saldırganlık ve siber-taciz saldırı/kurbanı olma, yüz-yüze iletişimin azalması, kişilerarası problemler, ailesel problemler, akademik performansta düşüş, özsaygıda düşüş, yaşam kalitesinde düşüş, bilişsel bozulmalar, düşmanlık/saldırganlık, yalnızlık, depresyon, intihar riskinin artması, uyku miktarında kalitesinde düşüş, obezite ve diğer sağlık problemleri olarak sıralanabilir (102,103,104,105,106,107).

İnternet kullanımı ile ilişkili o olumsuz durumların dışında internetin günlük yaşamda birçok faydayı beraberinde getirdiği görülmektedir. İnternet eğitim amaçlı

kullanılabilmektedir ve iletişimi kolaylaştırmıştır (101). İnterneti eğitim amaçlı (ör: ödev yapma), araştırma, bilgi edinme veya sağlık ile ilgili bilgi edinme amaçlı kullanan ergenlerin problemleri internet kullanımını açısından risk altında olmadığı saptanmıştır. İnternet kullanımı ergenlerde sosyal iletişimi artırmakta ve insanların yaşam kalitesini iyileştirmektedir (108,109). Ancak bu olumlu sonuçların interneti yeni arkadaşlıklar edinme ve yabancılarla konuşma amaçlı kullananlar için geçerli olmadığı; interneti halihazırda var olan arkadaşlıklarını sürdürme ve geliştirme amaçlı kullananlar için geçerli olduğu belirtilmiştir (110). Online oyunlar, doğru bağlamda sağlık ve eğitim açısından ergenlere fayda sağlayabilir (111). Online oyunlar ergenler için iyi hissetme ve vakit geçirme aktivitesi veya günlük yaşam stresi ile başa çıkmalarına yardımcı bir araç olabilmektedir. Bu durum online oyun oynamak bağımlılık düzeyinde ise geçerli değildir (112).

Alanyazın incelendiğinde, ergenlerde problemleri internet kullanımının neden ve sonuçları hakkında bilgi edinmeye yönelik yürütülmüş birçok çalışma yer aldığı görülmüştür. Ko ve arkadaşları (113), Tayvan’da, 12-16 yaş aralığındaki 517 lise öğrencisini bir yıl süren bir çalışma ile takip etmiştir. Heyecan arayışı, düşük benlik saygısı, düşük aile işlevselliği ve online oyun oynamanın bir yıl sonrasında internet bağımlılığını yordadığı görülmüştür. Düşmanlık ve kişilerarası kaygıda düşük skorlar ise bir yıl sonra internet bağımlılığında gerileme ile ilişkili bulunmuştur.

Van der Aa ve arkadaşları (114), Hollanda’da yürüttükleri çalışmada, yaşları 11-21 arasında değişen 7888 ergen ve genç yetişkin örneklem ile günlük internet kullanımı, kompulsif internet kullanımı ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. İçedönük, uyumluluk seviyesi düşük ve duygusal olarak daha az tutarlı bireylerin kompulsif internet kullanımına daha yatkın olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bireylerde kompulsif internet kullanımı ve yalnızlık ilişkisi de diğer kişilik özelliklerindeki bireylere göre daha fazladır. Yani belirli kişilik özelliklerindeki bireyler hem kompulsif internet kullanıcısı olmaya daha yatkındır, hem de ilişkili olumsuz sonuçlardan daha fazla etkilenmektedirler.

Milani, Osualdella ve Blasio (115) yaşları 14 ile 19 arasında değişen 98 ergen katılımcı ile yürüttükleri bir çalışmada problemleri internet kullanımı, kişilerarası ilişkiler ve baş etme tarzları arasındaki ilişkileri incelemiştir. Katılımcıların yaklaşık üçte birinde (%36.7) problemleri internet kullanımı örüntüleri tespit edilmiştir. Problemleri internet kullanıcılarının uyumsuz bir başa çıkma stratejisi olarak kabul edilen kaçınma stratejisini normal kullanıcılara göre daha çok kullandığı görülmüştür. Problemleri internet

kullanıcılarının interneti daha çok sosyalleşme amaçlı kullandığı ve kişilerarası ilişki kalitelerinin daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Yazarlar kişilerarası ilişkileri zayıf ve baş etme stratejisi olarak kaçınmayı tercih eden ergenlerin problemli internet kullanımına daha yatkın olabileceğini dile getirmiştir.

Schneider, King, Delfabbro (116) çalışmalarında internetin oyun amaçlı problemli kullanımı ve ailesel faktörleri konu alan 14 çalışmayı incelemiştir. Çalışmalar 8 farklı ülkede gerçekleştirilmiştir (Singapur, Güney Kore, Tayvan, Çin, Almanya, Avustralya, İsveç ve Türkiye). Sorunlu ebeveyn-çocuk ilişkilerinin problemli oyun oynamada artışla ilişkili olduğu belirtilmiştir. Problemli internet oyun kullanıcıları, normal internet oyun kullanıcılarına göre ebeveynleri ile sosyal aktivite bağlamında daha az vakit geçirmektedir. Ayrıca problemli kullanıcılarda algılanan ebeveyn düşmanlığı daha yüksek, algılanan ebeveyn şefkati, ebeveynlik kalitesi ve genel olarak ailesel şartların kalitesi ise daha düşük olarak bulunmuştur.

Gámez-Guadix, Borrajo ve Almendros (117) İspanya'da yürüttükleri boylamsal bir çalışmada problemli internet kullanımı ve riskli internet davranışlarını (siber-zorbalık girişimi ve internette yabancılarla tanışma) incelemiştir. Yaşları 13 ve 18 arasında değişen 888 katılımcı altı ay ara ile çeşitli öz-bildirim ölçekleri doldurmuşlardır. Problemli internet kullanımının altı ay sonrasında siber-zorbalık girişimi ve internette yabancılarla tanışmada artışı yordadığı bulunmuştur. Siber-zorbalık girişimi ve internette yabancılarla tanışma ise altı ay sonrasında problemli internet kullanımını yordamamıştır. Sonuçlar problemli internet kullanımının bu iki riskli internet davranışın öncülü olabileceği yönündedir. Son olarak, dürtüsellik/sorumsuzluk değişkeninin bu ilişkideki aracı rolü incelenmiş ve problemli internet kullanımı ile riskli internet davranışları arasındaki ilişkide dürtüsellik/sorumsuzluğun bu ilişkiyi açıklamada önemli bir rol oynamadığı bildirilmiştir. Yazarlar internette kontrol kaybı gibi başka değişkenlerin bu ilişkiyi açıklamada yardımcı olabileceğini belirtmiştir.

İspanya'da yürütülen bir diğer çalışmada ise 13-17 yaş aralığındaki 699 ergen bir yıl ara ile takip edilmiştir (118). Çalışmada depresyon ile problemli internet kullanımı ilişkisinin çift yönlü olduğu; depresif semptomların problemli internet kullanımını, problemli internet kullanımının ise depresif semptomları yordadığı görülmüştür.

Leung (105), yaş ortalaması 15.05 (SD = 2.48) olan 417 katılımcı ile yürüttükleri boylamsal çalışmada internet bağımlılığı, sosyal ağ kullanımı ve internetle ilişkili riskleri

(taciz kurbanı olma, mahremiyet ihlali, şiddet içeren veya pornografik içerik tüketimi) incelemiştir. Bu çalışmada Facebook, blog kullanımı, anlık mesajlaşma ve online oyun oynama interaktif doğaları sebebi ile sosyal ağlar kapsamında ele alınmıştır. Sosyal ağların eğlence, bilgi edinme ve vakit geçirme amaçlı kullanımının bir yıl sonrasında internet ile ilgili ele alınan risklerle ilişkili olmadığı görülmüştür. Öte yandan sosyal ağların insanları etkilemek, statü kazanmak, kimlik deneyi, sorumluluklardan ve sorunlardan kaçınmak gibi daha üst düzey sosyal psikolojik ihtiyaçlar için kullanımının bir yıl sonrasında internet ile ilgili riskli örüntülerde artış ile ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca, anlık mesajlaşma ve online oyun oynama bir yıl sonrasında internet bağımlılığında artış ile ilişkili bulunmuştur. Facebook ve blog gibi sosyal ağ kullanımlarının bir yıl sonrasında internet bağımlılığı ile ilişkili olmadığı görülmüştür. İnternet bağımlılığının ise internet ile ilgili riskli davranışlarda artışı yordadığı görülmüştür.

Oberst, Wegmann, Stodt, Brand ve Chamarro (119), İspanya’da yürüttükleri çalışmada, 16-18 yaş aralığında 1468 ergen ile yoğun sosyal ağ kullanımı ve ortaya çıkardığı olumsuz sonuçları incelemiştir. Çalışmalarında kızlarda depresyonun, erkeklerde ise kaygının yoğun sosyal ağ kullanımını yordadığı belirtilmiştir. Sosyal ağ kullanımı ve olumsuz sonuçlar arasındaki ilişkiye ise *gündemi kaçırma korkusu* (fear of missing out-FOMO) aracılık etmiştir.

Hökby ve arkadaşları (120) yedi farklı ülkeden toplam 1544 ergen ile yürüttükleri boylamsal çalışmada problemlili internet kullanımı, internet aktiviteleri ve zihinsel sağlık (depresyon, kaygı ve stres) ilişkilerini incelemiştir. Araştırmacılar internet kullanım yoğunluğu ve tercih edilen internet aktivitelerinden (kumar, oyun, sosyal medya vb.) ziyade, internet kullanımı ile ilişkili olumsuz sonuçların (uyku kaybı, yoksunluk) zihinsel sağlığı daha fazla olumsuz yönde etkilediğini bulgulamıştır.

Ülkemizde yürütülen çalışmalara bakıldığında alanyazınla paralel bulgulara rastlanmaktadır. Akar (121), İstanbul’da 1587 lise öğrencisini taramış, haftada 41 saat ve üzeri internet kullanımı gösteren 91 katılımcı ile nitel bir çalışma yürütmüştür. Katılımcılar internet kullanımının etkileri ile ilgili en çok olumsuz sosyal sonuçlardan bahsetmiştir. Aynı zamanda sırası ile fiziksel sağlık problemleri, akademik sonuçlar, psikolojik sorunlar ve zihinsel problemlerden bahsedilmiştir. Bu çalışmanın bir sınırlılığı problemlili internet kullanıcılarını değil süre olarak fazla internet kullananları değerlendirmesidir. İnternet kullanım süresi ile problemlili internet kullanımı arasında yakın bir ilişki olsa da çalışmalarda

birbiri yerine kullanılmamaktadır. Bu da sonuçları genellemeyi güçleştirmektedir. Öte yandan bu çalışma ile aşırı internet kullanımının da ergenlerin hayatına birçok problem getirdiği görülmektedir.

Yüksel ve Yılmaz (122), 400 lise öğrencisinin katılımı ile yürüttükleri çalışmada ergenlerin internet bağımlılık düzeyi ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkileri incelemiştir. İnternet bağımlılık düzeyi arttıkça, problem çözmeye yaşanan sorunların arttığı görülmüştür. İnterneti oyun ve sosyal ağ amaçlı kullananların bilgi edinme amaçlı kullananlara göre internete daha bağımlı olduğu belirtilmiştir. İnternet kullanım süresi arttıkça, internet bağımlılığı düzeyinin de arttığı ortaya konmuştur.

Başdaş (123), 882 katılımcı ile, lise öğrencilerinde problemlerli internet kullanımı, içe/dışa yönelim sorunları ve yakın sosyal çevre sorunları arasındaki ilişkileri incelemiştir. Problemlerli internet kullanımı ile içe yönelim sorunları (depresyon, kaygı ve olumsuz benlik) ve dışa yönelim sorunları (düşmanlık ve antisosyal davranış) arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Yakın sosyal çevre (aile, arkadaş, okul vb.) sorunlarının ise bu ilişkilere kısmi aracılık ettiği bildirilmiştir.

Sonuç olarak, alanyazın incelendiğinde ergenlerde problemlerli internet kullanımı konusunun araştırmacılar tarafından sıklıkla ele alındığı, farklı araştırma desenleri ve kişilik özellikleri, çevresel faktörler, olumsuz sonuçlar gibi farklı değişkenler bağlamında incelendiği görülmektedir. Güncel çalışmaların problemlerli internet kullanımı ile ilgili öncülleri ve olumsuz sonuçları araştırmada olası aracı değişkenleri incelemeye yöneldiği görülmektedir. İnternet kullanımı ile ilişkili problemler değerlendirildiğinde, internette erişilen içerikten ve internette geçirilen süreden ziyade internet kullanımına ilişkin algılanan olumsuz sonuçlar ön plana çıkmaktadır (ör: 120). Bu çalışmada da problemlerli internet kullanımı değerlendirilirken, belirli bir internet aktivitesine odaklanmaktan ziyade genel anlamda problemlerli internet kullanım düzeyine ve internetle ilgili olumsuz bilişlere odaklanılmıştır. Çeşitli online aktivite türleri (oyun, sosyal medya vb.) de ayrıca incelenmiştir. Ergenler ve problemlerli internet kullanımı ile ilgili alanyazın incelendiğinde problemlerli internet kullanımı ve sosyo-bilişsel ve davranışsal sonuçlarını inceleyen çalışmalara da ulaşılmıştır. Bu konular ile ilgili yürütülmüş olan çalışmalara aşağıda yer alan “Problemlerli İnternet Kullanımı ve Saldırganlık”, “Problemlerli İnternet Kullanımı ve Olumlu Sosyal Davranışlar” ve “Problemlerli İnternet Kullanımı ve Ahlaki Uzaklaşma” başlıklarında yer verilmiştir.

1.1.5. Problemlı İnternet Kullanımı ile İlişkili Değişkenler

1.1.5.1. Problemlı İnternet Kullanımı ve Süre

Alanyazında problemlı internet kullanımı ve internet kullanım miktarı ayrı ancak yakından ilişkili kavramlar olarak ele alınmıştır. İnternet kullanımı fazla olanların problemlı internet kullanımı açısından risk altında oldukları görölmektedir. Young (39) aşırı internet kullanımını internet bağımlılığı kriterlerinden kabul etmiştir. Lin ve Tsai (124), lise öğrencileri ile yürüttükleri çalışmada internet kullanım süresini internet bağımlılığının en temel belirleyicisi olarak bulmuştur. Widyanto ve McMurrin (125) online ortamda geçirilen vakit arttıkça internet bağımlılığına ilişkin belirtilerin arttığını bulgulamıştır. Benzer şekilde Leung (126), artan günlük internet kullanım süresinin internet bağımlılığını yordadığı sonucuna ulaşmıştır. Kim ve Haridakis (127) internet kullanım miktarı ve internet bağımlılığı arasında pozitif ilişki bildirmiştir.

Ülkemizde yürütölen çalışmalara bakıldığında da benzer sonuçlar görölmektedir. Balta ve Horzum (128) haftada sekiz saatten fazla internet kullananların bağımlılık düzeylerinin haftada sekiz saatten az kullananlara göre anlamlı ölçüde daha yüksek olduğunu bulmuştur. Balcı ve Gülnar'ın (129) yürüttükleri çalışmaya göre internet bağımlılarını bağımlı olmayanlardan ayıran en güçlü iki değişkenden biri internet kullanım süresidir. Batıgün ve Hasta (68) internet bağımlılarının günlük kullanım sürelerinin bağımlı olmayanlara göre anlamlı ölçüde daha yüksek olduğunu bildirmiştir. Bu çalışmaya göre internet bağımlılığı olan bireyler interneti günde ortalama 2.17 saat kullanmaktadırlar. Benzer şekilde ülkemizde yürütölen diğer çalışmalarda da internet kullanım süresindeki artış ile problemlı internet kullanımındaki artış ilişkisini desteklemektedir (130,131,132).

Alanyazında da göröldüğü üzere problemlı internet kullanımı ve internet kullanım miktarı birbiri ile yakından ilişkili kavramlardır. Bu nedenle bu çalışmada da internet kullanım süresinin problemlı internet kullanımı ve diğer değişkenlerle ilişkisinin incelenmesi gerektiği düşünölmektedir.

1.1.5.2. Problemlı İnternet Kullanımı ve Online Aktivite

Alanyazın incelendiğinde bireylerin internette farklı aktivitelere yönelebildikleri görülmüştür. İnternette tercih edilen online aktivite problemlı internet kullanımı ile ilişkili bir diğer değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Li ve arkadaşları (133) ergenlerin arkadaşları ile bağ kurmak ve yeterliklerini sergilemek gibi temel içsel ihtiyaçların internet kullanımı için bir motivasyon aracı olduğunu bulgulamıştır. Ergenler interneti gelişimsel süreçlerine yardımcı olması için kullanmaktadırlar. Online aktivitelere kimlik biçimlenmesi, otonomi, akranları ile anlamlı ilişkiler kurabilmek için yönelmektedirler (134). Öte yandan bazı online aktiviteler ergenleri problemlı internet kullanımı açısından risk altında bırakmaktadır.

Boylamsal bir çalışma internetin sohbet amaçlı kullanımını altı ay sonrasında artan problemlı internet kullanımı ile ilişkilendirmektedir (102). Alanyazında bununla çelişen bulgular da mevcuttur. Örneğin, 12 aylık bir başka boylamsal çalışmada interneti en çok sosyal ağlar ve anlık mesajlaşma amaçlı kullananların problemlı internet kullanımı geliştirme risklerinin, interneti etkileşim amaçlı kullanmayanlara göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (135). Morahan-Martin ve Schumacher (30) da benzer şekilde patolojik internet kullanıcıları ile patolojik olmayan internet kullanıcılarının internetin sohbet amaçlı kullanımı açısından farklılaşmadığı sonucuna ulaşmıştır. Patolojik internet kullanıcıları arasında internetin oyun amaçlı kullanımı ise patolojik olmayan kullanıcılara göre daha yaygındır.

Kim ve Kim'in (136) çalışma bulgularına göre internete bağımlı kişiler internette iken online film siteleri, müzik siteleri, sohbet odaları ve oyun sitelerinde daha fazla vakit geçirirken, internete bağımlı olmayanlar online haber, online alışveriş ve bilgi veren sitelerde vakit geçirmişlerdir. Meerkerk ve arkadaşları (36) internetin sosyal amaçlı, oyun oynama amaçlı, romantik ilişki arayışı, alışveriş ve erotik amaçlı kullanımının bir yıl sonrasında problemlı internet kullanımını belirlemede en güçlü yordayıcılar olduğunu ortaya koymuştur.

Başka bir çalışmada internetin içerik indirme, sosyal ağlar, online sohbet uygulamaları ve oyun amaçlı kullanımının problemlı internet kullanımını problemlı internet kullanımını yordadığı bulunmuştur. Bu çalışmada zaman içerisinde en güçlü yordayıcının

oyun amaçlı kullanım olduğu ortaya çıkmıştır (137). Benzer şekilde Tayvan ve Yunanistan'da yürütülen iki farklı boylamsal çalışma da internetin oyun amaçlı kullanımının problemlili internet kullanımının güçlü yordayıcılarından olduğunu ortaya koymaktadır (113,138). İnternete bağımlı olmayan kullanıcıların, internete bağımlı kullanıcılara göre interneti bilgi amaçlı kullanmayı daha çok tercih ettikleri görülmüştür (139,126).

Ülkemizde yürütülen çalışmalara bakıldığında, bağımlılık riski yüksek bireylerin interneti daha çok online oyun, müzik dinleme, arkadaş edinme ve online sohbet amaçlı kullandıkları görülmüştür (140). Canbaz, Sunter, Peksen ve Canbaz (141) 1315 lise öğrencisi ile yürüttüğü çalışmada internetin en çok sohbet, bilgi edinme ve oyun amaçlı kullanıldığını ortaya koymuştur. Günüş ve Kayri (53), çalışmalarında internetin en çok bilgi edinme ve sohbet amaçlı tercih edildiğini, öte yandan internete bağımlı kullanıcıların interneti en çok pornografi, sohbet ve oyun amaçlı kullandıklarını rapor etmiştir.

Alanyazın bulgularına bakıldığında çalışmalarda çoğunlukla internetin sosyal amaçlı, eğlence amaçlı ve oyun amaçlı kullanımının yüksek problemlili internet kullanımı riski ile ilişkili olduğu, bilgi amaçlı kullanımının ise düşük problemlili internet kullanımı riski ile ilişkili olduğuna işaret etmektedir. İnternetin oyun amaçlı kullanımı; problemlili internet kullanımı açısından özellikle ön plana çıkmaktadır. Sosyal ağlar amaçlı kullanımda ise çalışmaların çelişkili bulgular ortaya koyduğu görülmektedir. İnternetin film, dizi, müzik ve diğer içerikler ile ilgili olarak vakit geçirme ve eğlence amaçlı kullanımı ile ilgili ise daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Online aktivite türleri problemlili internet kullanımında önemli bir rol oynamaktadır (53). Bu çalışmada da internetin hangi aktivite amaçlı kullanıldığının problemlili internet kullanımı ve diğer değişkenlerle ilişkisinin incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

1.1.5.3. Problemlili İnternet Kullanımı ve Cinsiyet

Alanyazın incelendiğinde problemlili internet kullanımı ile ilgili çalışmaların cinsiyet farklılıklarını da incelediği görülmektedir. Ergen ve genç yetişkin popülasyonla yürütülen çalışmalara bakıldığında birçok çalışma erkeklerin interneti daha çok kullandığını, internet kullanımı ile ilişkili daha çok sorun bildirdiklerini ve daha yüksek problemlili internet kullanım skorları sergilediklerini bildirmiştir (63,65,131,142,143,145,146).

Öte yandan alanyazında kadın ve erkeklerin problemlili internet kullanımını bakımından farklılaşmadığını ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (147,148,149). Bir çalışmada ise, kadınların erkeklerden daha az internet kullandığı ancak problemlili internet kullanımından yaşam doyumu anlamında daha olumsuz etkilendiği ortaya konmuştur. Buna göre kadınlarda yaşam doyumunun etkilenmesi için daha düşük problemlili internet kullanım skorları yeterli olabilmektedir (150, fakat bkz. 151). Son olarak, kadınları problemlili internet kullanımına daha yatkın bulan çalışmalar da mevcuttur (ör: 152,153,154).

Cinsiyete ilişkin bu tutarsız bulgular, çalışmalarda kullanılan ölçeklerin, örneklemelerin ve veri toplama yöntemlerinin (online-offline) farklılaşması ile ilgili olabilir. Genel anlamda çoğu çalışmaya göre erkeklerin problemlili internet kullanımını açısından daha fazla risk altında oldukları, bazı çalışmalarda ise kadın ve erkeklerin problemlili internet kullanımını açısından farklılaşmadıkları söylenebilir (54,55).

Erkeklerde problemlili internet kullanımını sosyal kaygının kadınlarda ise depresyonun yordadığı ortaya konmuştur (155). Erkekler, kişisel sorunlarından daha çok kaçınmakta, buna bağlı olarak interneti daha fazla kullanmakta ve internet kullanımına bağlı olarak hayatlarındaki önemli kişilerle daha fazla problemliler yaşamaktadırlar. Bu nedenle erkeklerin problemlili internet kullanımına bağlı olarak sosyal bozukluklar açısından daha fazla risk altında oldukları düşünülmektedir (156). Bağlanma stillerine göre problemlili internet kullanımında da cinsiyetler arası farklılaşmalar görülmüştür. Erkeklerde anne ile kaygılı bağlanma, kadınlarda ise baba ile kaygılı bağlanma örüntüleri problemlili internet kullanımını yordamıştır (157). Bir başka çalışmada ise erkeklerde depresyon internet bağımlılığı için risk faktörü iken, kadınlarda ise internet bağımlılığı depresyon için risk faktörü olarak ortaya çıkmıştır (158).

Sonuç olarak problemlili internet kullanımının bazı çalışmalarda cinsiyetlere göre farklılaştığı bazı çalışmalarda ise farklılaşmadığı görülmektedir. Bazı çalışmalarda ise problemlili internet kullanımını ile ilişkili diğer değişkenler arasındaki ilişkide cinsiyet aracı veya düzenleyici rol oynamıştır. Problemlili internet kullanımını ve cinsiyet ilişkisinde başka değişkenler de rol oynayabilmektedir. Alanyazında problemlili internet kullanımını inceleyen çalışmaların büyük bir kısmının cinsiyet değişkenini ele aldığı görülmektedir. Benzer şekilde bu çalışmada da cinsiyetin problemlili internet kullanımını ve diğer değişkenlerle ilişkisinin ele alınması planlanmıştır.

1.1.5.4. Problemlı İnternet Kullanımı ve Psikolojik/Psikiyatrik Problemler

Araştırmalar problemlı internet kullanıcılarında psikopatoloji görölme ihtimalinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (159). Problemlı internet kullanımı DEHB, depresyon, dűşmanlık/saldırıcılık ve obsesif kompulsif belirtilerle ilişkilendirilmektedir (160).

Ha ve arkadaşları (161) Kore’de yürüttükleri bir çalışmada 455 çocuk ve 836 ergeni internet bağımlılığı için taramıştır. İnternet bağımlısı olarak kabul edilen 12 çocuk ve 12 ergen örneklemi ile yapılandırılmış tanısıl görüşmeler yürütmüştür. İnternet bağımlılarının çocuk örneklemede dokuzu erkek, ergen örneklemede ise 11’i erkektir. Çocuk örneklemede yedi kişi DEHB veya eşik altı DEHB tanısı almıştır. Öte yandan ergen örneklemede üç kişinin majör depresyon, bir kişinin şizofreni, bir kişinin ise obsesif kompulsif bozukluk tanı kriterlerini karşıladığı görölmüştür. İnternet bağımlılığı kriterlerini karşılayanların çoğunluğunun erkek olduğu, psikiyatrik eş tanıların ise yaş gruplarına göre farklılık gösterdiği görölmektedir.

Ülkemizde Bozkurt, Coşkun, Ayaydın, Adak ve Zoroğlu (162) benzer şekilde ergenlerde internet bağımlılığı ve psikiyatrik bozukluklar ilişkisini araştırmıştır. Problemlı internet kullanımı sebebi ile çocuk ve ergen psikiyatri servisine yönlendirilen 45 erkek ve 15 kız katılımcı ile yürütölen çalışmada katılımcıların %83.3’ünün DEHB, %35’inin sosyal fobi, %30’unun ise majör depresyon tanı kriterlerini karşıladığı belirtilmiştir. Bu çalışmanın bir sınırlılığı ise yukarıdaki çalışmadan farklı olarak psikiyatri servisine yönlendirilmiş katılımcı örneklemeden oluşmasıdır. Bu da eşlik eden psikiyatrik bozukluk ihtimalini yükseltiyor olabilir.

Tahiroğlu ve arkadaşları (163), yürüttükleri bir çalışmada psikiyatrik örneklem ile toplumsal örneklemeden ergenlerin internet kullanım örüntülerini karşılaştırmıştır. Psikiyatrik örneklemin problemlı internet kullanım düzeyleri toplumsal örnekleme göre anlamlı ölçüde daha yüksek olarak bulunmuştur. Buna ek olarak günde sekiz saat ve daha fazla internet kullananların oranı psikiyatrik örneklemede (%23.3) toplumsal örneklemin (%10.6) yaklaşık iki katıdır. Psikiyatrik örneklemede günde sekiz saat ve üzeri internet kullananların %32.7’si Duygudurum Bozukluğu, %25’i Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB), %19.8’i Kaygı Bozukluğu tanısı almış bireylerdir. Aynı zamanda DEHB tanısı almış bireylerin problemlı internet kullanım düzeyleri psikiyatrik örneklem ve

toplumsal örnekleme göre anlamlı düzeyde daha yüksektir. Ergenlerde problemlı internet kullanımı ve psikopatoloji ilişkisi ortaya konmuş ve bu ilişkinin DEHB grubundaki belirginliği vurgulanmıştır.

Alanyazın incelendiğinde internet bağımlılığı ve psikopatoloji ilişkisinin sıklıkla ele alındığı görölmüştür. alışmalar internet bağımlılığı ve psikopatoloji ilişkisini doğrulamaktadırlar. Hatta internet bağımlılarında psikiyatrik bozuklukların görölmesi istisna değil, kural olarak görölmektedir (55). Ancak kesitsel çalışmalar neden-sonuç ilişkisi kurulması için yeterli değildir. Boylamsal alışmalar ise problemlı internet kullanımı ve psikopatolojinin karşılıklı olarak birbirini etkilediğini ortaya koymuştur (bu konuda yapılan boylamsal çalışmaların bir dökümü için bkz. 94). Aynı zamanda çalışmalarda klinik seviyede internet bağımlılığını tespit için yüksek bir eşik kullanılmıştır. Bu sebeple bu çalışmaların sonuçları problemlı internet kullanımı gösteren bütün ergenlere genellenemeyebilir. Problemlı internet kullanımını klinik seviyede değerlendirmeyen bu çalışmada problemlı internet kullanımı ve psikopatoloji ilişkisi ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Bununla birlikte katılımcıların daha önce psikolojik/psikiyatrik yardım alıp almadıkları kontrol edilmiştir.

1.1.5.5. Problemlı İnternet Kullanımı ve Sosyo-ekonomik Düzey (SED)

Ergenlerde problemlı internet kullanımı ve sosyo-ekonomik Düzey (SED) ile ilgili çalışmalar farklı sonuçlara işaret etmektedir. Tsun, Lai ve Yin Kwan (164) ergenlerde internet bağımlılığı ve SED ile ilişkili 2000-2017 yılları arasında yayınlanmış araştırmaları inceleyen kapsamlı bir alanyazın taraması gerçekleştirmiştir. Çalışmaların bazıları yüksek gelir düzeyini risk faktörü olarak raporlarken, bazıları ise aksine koruyucu faktör olarak bildirmişlerdir. Genel SED ile problemlı internet kullanımı riski arasındaki korelasyonları incelenirken negatif ilişki belirleyen, pozitif ilişki belirleyen ve anlamlı bir ilişkiye rastlamayan çalışmalar mevcuttur. Ergenlerde SED verileri ile internet kullanım örüntüleri arasında görölen farklı sonuçlar, problemlı internet kullanımını yordayan değerışkenler zincirinde SED in nispeten uzak bir yordayıcı konumunda olması ile ilgili olabileceği düşünölmektedir. SED kültür, çevre ve davranışsal faktörler gibi birçok farklı düzenleyici veya aracı değerışken vasıtası ile problemlı internet kullanımına etki ediyor olabilir. Bu

çalışmada problemlili internet kullanımı ve SED ilişkisi ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Bununla birlikte katılımcıların gelir düzeyi, anne ve baba eğitim düzeyleri gibi bilgiler kontrol edilmiştir.

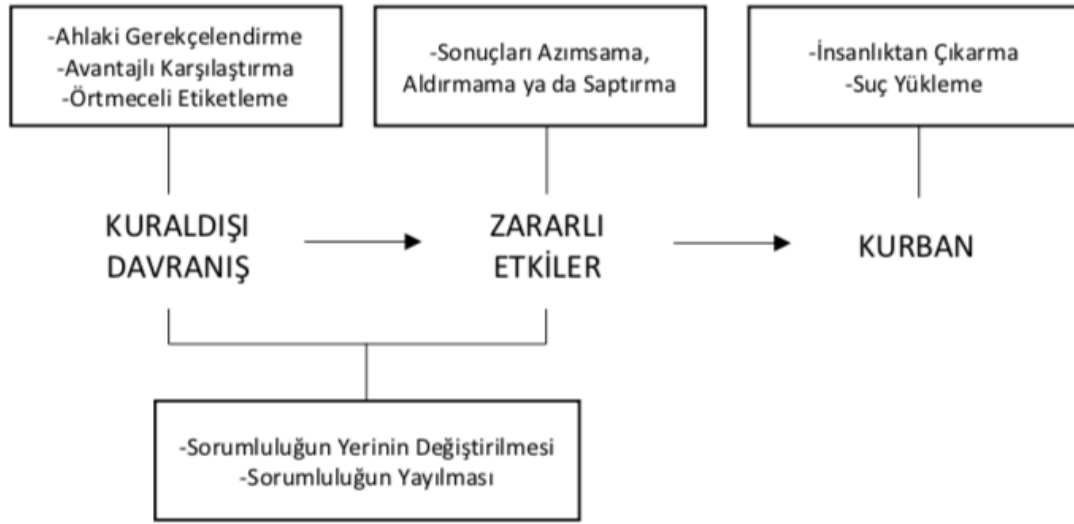
1.2. Ahlaki Uzaklaşma (Moral Disengagement)

Ahlak ile ilgili birçok teori ahlaki akıl yürütmeye odaklanmakta ve ahlaki davranışı göz ardı etmektedir. Davranışın düzenlenmesinde sadece ahlaki akıl yürütme (moral reasoning) rol oynamamaktadır. *Sosyal bilişsel teoriye* göre ahlaki akıl yürütme öz-düzenleme (self regulation) mekanizmalarından geçerek fiile dönüşmektedir. Bireyler kötü davrandıklarında, davranışlarını nadiren “kötü” olarak nitelendirmektedirler. Bunun yerine genelde olaya ait çeşitli öğeleri ve içinde buldukları koşulları sorumlu tutarlar (8). Bandura'nın sosyal bilişsel teorisinin ahlaki muhakemeye ilişkin uzantısına göre ahlaki davranışlar bireyin doğru ve yanlışla ilişkin standartlarından oluşmaktadır (8). Sosyal bilişsel teoride ahlaki standartlar, (a) sosyalleşme sürecinde doğrudan eğitim yoluyla, (b) bireyin davranışlarına gösterilen değerlendirme tepkileri aracılığı ile, (c) diğer bireylerin kendi davranışlarına yönelik gösterdikleri değerlendirme tepkilerinin örnek alınması yolu ile oluşturulmaktadır. Bu standartlar bireyin kimliğinin ahlaki muhakeme yürüten bir parçası olarak gelişmektedir (8).

Gelişim sürecinde ahlaki değerler bütünleştikçe, ahlaki benlik (moral self) ortaya çıkmaktadır. Ahlaki muhakeme yürüten bireyin ahlaki davranışlarda bulunması ve ahlaki standartlara uymayan davranışlardan kaçınması sürecinde öz-düzenleme mekanizmaları rol üstlenmektedir. Öz-düzenleme mekanizmaları duygusal ve bilişsel geribildirimlerle bireyin davranışlarını denetleyip düzenlemektedir. Bireyin davranışları, ahlaki standartları ile uyumsuzluk gösterdiğinde, öz-düzenleyici mekanizmalar devreye girmektedir ve birey suçluluk ve utanç gibi bilişsel boyutta ve duygusal anlamda rahatsız edici düşünce ve hisler deneyimlemektedir. Bu tarz durumlarla karşılaşıldığında ahlaki uzaklaşma çeşitli mekanizmalar aracılığı ile bireylerin, ahlaki kimliklerini tehdit eden, rahatsızlık hissi veren düşünce ve duygular ile aralarına mesafe koymalarını sağlamaktadır. Ahlaki uzaklaşma mekanizmaları, bireylerde, ahlaki standartlarından gelen ve kendilerini ahlaki olarak

“yanlış” olarak değerlendiren öz-düzenleyici “düğmeyi” kapatarak/kıysarak, ahlaki olmayan davranışın, bu ihlallerin ortaya çıkardığı olumsuz duygular deneyimlenmeden gerçekleştirilebilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda ahlaki uzaklaşma, öz-düzenleme (self-regulation) mekanizmalarının pasifleştirilmesidir (8,165,166).

Bandura’ya (8) göre sekiz adet ahlaki uzaklaşma mekanizması bulunmaktadır: (a) Ahlaki gerekçelendirme (moral justification), (b) avantajlı karşılaştırma (advantageous comparison), (c) örtmeceli etiketleme (euphemistic language), (d) sorumluluğun yerinin değiştirilmesi (replacement of responsibility), (e) sorumluluğun yayılması (diffusion of responsibility), (f) insanlıktan çıkarma (dehumanization), (g) suç yükleme (attribution of blame), (h) sonuçları azımsama, aldırmama ya da saptırmadır (disregard and distortion of the consequences). Bu ahlaki uzaklaşma mekanizmaları (Şekil 2), bireylerin mevcut olayın dört ögesinden birini veya birçoğunu kullanarak, ahlaki olmayan davranışı ile ilişkilerini kesmelerini mümkün kılmaktadır: (a) davranışın kendisi, (b) failin (agent) sorumluluğu, (c) davranışın hedefi ve (d) davranışın sonuçları.

Şekil 2. Benlik düzenleme sürecinde ahlaki benlik yaptırımlarının seçici bir biçimde etkinleştirilmesine ya da zarar verici davranıştan uzaklaşmasına (kayıtsızlaşmasına) aracılık eden mekanizmalar (Bandura, 1986; akt. Bandura, 1996, s. 21)

Davranışın kendisi; ahlaki gerekçelendirme, örtmeceli ve avantajlı karşılaştırma yoluyla haklı gösterilebilmektedir. Ahlaki gerekçelendirme, zarar verici eylemin bilişsel olarak yeniden yorumlanması ve davranışa olumlu anlamlar yüklenmesini içermektedir. Bir

gerekçe ile davranış; kişisel ve sosyal anlamda zararsız, kabul edilebilir ve hatta saygı duyulan hale gelebilmektedir. Arkadaşlarının veya ailesinin onurunu korumak için dövüştüğünü ifade eden bir gencin durumu bu duruma bir örnektir. Örtmeceli etiketlemede ise davranış farklı ifade tarzları ve etiketler ile zararsız ve hatta saygıdeğer bir görünüm kazanmaktadır. Arkadaşlarını itip kakmayı, saldırganlık olarak değil de “şakalaşma” olarak tanımlayan bir bireyin bu tarz davranışlarda daha fazla bulunması beklenmektedir. Son olarak, avantajlı karşılaştırmada, zarar verici davranış, çok daha kötü ihlallerle kıyaslanarak haklı gösterilmektedir. Kıyaslanan ihlal ne kadar büyük olursa, işlenen davranış o kadar zararsız ve hatta iyi niyetli olarak görülmektedir. Birisi ile alay etmenin, birini dövmeye ve yaralamaya kıyasla daha zararsız olduğunu düşünmek buna bir örnektir (8,9,10,166).

Davranışı gerçekleştiren birey, herhangi bir durumda kendi üzerine düşen sorumluluk ile ilgili algısını, sorumluluğun yerinin değiştirilmesi ve/veya sorumluluğun yayılması yoluyla da kendini eylemden uzaklaştırabilmektedir. Sorumluluğun yerinin değiştirilmesinde bireyler kendilerini davranışlarının faili olarak görmezler, davranışlarında irade sahibi olarak kendilerini değerlendirmezler, dış faktörlerin ve otoritenin kurbanıdırlar. Bir gencin arkadaş çevresinden gelen sosyal baskı sebebi ile birini dışladığını ifade etmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Sorumluluğun yayılması ise, bireyin grup içerisinde tek başına zararsız gibi görünen, ama grubun etkinliği bir araya getirildiğinde ahlaki bir ihlal oluşturan davranışlarda bulunmasıdır. Bu şekilde bireyler kendi davranışı ile ortaya çıkan sonuç eylemden kendisini ayrı tutabilmektedir (Herkes sorumluysa, hiç kimse sorumlu değildir). Bu olgu ile ilgili genel görüş, bunun topluluk içinde yaşanan bir tür kimliksizleşmeye bağlı olduğu yönündedir (167). Bir akran topluluğu içerisindeki bireylerin belirli bir kişiye yönelttiği olumsuz küçük tutumlar, bir araya getirildiğinde, davranışların odağındaki birey için dayanılmaz boyutlara ulaşabilmektedir (8,9,10).

Olay ile ilgili bir diğer unsur davranışın kurbanıdır. Davranışın kurbanı ilişkisi ahlaki uzaklaşma mekanizmaları insanlıktan çıkarma ve suç yüklemedir. İnsanlıktan çıkarma, bireyin karşısındakini duyguları, endişeleri ve umutları olan bir insan olarak görmemesidir. Kurbanı insandan daha aşağı görmek, bireyi ahlaki anlamda uzaklaştırır ve ahlaki ihlaller artık kurban için geçerli değildir. Haslam’a (168) göre teknoloji insanlıktan çıkarma mekanizmasını kolaylaştıran araçlardan biridir. Suç yükleme ise, kurbanın hatalı davranışlarından dolayı sergilenen davranışın hedefi oldukları ile ilgili bir perspektiftir. Yaşadıkları acının sorumluları yine kendileridir. Ortada bırakılan bir nesneyi çalan bir

kişinin, suçu ortada bırakana yükleyerek ahlaki muhakeme ve öz-yargılamadan kaçınması buna örnek olarak gösterilebilir (8,9,10).

Olay ile ilgili son unsur ise davranışın sonuçlarıdır. Bireyler davranışın sonuçlarını azımsayarak, çarpıtarak veya aldırmayarak kendilerini ahlaki ihlalden uzaklaştırabilmektedirler. Bireyler ahlaki olmayan davranışlar sergilediklerinde eylemlerinin sebep olduğu zararı azımsarlar veya bu zararı incelemekten kaçınırlar. Davranışlarının olumlu sonuçlarını daha hızlı hatırlarken, olumsuz sonuçları hatırlamakta güçlük çekerler. Zarar gören kişinin acısına dair ipuçları belirsizleştikçe zarar verici davranış artabilmektedir (8,9,10,165,166).

Sosyal bilişsel teoriye göre sosyo-kültürel ve bireysel faktörler birbirine bağlı bir şekilde sebep sonuç ilişkisi içerisindedir. Bireylerin gelişim sürecinde bireysel faktörlerden gelen ahlaki uzaklaşma eğilimleri ile çevresel faktörlerin etkilediği ahlaki uzaklaşma karşılıklı etkileşim içerisindedir. Zaman içerisinde çevresel faktörlerin artırdığı ahlaki uzaklaşma bireysel eğilimlere dönüşebilmektedir veya bireysel yatkınlığı olan kişiler, bu mekanizmaları daha fazla kullanabilecekleri ortamları tercih edebilmektedirler (8). Bandura (9) ahlaki uzaklaşma mekanizmalarının alışkanlık haline gelebileceğini bulgulamıştır. Bu olguyu aşamalı ahlaki uzaklaşma (gradual moral disengagement) olarak adlandırmaktadır (166). Buna göre, bu mekanizmaların kullanımı düşünceli bir bireyi bir anda ilkesiz ve katı kalpli bir bireye dönüştürmez (8). Değişim, öz-düzenleyici mekanizmaların yavaş yavaş pasifleşmesi yoluyla gerçekleşir. Ahlaki uzaklaşma mekanizmaları günlük yaşamda birçok olayda kendini göstermektedir ve özellikle rutin olarak gerçekleştirilen aktivitelerde bireylerde değişimlere yol açabilmektedir (166). Bu mekanizmalar çeşitli olaylarla kullanıldıkça sabitleşmekte ve kişilik eğilimi haline gelmektedir (13).

1.2.1. Ergenlik döneminde Ahlaki Uzaklaşma

Ergenlik döneminin bu mekanizmaların gelişiminde ve değişiminde önemli bir süreç olduğu düşünülmektedir. Ahlaki uzaklaşmanın çocukluktan ergenliğe geçişte artış gösterdiği bildirilmiştir (11). Bu kısımda ergenlik döneminde ahlaki uzaklaşma ile ilgili yürütülmüş çalışmalara ve ülkemizde yürütülmüş bir çalışmaya yer verilmiştir.

Paciello ve arkadaşları (13), boylamsal bir çalışmada yaşları 14 ile 20 arasında değişen 366 ergenin ahlaki uzaklaşma seviyelerindeki değişimleri incelemiştir. Genel anlamda yıllar içerisinde ergenlerde ahlaki uzaklaşma seviyelerinde azalma gözlemlenmiştir. Bu durum olgunlaşma sürecinde bireylerin sosyal uyum ve öz-düzenleme becerilerinde ve başkalarının perspektifini anlayabilme kapasitelerinde artış göstermelerine bağlanmaktadır. Yol analizleri ahlaki uzaklaşmada katılımcıların dört farklı gelişimsel süreçten birini izlediğini göstermektedir: (a) “ahlaki uzaklaşma göstermeyen grup” örneklemin %37,9’unu oluşturmuş, başlangıçta düşük ahlaki uzaklaşma değerleri göstermiş, zaman içerisinde bu değerler daha da azalmıştır, (b) “normatif grup” örneklemin %44,5’ini oluşturmuş, başlangıçta orta seviyede ahlaki uzaklaşma değerleri sergilemiş, zamanla bu değerler azalma göstermiştir, (c) “sonradan azalma gösteren grup” örneklemin %6.9’unu oluşturmuş, başlangıçta orta ve yüksek seviyede ahlaki uzaklaşma göstermiş, 14-16 yaşlar arasında bu seviyelerde artış gözlemlenmiş, daha sonra ise keskin bir azalma göstererek normatif gruba yaklaşmıştır, (d) “kronik grup” ise örneklemin %10.7 sini oluşturmuş, orta ve yüksek değerlerde başlayıp zaman içerisinde değişim göstermemiştir. Buna ek olarak zaman içerisinde katılımcıların saldırganlık düzeylerinin de ahlaki uzaklaşma seviyeleri ile pozitif ilişki içerisinde değişim gösterdiği gözlemlenmiştir. Kronik grupta ise ahlaki uzaklaşma seviyeleri zaman içerisinde azalmamış, fiziksel ve sözel saldırganlık değerleri ve şiddet eğilimleri artış göstermiştir. Ahlaki uzaklaşma bağlamında katılımcılar farklı gelişimsel süreçler izlemiş olsalar da büyük çoğunluğunun (%89) zaman içerisinde ahlaki uzaklaşma seviyelerinin azaldığı görülmüştür. Azalma göstermeyen bireyleri anlamak için bireysel ve çevresel değişkenleri de dahil eden boylamsal çalışmalar yürütülmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın yürütüldüğü (1998-2006) yıllar ile günümüz ergenleri arasında problemlerli internet kullanımının yaygınlaşması bağlamında büyük sosyokültürel farklılıklar vardır. Bu tarz bir çalışmanın günümüzde ortaya çıkarabileceği sonuçlar merak konusudur.

Shulman, Cauffman, Piquero ve Fagan (169), ağır suçlardan hüküm giymiş 14-17 yaş aralığındaki ergen erkeklerden oluşan bir örnekleme (N = 1169) zaman içerisinde ahlaki uzaklaşma ve antisosyal davranış eğilimlerindeki değişimleri araştırmıştır. Örnekleme ahlaki uzaklaşmanın zaman içerisinde azaldığı gözlemlenmiştir. Sorunlu davranışlar da ahlaki uzaklaşmaya paralel olarak azalma göstermiştir. Ergenlerde ahlaki uzaklaşmada zaman içerisinde görülen bu azalma Paciello ve arkadaşlarının (2008) bulguları ile benzerlik göstermektedir. Bu çalışmanın bir önemi de duygusal duyarsızlığın kontrol

edilmiş olmasıdır. Ahlaki uzaklaşmadaki değişimlerin, duygusal duyarsızlık faktörü kontrol edildikten sonra bile anti-sosyal davranıştaki değişimleri etkilediği görülmüştür. Bu da anti-sosyal davranışta duygusal öğelerden ayrı olarak bilişsel öğelerin de rol oynadığını göstermektedir.

Caravita, Sijtsema, Rambaran ve Gini (170), ahlaki uzaklaşma ve sosyal çevre ilişkisini incelemek amacıyla; 9-10 yaş aralığında geç çocukluk dönemindeki (n = 133) ve 11-14 yaş aralığındaki erken ergenlik dönemindeki (n = 236) toplamda 369 kişiyi 1 yıllık bir boylamsal çalışma ile takip etmiştir. Erken ergenlikte, ahlaki uzaklaşma eğilimlerinde arkadaşların zamanla birbirine benzediği gözlemlenmiş ve sonuçlar sosyal etkileme süreçleri ile açıklanmıştır. Geç çocukluk döneminde ise ahlaki uzaklaşma değerlerindeki değişimlerin sosyal etkileşim süreçleri ile ilişkili olmadığı bulunmuştur. Buna ek olarak ergenlik döneminde ahlaki uzaklaşma değerlerindeki değişimlerin, geç çocukluk dönemine göre daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca geç çocukluk dönemindeki bireyler bir yıl sonrasında ahlaki uzaklaşma değerlerinde düşüş sergilerken, erken ergenlik dönemindeki bireylerde ise artış gözlemlenmiştir. Bu durumu açıklamada olası gerekçe olarak akran etkileşimlerinin iki grup arasında farklı etkiler oluşturmuş olabileceği düşünülmüştür.

Özalp ve Yirci (171), 334 mesleki ve teknik lise öğrencisi ile yürüttükleri bir çalışmada en az bir disiplin cezası almış ve hiç disiplin cezası almamış öğrencileri ahlaki uzaklaşma düzeyleri bakımından karşılaştırmıştır. Bu iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir. Öte yandan anlamlı farklılık gösteren başka gruplar ortaya çıkmıştır. Daha önce sınıf tekrarına kalmış öğrencilerin ahlaki uzaklaşma düzeyleri, sınıf tekrarına kalmamış öğrencilere göre daha yüksek olarak bulunmuştur. Buna ek olarak daha önce okul öncesi eğitim almamış öğrencilerin ahlaki uzaklaşma düzeylerinin, okul öncesi eğitim almış öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Erkek öğrencilerin ahlaki uzaklaşma düzeylerinin ise kız öğrencilerinkine göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Alanyazın incelendiğinde ergenlerde ahlaki uzaklaşmayı inceleyen çoğu çalışmanın boylamsal desende olduğu görülmektedir. Ulaşılabilen çalışmalar göstermektedir ki ergenlerde ahlaki uzaklaşma sabit bir eğilim değildir. Bireylerin gelişim sürecinde artış veya azalma gösterebilmektedir. Bulgular ergenlik döneminin ahlaki uzaklaşmada genel olarak değişimlerin gözlemlendiği kritik bir dönem olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bireyler ahlaki uzaklaşma bağlamında farklı gelişimsel yollar izleyebilmektedirler. Ergenlerde akran

ilişkileri ve sosyal etkilerin ahlaki uzaklaşma üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Bireylerde zaman içerisinde ahlaki uzaklaşma değerlerinde ortaya çıkan değişimler, fiziksel ve sözel saldırganlık ile şiddet eğilimleri değerlerindeki değişimler ile paralellik göstermektedir. Burada verilen tüm çalışmalarda [sadece erkek örneklemin yer aldığı Shulman ve arkadaşlarının (169) çalışması hariç] erkeklerin ahlaki uzaklaşma düzeylerinin kadınlarınkinden yüksek olduğu bildirilmiştir.

1.2.2. Ergenlerde Problemlı İnternet Kullanımı ve Ahlaki Uzaklaşma

Ahlaki uzaklaşma kişisel ve çevresel faktörlerin ortak bir ürünüdür (172). Buna göre hem bireysel hem de çevresel faktörler ahlaki uzaklaşma mekanizmalarının tetiklenmesinde veya ketlenmesinde rol oynamaktadırlar. Ahlaki uzaklaşma, akran ilişkileri gibi sosyal ortam ve çevresel faktörlerden etkilenen ve zamanla şekillenen bir bilişsel eğilimdir (12). Bu sebeple ahlaki uzaklaşma endüstriyel ve organizasyonel ortamlar, okullar, kamusal alanlar ve spor faaliyetleri gibi birçok farklı bağlamda çalışılmaktadır. Online ortamın da ahlaki uzaklaşma mekanizmalarının ele alınması gereken bir bağlam olduğu düşünülmektedir (173).

Ergenlerin online ortamda geçirdikleri vakit bireysel ve sosyal kimlik gelişimlerinin ve ahlaki gelişimlerinin önemli bir parçası olduğundan bahsedilmiştir (14). Online ortamın bazı yapısal özelliklerinin ve işlevlerinin ahlaki uzaklaşma mekanizmalarının kullanımı için çeşitli imkânlar sunduğu düşünülmektedir (15).

Online etkileşimler, geleneksel yüz yüze etkileşimlerden farklıdır. İnternet etkileşimlerini yüz yüze etkileşimlerden ayıran önemli bir fark, internet etkileşimlerinin sosyal ve duygusal ipuçları yönünden fakir olmasıdır. Zarar verici eylemi gerçekleştiren kişi ile zarar verici eylemin kendisi veya eylemin sonuçları arasındaki mesafe ve zaman farkı arttıkça, eylemin gerçekleştiren kişi için görünürlüğü ve önemi azalmaktadır. Bu durumda kişilerin zarar verici eylemi gerçekleştirme olasılığı artmaktadır (10).

Online ortamda görüntülü görüşme de mümkün olmasına rağmen, çoğunlukla yazıya dayalı iletişim kullanılmaktadır. Ayrıca görüntülü veya sesli online görüşmeler de yüz yüze etkileşime nispeten daha az sosyal ve duygusal ipucu sunmaktadırlar. Diğerlerini düşünen, hisseden ve hayalleri olan insanlar olarak görebilmemize yardımcı olan ipuçlarının azalması

durumunda “insanlıktan çıkarma” mekanizmaları devreye girebilir ve ahlaki ihlallerin gerçekleştirilmesini kolaylaştırabilir (15).

Online ortamda sosyal ipuçlarının yokluğunda zararlı bir davranışın ardından oluşan etkinin değerlendirilmesi güçleşmektedir. Bu durum sonuçları azımsama, aldırmama ya da saptırma mekanizmasının kullanımını kolaylaştırabilir. Bir zararlı davranış durumunda geribildirim kısıtlılığında veya yoksunluğunda bireyler sonuca dair kendi yorumlarını referans almaktadırlar (15). Birçok ergen siber-saldırganlık davranışlarını “şaka” olarak yorumlamaktadır (174). Bazen bu durum gerçekten de içten bir şekilde sonuçların değerlendirilmesi için gerekli ipuçlarının yetersizliği ile ilgili açıklanabilir. Bu durumun tekrarlanması ise şaka etiketlemesini kullanmayı kolaylaştırabilir ve “örtmeceli etiketleme” bilişsel mekanizmasının kullanımını artırabilir (15).

Sözel olmayan ve dil-ötesi ipuçlarının online ortamda yer almaması başka ahlaki uzaklaşma mekanizmalarını da tetikleyebilir. Muğlak sosyal ipuçları, art niyetli olarak algılanmaya yatkındır ve bu tarz yorumlar saldırganlığı artırabilir (175). İnternet etkileşimlerinde, azalmış sosyal ipuçları sebebi ile birçok yoruma açık etkileşim ürünü ortaya çıkmaktadır. Bu içeriklerin düşmanca yorumlanması “ahlaki gerekçelendirme” ve “suç yükleme” ve mekanizmalarının etkinleşmesini kolaylaştırabilir (15).

İnternet üzerinden etkileşimlerin bir diğer özelliği ise dijital verilerin sürekliliğidir. İletiler zamanın ve hafızanın etkisiyle solmaz ve değişime uğramaz. Bu durum ruminasyonu artırabilir, provokatif iletiler tekrar tekrar erişilebilir ve gönderici ile ilgili olumsuz duygular tazelenabilir. Bu durumda “ahlaki gerekçelendirme” ve “suç yükleme” mekanizmaları sadece anlık olarak değil, sürekli olarak aktive olabilir (15).

Online ortam, sosyal iletişimi hızlandıran ve kolaylaştıran bir yapıya sahiptir. Örneğin, sosyal ağ siteleri akranlar arasında bilgi (yazı, fotoğraf ve video gibi) paylaşımını kolaylaştırmaktadır. Bu durum siber-saldırganlığın yaygın bir şekli haline gelmekte olan, rahatsız edici veya hakaret içeren materyallerin paylaşımının da kolaylaştığı anlamına gelmektedir. Üçüncü kişiler, başka birini aşağılamayı hedefleyen bu tür iletileri bilmeden veya kasıtlı olarak yayabilmektedirler. “Paylaşmak” ifadesi geleneksel anlamda olumlu sosyal davranışlara karşılık gelmektedir. Bu bağlamda ise hakaret içerikli yazı, fotoğraf ve videoların yayılması eylemi, “paylaşmak” “örtmeceli etiketleme”si yolu ile zararsız bir görünüm kazanmaktadır. Bu tarz içerikleri “paylaşmak” olarak gören bireylerin, bu içerikleri yayma ihtimali artacaktır. Online bağlam bu anlamda “sorumluluğun yerinin değiştirilmesi”

ve “sorumluluğu dağıtılması”nı da kolaylaştırmaktadır. Zararlı içeriği paylaşan bireyler, ahlaki olmayan bu fiilden içeriği oluşturan ve yükleyen kişiyi sorumlu tutarak (içeriğin başlangıç kaynağı belirsiz olsa bile) sorumluluğun yerini değiştirebilirler. Dahası bu tür paylaşımlarda sorumluluk yayılmış olmaktadır. Bu tür ileti paylaşımlarında her bir birey kendilerini soruna küçük, kendilerince zararsız bir katkıda bulunmuş gibi algılayabilir. Ancak kurbanın bakış açısından bakıldığında toplam zarar büyük boyutlardadır (15).

Bandura’ya (165,166) göre birey kendini değerlendirirken kıyaslama yolunu da kullanmaktadır. İnternet sınırsız içeriğe erişim sağlamaktadır. Bu durum da bireylerin kendi davranışlarını kıyaslayabileceği zengin bir ortam sunar ve “avantajlı karşılaştırma” bilişsel mekanizmasının aktive edilmesini kolaylaştırabilir (15). İnterneti “avantajlı karşılaştırma” için riskli bir ortam yapan sebeplerden birisi de kişilerin internette kendilerini yüz-yüze etkileşimlere göre daha az kısıtlamalarıdır (176). Örneğin küfür eden bir genç kendisini internet ortamında rastladığı paylaşımlar ile kıyaslayabilir, ancak internet ortamında insanlar günlük yaşama göre daha fazla küfür kullanıyor olabilirler.

Suler (176) İnternet ortamında bireylerin kendilerini normalden daha az kısıtladıklarını, belirtmektedir. Bu olguya online disinhibisyon adı verilmiştir. Bu durum iki şekilde kendini gösterebilir: (a) iyi huylu disinhibisyon, bireylerin internette kişisel duygu, korku ve arzularını daha fazla paylaşmaları, normalden daha içten davranmaları, (b) toksik disinhibisyon, bireylerin argo ve kaba dil kullanmaları; sert eleştiriler, öfke, nefret ve tehdit içerikli paylaşımlarda bulunmaları. Suler de (176) internette oluşan bireyin kendisini kısıtlamaması etkisini muhatap olunan kişi ile aradaki görünmezlik, eşzamanlı iletişim zorunluluğunun ortadan kalkması ve algılanan otoritenin azalmış olması gibi sebeplere bağlamaktadır. Bunlar, Bandura’nın (8) ahlaki uzaklaşma unsurları ile benzerlik göstermektedir. Bandura da ahlaki uzaklaşma mekanizmalarının kısıtlamayı azaltıcı etkilerinden bahsetmektedir (11).

Lapidot-Lefler ve Barak (177), göz temasının, online ortamdaki saldırgan davranışlarda belirleyici rol oynadığını bildirmiştir. Anonimlik ve görünmezlik önemli olmaksızın göz temasının yokluğunda online ortamdaki saldırganlığın arttığı görülmüştür. Ayrıca anonimlik, görünmezlik ve göz temasının etkileşim etkileri online ortamda daha fazla kişisel bilgi açığa çıkarma ile ilişkili bulunmuştur (178; fakat bkz. 179). Yazarlar online disinhibisyon etkisini anlamada göz teması, anonimlik ve görünmezliğin sadece “buz dağının görünen yüzü” (s. 440) olduğunu belirtmişlerdir (177). “Ahlaki uzaklaşma,

disinhibisyon ve kimliksizleşmenin doğal bir sonucu” (s. 13) olarak görülmektedir (180). Ahlaki uzaklaşma arttıkça siber-saldırganlıkta artış görülmüş ve bireylerin ahlaki kimlikleri bu ilişkiye etki etmemiştir. Yani ahlaki uzaklaşma sayesinde bireylerin ahlaki kimlikleri tehdit altında olmaksızın, siber-saldırganlık davranışı gerçekleştirebildikleri görülmüştür (181). Doğrudan problemlili internet kullanımı ve ahlaki uzaklaşma ilişkisini ele alan bir çalışma bulunmamakla birlikte, patolojik internet kullanıcılarının online ortamda daha fazla disinhibisyon sergiledikleri görülmüştür (182).

Son olarak online oyunlar da ahlaki uzaklaşma mekanizmaları ile yakından ilişkilidir. Şiddet içerikli online oyunlarda oyun karakterlerine saldırganlık oynayan birey tarafından haksız zarar gibi görülebilir ve suçluluk ve olumsuz duygular uyandırabilir. Modern şiddet içerikli oyunlar ise oyuncuların keyif alabilmesi için kullanıcıları ahlaki duyarlılıktan uzaklaştırıcı şekilde tasarlanmaktadır (183). Şiddet içerikli birçok video-oyunu şiddeti meşrulaştırıcı, sonuçları çarpıtıcı, karşı tarafı insandışılaştıran (bkz. insanlıktan çıkarma) unsurlardan faydalanmaktadır (184). Gabbiadini, Andrighetto ve Volpato (185), şiddet içerikli video oynayan ergenlerin hemen sonrasında yüksek ahlaki uzaklaşma seviyesi gösterdiklerini bulgulamıştır. Greitemeyer ve McLatchie (186) şiddet içerikli oyunlar oynayan bireylerin zamanla farkında olmadan başkalarını insandışılaştırmaya başladıklarını ortaya koymuştur. Video oyun ortamlarında kullanıcı ile karakter arasındaki fark belirgin değildir. Kullanıcılar, oyundaki karakterlere bağlanmakta, özellikle rol-yapma oyunlarında (rol-playing games-RPGs) karakterin duygusal ve fiziksel dünyası ile bütünleşmektedirler. Bu şekilde sanal dünyada kullanılan ahlaki uzaklaşma mekanizmaları, gerçek dünyaya sızabilmektedir (187). Bu kısma kadar internetin bağlamsal özellikleri ve bu özelliklerin ahlaki uzaklaşma ile ilişkisi ele alınmıştır (özet için bkz. Tablo 1). Problemlili internet kullanımında online ortamda geçirilen süre artmakta, yüz-yüze etkileşim azalmaktadır. Problemlili internet kullanımında internetin sosyal ağ ve oyun işlevlerinin kullanımı da yaygındır. Bu durumda bireyler online etkileşimlere ve şiddet içerikli oyunlara daha çok maruz kalmaktadır. İnternet ile ilgili çevresel özellikler, problemlili internet kullanımındaki artışın ahlaki uzaklaşmadaki artışı yordadığını düşündürmektedir.

Tablo 1. İnternet Bağlamı ve Ahlaki Uzaklaşma Mekanizmaları Arasındaki İlişkiler

Ahlaki Uzaklaşma Mekanizmaları	İnternet ve Ahlaki Uzaklaşma
Ahlaki Gerekçeleştirme	<ul style="list-style-type: none"> - Sosyal ipuçlarının azlığı sebebi ile muğlak içeriklerin düşmanca olarak algılanması ve bunun gerekçeleştirme oluşturabilmesi - Dijital verilerin sürekliliği sebebi ile ruminasyonun artması ve iletilerin ahlaki gerekçeleştirme amaçlı tekrar tekrar kullanılabilmesi - Şiddet içerikli online video oyunlarında, kullanıcıların oyundan aldığı keyfi artırmak için ahlaki gerekçeleştirme mekanizmasından faydalanılması ve karakterle bütünleşen kullanıcının bu mekanizmayı gerçek hayatta da kullanması
Avantajlı Karşılaştırma	<ul style="list-style-type: none"> - İnternetin bireylerin kendi davranışlarını kıyaslayabileceği sınırsız bir içeriğe erişim sağlaması - Kişilerin internet ortamında kendisini yüz-yüze iletişime göre daha az kısıtlamaları sebebi ile internetin kıyaslama açısından internet dışı sosyal ortamdan farklı bir ortam olması (ör: küfür, şiddet veya argo vb. içeren materyaller).
Örtmeceli Etiketleme	<ul style="list-style-type: none"> - Siber-zorbalığın “şakalaşma” olarak görülmesi veya hakaret içerikli materyalin dağıtılmasının “paylaşmak” olarak etiketlenmesi
Sorumluluğun Yerinin Değiştirilmesi	<ul style="list-style-type: none"> - Zararlı içerikli materyalin dağıtılmasında bireyin içeriği oluşturan ve yükleyen kişiyi sorumlu tutması
Sorumluluğun Yayılması	<ul style="list-style-type: none"> - Zararlı içerikli materyalin dağıtılması toplu davranışında bireyin soruna kendi katkısını azımsaması; sorumluluğu daha büyük bir topluluk ile paylaşması
Sonuçları Azımsama, Aldırmama ya da Saptırma	<ul style="list-style-type: none"> - Online ortamda mesafe, zaman farkı ve azalmış sosyal ipuçları sebebi ile zararlı bir davranışın ardından oluşan etkinin değerlendirilmesinin güçleşmesi - Şiddet içerikli online video oyunları, kullanıcıların oyundan aldığı keyfi artırmak için sonuçları azımsama, aldırmama ya da saptırma mekanizmasından faydalanılması ve karakterle bütünleşen kullanıcının bu mekanizmayı gerçek hayatta da kullanması
İnsanlıktan Çıkarma	<ul style="list-style-type: none"> - Online etkileşimlerde mesafe, zaman farkı ve azalmış sosyal ipuçları sebebi ile karşıdaki bireyin düşünen, hisseden, hayalleri olan bir insan olarak değerlendirilmesinin güçleşmesi - Şiddet içerikli online video oyunları, kullanıcıların oyundan aldığı keyfi artırmak için insanlıktan çıkarma mekanizmasından faydalanılması ve karakterle bütünleşen kullanıcının bu mekanizmayı gerçek hayatta da kullanması
Suç Yükleme	<ul style="list-style-type: none"> - Online etkileşimlerde mesafe, zaman farkı ve azalmış sosyal ipuçları sebebi ile muğlak iletilerin yoruma açık olması. Bu iletilerin suç kurbanı yükleme amaçlı kullanılabilmesi - Dijital verilerin sürekliliği sebebi ile ruminasyonun artması ve iletilerin suç kurbanı yükleme amaçlı tekrar tekrar kullanılabilmesi

Problemlı internet kullanımı ve ahlaki uzaklaşma ilişkisini açıklayabilecek bir diğeri unsur ise problemlı internet kullanıcılarının bilişsel yapılarındaki bozulmalardır (104). Bilişsel bir olgu olan ahlaki uzaklaşmanın beyin işlevlerindeki değışimler ile ilişkili olabileceğı düşünölmektedir. Alkol, uyuşturucu ve kumar bağımlısı bireylerin beyin yapı ve işlevleri bağımlı olmayan bireylere göre daha farklıdır. Problemlı internet kullanıcılarının nörobiyolojik profilleri diğeri bağımlılarla (alkol, uyuşturucu, kumar vb.) benzerlik göstermektedir (104). Bandura (8) alkol ve madde kullanımı ile ahlaki uzaklaşmanın ilişkili olduğunu belirtmiştir. Problemlı internet kullanımı veya internet bağımlılığı ile ahlaki uzaklaşma ilişkisine dair alanyazında çalışma yer almamaktadır. Bu durumda bağımlılık ve ahlaki uzaklaşma ilişkisini anlamının, problemlı internet kullanımı ve ahlaki uzaklaşma ilişkisini anlamaya yardımcı olabileceğı düşünölmektedir.

Alanyazında bağımlılık ve ahlaki uzaklaşma ilişkisini inceleyen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Ergenlerde ahlaki uzaklaşma; ağır uyuşturucuların kullanımı (188), aşırı alkol kullanımı (189,190,191) ve kumar bağımlılığı (192) ile ilişkili bulunmuştur. Newton ve arkadaşlarının (191) çalışmasında ergenlerde alkol ve uyuşturucu müdahale programı alan grubun altı ay sonrasında ahlaki uzaklaşma düzeylerinde değışim görülmediğı, bir yıl sonrasında ise ahlaki uzaklaşma düzeylerinin, müdahale almayan gruba göre daha az olduğu göröldüğü ortaya konmuştur. Bu çalışmalar bağımlılık ve ahlaki uzaklaşma ilişkisinde şu sonuçlara işaret etmiştir: (a) yüksek ahlaki uzaklaşma düzeyi gösteren bireyler bağımlılığa daha yatkın olabilir; (b) bağımlılığa yönelik müdahaleler ahlaki uzaklaşma seviyelerini düşürüyor olabilir veya müdahale almayan gruplarda ahlaki uzaklaşma seviyeleri yükseliyor olabilir (veya her ikisi de); (c) bağımlılık ve ahlaki uzaklaşma ilişkisinde ahlaki uzaklaşma hem risk faktörü hem de sonuç olarak düşünölebilir; (d) bağımlılığa yapılan müdahalelerde ahlaki uzaklaşmadaki olumlu yöndeki değışim etkisi kendisini hemen göstermeyebilir, ahlaki uzaklaşmadaki değışimler zaman alabilir.

Sonuç olarak, bireylerin kendilerini ahlaki olmayan davranıştan soyutlayabileceğı çeşitli psiko-sosyal mekanizmalar bulunmaktadır. Ahlaki uzaklaşma eğilimleri, ahlaki uzaklaşma mekanizmalarının tekrar tekrar kullanımı yolu ile oluşmaktadır. Bu eğilimlerin oluşması ve bu mekanizmaların sıklıkla aktifleşmesi, bireysel ve çevresel faktörler aracılığı ile gerçekleşmektedir (165,166). Ahlaki uzaklaşma mekanizmaları, birçok farklı bağlamda çalışılmıştır. İnternet ortamı barındırdığı çeşitli özellikler aracılığı ile bir çevresel faktör olarak ahlaki uzaklaşma mekanizmalarının aktifleşmesine katkıda bulunuyor olabilir. Online

ortamın artırdığı bu mekanizmaların kullanımı zamanla bilişsel alışkanlıklara dönüşebilir ve bireylerin ahlaki olmayan davranışlarda bulunma olasılıklarını artırabilir. Buna ek olarak problemlili internet kullanımı bir bireysel faktör olarak bilişsel yapılarıdaki değişimler aracılığı ile artan ahlaki uzaklaşma ile ilişkili olabilir. Alanyazında ahlaki uzaklaşma ve siber zorbalık ilişkisi birçok kez ele alınmıştır (16,193,194,195). Daha önce bahsedildiği üzere, online video oyunları ve ahlaki uzaklaşma ilişkisini ele alan çalışmalar da mevcuttur (ör: 183,184). Ancak problemlili internet kullanımı ve ahlaki uzaklaşma ilişkisini doğrudan değerlendiren bir çalışma bulunmamaktadır.

1.3. Saldırganlık

Saldırganlık, kasıtlı olarak fiziksel veya psikolojik acıya yol açan davranış olarak tanımlanmaktadır (196). Fiziksel ve sözel saldırganlık, saldırganlığın araçsal veya motor bileşenini oluşturmaktadır. Fizyolojik uyarılma ve saldırganlığa hazırlanmayı içeren öfke ise saldırganlığın duygusal bileşenini oluşturmaktadır. Son olarak düşmanlık ise düşmanca düşünceleri içermekte ve saldırganlığın bilişsel bileşenini oluşturmaktadır (197).

Saldırganlığın ergenler üzerinde birçok olumsuz etkisi bulunmaktadır. Bunların arasında sağlıklı bir kişisel gelişim sürecini engellemesi ve gençlerin sosyal çevrelerine uyumlarını güçleştirmesi yer alabilir (198). Ergenlerde saldırganlık ile ilişkili bulgular iki grupta toplanmıştır: (a) bireysel faktörler, (b) sosyal ve çevresel faktörler (199).

Bireysel risk faktörlerine bakıldığında genel anlamda çalışmalarda erkeklerin kızlara göre daha fazla fiziksel saldırganlık sergilediği bulgulanmıştır (198). Öte yandan ergenlerde saldırganlığı inceleyen birçok çalışmada fiziksel ve sözel saldırganlık ayrıştırılmamaktadır (200). Çalışmalarda daha çok erkeklerde görülen gözlemlenebilir dışavuruk saldırgan davranışlar incelenmektedir (175). Saldırganlık, fiziksel ve belirgin davranışlardan sözel, dolaylı ve ilişkisel saldırganlığı da kapsayacak şekilde genişletilmelidir (201). Diğer bireysel risk faktörlerine bakıldığında saldırgan ergenlerin; öz-düzenleme, kısıtlayıcı kontrol, problem çözme, dikkati sürdürme, planlama ve organizasyon gibi yürütücü işlevlerde problemler yaşadığı belirtilmiştir (202). Bir diğer bireysel risk faktörü ise psikiyatrik bozukluklardır. Psikiyatrik bir tanısı olan ergenler saldırgan davranış açısından daha fazla risk altındadırlar (199). Bireysel faktörlerden kişilik özelliklerine bakıldığında; korkusuzluk,

yenilik arayışı, zarardan kaçınmama, risk alma, hazzı ertelememe ve zor mizaç gibi kişilik özelliklerinin, ergenlerde problemlı saldırgan davranışlarla ilişkili olduğu görülmüştür (198). Bir bireysel faktör olarak sosyal-bilişsel açıdan bakıldığında saldırgan ergenlerin, saldırganlığa pozitif bir yaklaşım sergilediği ve muğlak durumları olumsuz ve düşmanca yorumlamaya daha yatkın oldukları görülmüştür (199). Bireysel faktörlerden olan kişisel geçmişin de saldırganlığı yordamada önemli olduğu görülmektedir. Daha önce saldırgan davranış geçmişı olan; uyuşturucu ve alkol kullanan, şiddet içerikli televizyon programları izleyen ve şiddet içerikli video oyunlar oynayan gençler saldırganlık açısından risk altındadırlar (5,199,203).

Ergenlerde saldırganlık için çevresel risk faktörleri ise aile, akran çevresi ve muhit, okul çevresi ve sosyal dezavantajlar olarak sıralanabilir (198). Ebeveynlerinden şiddetli cezalandırma gören (204), yüksek şiddet unsurları içeren topluluklarda büyüyen (205), şiddet içerikli istismara maruz kalmış (206), sosyoekonomik açıdan dezavantajlı ortamlarda yer alan (207) ergenlerin saldırganlık açısından yüksek risk altında olduğu belirtilmiştir.

1.3.1. Problemlı İnternet Kullanımı ve Saldırganlık

Problemlı internet kullanımının saldırganlık gibi psikopatolojik semptomların sergilenmesinde rol oynadığı düşünölmektedir (208). Sosyal öğrenme teorisine göre bireyler saldırganlığı bizzat deneyimleyerek veya çevrelerinde saldırganlığı gözlemleyerek öğrenmektedirler (9). İnterneti aşırı kullanan bireyler, aşırı kullanmayan bireylere göre daha fazla içerikli materyale erişim sağlamakta ve daha fazla şiddet deneyimlemektedirler. Şiddet içerikli ortama maruz kalan internet kullanıcıları gerçek yaşamda da saldırganlık sergileyebilmektedir (209).

Ergenlerde problemlı internet kullanımı ve saldırganlık ilişkisi incelendiğinde çift yönlü bir ilişki bulunmuştur. Buna göre saldırganlık problemlı internet kullanımında artış ile ilişkili iken aynı zamanda problemlı internet kullanımı da saldırganlıkta artış ile ilişkilidir. Öte yandan saldırganlık ile problemlı internet kullanımı arasındaki ilişkide psikopatolojinin aracılık ettiği, problemlı internet kullanımı ile saldırganlık arasındaki ilişkiye ise psikopatolojinin aracılık etmediği görülmüştür (210). Benzer şekilde Ko ve arkadaşları (6), internet bağımlılığı ve saldırganlık arasındaki ilişkide online aktivitenin etkileri kontrol

edildikten sonra bile problemleri internet kullanımı ve saldırganlık ilişkisinin devam ettiğini bulgulamıştır. Yazarlar problemleri internet kullanımı ve saldırganlık ilişkisinde başka değişkenlerin rol oynayabileceğini düşünmüştür. Örneğin bazı araştırmacılar, internet kullanımı ve saldırganlık arasındaki ilişkide insandışılaştırma, sorumluluk hissini azalması, farkındalık ve kontrolün azalmasının rol oynadığını ileri sürmüştür (4,6,209,211).

Harman, Hansen, Cochran ve Lindsey (212), yaşları 11 ile 16 arasında değişen toplam 187 ortaokul öğrencisi ile yürüttükleri çalışmalarında interneti problemleri şekillerde kullanan öğrencilerin (ör: kendini olduğundan farklı gösterme) saldırganlık ve sosyal anksiyete düzeylerinin daha yüksek olduğu, özgüvenlerinin ise daha düşük olduğunu bulgulamıştır. İnternet kullanım süresine göre ise bu değişkenlerin farklılaşmadığı görülmüştür.

Fisoun ve arkadaşları (213), Yunanistan'da yaşları 14 ile 18 arasında değişen 1270 öğrenci ile yürüttükleri bir çalışmada internet bağımlılığı ile çeşitli sosyal davranışların ilişkisini incelemiştir. İnternet bağımlılığı ile saldırgan ve antisosyal davranışlar (ör: ebeveynle kavga etme, bir öğretmene veya okul görevlisine vurma, okulda ciddi bir kavgaya karışma, haneye tecavüz, hırsızlık, gasp vb.) arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Erkeklerin bu tarz problemleri davranışları kızlara göre daha fazla sergilediği, ancak her iki cinsiyet için de bu davranışların internet kullanımı ile ilişkili olduğu bulgulanmıştır.

Daha önce bahsedildiği üzere ergenlerde internetin oyun amaçlı kullanımı hem yaygındır hem de problemleri internet kullanımı ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle video oyunları ve saldırganlık ile ilişkili çalışmalara da yer verilmiştir. Şiddet içerikli oyunlar ve saldırganlık ilişkisinin laboratuvar ortamında kısa süreçlerde bile gözlemlenebileceğini ortaya koyan çalışmalar mevcuttur. Bushman ve Anderson (214), 224 katılımcı ile yürüttükleri bir çalışmada şiddet içerikli video oyunların saldırganlık ile ilişkisini incelemiştir. Şiddet içerikli ve nötr oyun gruplarına rasgele atanan katılımcılar 20 dakika boyunca video oyun oynamıştır. Şiddet içerikli oyun oynayanlar, nötr oyun oynayanlara göre, başkalarını daha saldırgan olarak algılamış, daha fazla saldırgan düşüncelere sahip olmuş (düşmanlık), ve daha öfkeli hissetmişlerdir. Greitemeyer ve Oswald (215), genel yönelimden farklı olarak, olumlu sosyal içerikli video oyunlar ve saldırganlık ilişkisini inceleyen bir çalışma yürütmüştür. 48 katılımcıdan oluşan bir grubu olumlu sosyal içerikli ve nötr video oyunları oynama gruplarına rasgele atamıştır. Atandıkları gruba göre 10 dakika boyunca olumlu sosyal içerikli veya nötr içerikli oyunlar oynayan katılımcılar daha sonra üç

yoruma açık sosyal içerikli öyküyü okuyup tamamlamışlardır. Olumlu sosyal içerikli video oyunlar oynayan gruptakilerin saldırgan davranış, saldırgan düşünce (düşmanlık) ve saldırgan his (öfke) düzeylerinin nötr oyunlar oynayan gruptakilere göre daha düşük olduğu görülmüştür. Bu çalışmalar maruz kalınan içeriğin de saldırganlık açısından önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu konuda yürütülen meta-analiz çalışmaları da benzer sonuçlar vermektedir. Anderson ve arkadaşları (216), bir meta-analiz çalışmasında şiddet içerikli online oyunlar ile saldırgan düşünce, saldırgan davranış, saldırgan duygulanım, fiziksel uyarılma ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada toplamda 4262 katılımcıyı içeren 35 araştırma yer almıştır. Katılımcıların yaklaşık yarısının 18 yaşın altında olduğu rapor edilmiştir. Meta-analiz bulguları, şiddet içerikli online oyun oynama ile saldırgan davranış, saldırgan düşünce, saldırgan duygulanım ve fiziksel uyarılma arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Etki büyüklüklerinin $r = .18$ ile $r = .22$ arasında değiştiği görülmüştür. Cinsiyetin etkisi kontrol edildikten sonra bile ilişkilerin anlamlı olduğu görülmüştür. Meta-analizde yer alan boylamsal olan çalışmalar ile yürütülen analizler, video oyunların zaman içerisinde saldırganlıkta artışı yordadığını ortaya koymuştur.

Ülkemizde yürütülen çalışmalara baktığımızda, Ata, Akpınar ve Kelleci (217), yaşları 18 ve 22 arasında değişen 360 öğrenci ile yürüttükleri çalışmalarında problemlerli internet kullanımları ile sürekli öfke düzeyleri, öfkelerini içe yönlendirmeleri ve öfkelerini dışa yönlendirmeleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulgulamışlardır.

Odacı ve Çelik (218), yaşları 17 ve 23 arasında değişen 424 üniversite öğrencisi ile yürüttükleri bir çalışmada problemlerli internet kullanımı ile utangaçlık ve saldırganlık arasındaki ilişkileri incelemiştir. Problemlerli internet kullanımı ve saldırganlık arasında zayıf, anlamlı yönde ilişkiler bulgulanmıştır.

Kocaman, Aktepe ve Sönmez (219), Isparta ilinde lise öğrencileri ile gerçekleştirdikleri bir çalışmada olası internet bağımlılığı, saldırganlık ve empati arasındaki ilişkileri incelemiştir. Olası internet bağımlısı öğrencilerin bağımlı olmayan öğrencilere göre interneti daha uzun süre kullandıkları, oyun amaçlı daha fazla kullandıkları ve saldırganlık düzeylerinin daha yüksek olduğu bildirilmiştir. Bu iki grubun empati düzeyleri arasında ise farklılığa rastlanmamıştır.

Sonuç olarak bu konu ile ilgili yürütülmüş çalışmalara baktığımızda problemlerli internet kullanımı ve saldırganlık arasında anlamlı yönde pozitif ilişkiler bulunduğu

söylenbilir. Problemlı internet kullanımı ve saldırganlık arasındaki ilişki zayıf ama sistemattır. Bu konudaki çalışmaların bir kısmının problemlı internet oyun bağımlılığını incelediğini söylemek mümkündür. Olumlu sosyal içerikli oyunların ise saldırganlık ile negatif yönde ilişkili olduğu görölmektedir. Ancak maalesef, video oyunların çok küçük bir kısmı (%11) şiddet içermemektedir (aktaran 220) ve şiddet içermeyen bu tür oyunlar daha az (%25) tercih edilmektedir (221). Bu noktada alanyazında şiddet içeren video oyunlar ile saldırganlık arasında ilişki olmadığını bildiren biri boylamsal iki adet çalışmaya da rastlandığı belirtilmelidir (222,223). Öte yandan Amerikan Psikoloji Derneği (APA) şiddet içerikli video oyunlar ve saldırganlık ilişkisini kabul etmektedir, bu çerçevede yürütölen araştırmaları desteklemektedir ve bu konuda toplumu eğitime ve farkındalık uyandırma çalışmaları yürütöleceğini açıklamıştır (224). Bu çalışmada genel anlamda problemlı internet kullanımı ile saldırganlık arasındaki ilişkinin incelenmesi hedeflenmiştir. İnterneti kullanım amaçlarına göre (oyun, sosyal medya vb.) saldırganlık ve problemlı internet kullanım düzeyleri de ayrıca değerlendirilmektedir. Buna ek olarak problemlı internet kullanımı ve saldırganlık arasındaki ilişkiyi açıklayabilecek bir faktör olarak ahlaki uzaklaşmanın araştırılması hedeflenmiştir. Problemlı internet kullanımındaki artış ile saldırganlıktaki artış arasında bir ilişki olduğu ve ahlaki uzaklaşmanın bu ilişkide aracı rol oynadığı düşünölmektedir.

1.3.2. Ahlaki Uzaklaşma ve Saldırganlık

Ergenlerde saldırganlığı yordayan bireysel ve çevresel birçok faktör bulunmaktadır (198). Ortalama bir bireyin ahlaki olmayan davranışlar sergileyebilmesini açıklayan ahlaki uzaklaşmanın da bilişsel bir faktör olarak saldırganlığı açıklamada önemli rol oynadığı görölmüştür (11,225). Ahlaki uzaklaşma saldırgan davranışları hem doğrudan hem de düşmanlık ve öfke aracılığı ile etkilemektedir (11).

Ergenlik döneminde ahlaki uzaklaşma ve saldırganlık ilişkisini inceleyen birçok çalışma mevcuttur. Yüksek ahlaki uzaklaşma skorlarına sahip çocuk ve ergenlerin saldırganlık düzeylerinin anlamlı ölçüde daha yüksek olduğu bulunmuştur

(11,226,227,228). Ergenlerde ahlaki uzaklaşma, akran zorbalığı ile de ilişkili bulunmuştur (225,229).

Gini, Pozzoli ve Hymel (230), yürüttükleri meta-analiz çalışmasında çocuk ve ergen örneklemelerde ile ahlaki uzaklaşma ve saldırganlık ilişkisini incelemiştir. 27 çalışma ve toplam 17 776 katılımcının verilerinin dahil edildiği çalışmada ahlaki uzaklaşma ve saldırganlık arasında pozitif yönde ilişki olduğu doğrulanmıştır. Ayrıca çalışma bulgularına göre ergenlerde ahlaki uzaklaşma ve saldırganlık arasındaki ilişkinin gücü çocuklarınkine göre daha güçlüdür.

Wang ve arkadaşları (231), Çin’de yaş ortalamaları 18.91 olan 357 erkek ergen suçlu örnekleme ile yürüttüğü çalışmada empati, ahlaki uzaklaşma ve saldırganlık ilişkilerini incelemiştir. Ahlaki uzaklaşmanın empati ve saldırganlık ilişkisinde hem aracı (mediator) hem düzenleyici (moderator) rol üstlendiği görülmüştür. Yüksek empati, azalan ahlaki uzaklaşma aracılığı ile saldırganlıkta düşüşü yordamıştır. Düşük empati, artan ahlaki uzaklaşma aracılığı ile artan saldırganlıkla ilişkili bulunmuştur. Dahası ahlaki uzaklaşmanın yüksek olduğu durumlarda hem yüksek empati düzeyi hem de düşük empati düzeyi yüksek saldırganlıkla ilişkili bulunmuştur. Yani yüksek ahlaki uzaklaşma seviyelerinde empati saldırganlığı yordamamaktadır. Düşük ahlaki uzaklaşma seviyelerinde ise empati ve saldırganlık arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür.

Ouvrein, Backer ve Vandebosch (232), yaş ortalamaları 14.17 olan 1255 ergen ile yürüttükleri bir çalışmada sosyal-bilişsel mekanizmalar olarak empati ve ahlaki uzaklaşma ile siber-saldırganlık ilişkilerini incelemişlerdir. Siber-saldırganlık ünlülere yönelik online saldırganlık ile ele alınmıştır. Ahlaki uzaklaşma ve empatinin siber-saldırganlıkta artışı yordadığı, ancak ahlaki uzaklaşmanın daha güçlü bir yordayıcı olduğu görülmüştür. Yazarlar, alanyazında siber-saldırganlık ile ilgili olarak empatinin daha fazla, ahlaki uzaklaşmanın ise daha az çalışıldığını belirtmiş, bu konuda daha fazla çalışma yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Aynı zamanda online ortamda ünlülere yönelik yapılan bu saldırganlığın, duyarsızlaşma yolu ile başka alanlardaki saldırganlık türlerine de yayılabileceğini belirtmişlerdir.

Uluslararası alanyazında ahlaki uzaklaşma ve saldırganlık arasındaki ilişkiyi inceleyen yukarıda bahsi geçen çalışmalar olsa da ülkemizde bildiğimiz kadarıyla bu konuda yapılan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Alanyazın bulguları yorumlandığında ahlaki uzaklaşma arttıkça saldırganlık arttığı ve bu iki değişken arasındaki pozitif ilişkinin ergenlik

döneminde daha güçlü olduğu görülmektedir. Ahlaki uzaklaşma empatiden bağımsız bir kavramdır ve bazı bağlamlarda saldırganlığı empatiden daha güçlü bir biçimde yordamaktadır. Bu çalışmada ahlaki uzaklaşma ve saldırganlık ilişkisinin incelenmesi planlanmıştır. Ahlaki uzaklaşma ve saldırganlık ilişkisi incelenirken, saldırganlığın davranışsal, duygusal ve bilişsel alt boyutlarını oluşturan fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, düşmanlık ve öfke alt boyutları ile ilişkisinin de ele alınması planlanmıştır.

1.4. Olumlu Sosyal Davranış

Olumlu sosyal davranış, başkalarının yararına yapılan davranış olarak tanımlanmaktadır (Carlo ve Randall'dan aktaran 233). Ergenlik dönemi, olumlu sosyal davranışların incelenmesi açısından kritik dönemlerdendir. Ergenlik döneminde bilişsel ve duygusal gelişimle birlikte sosyal bağlamda da değişimler görülmekte, yeni kişilerarası ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Bu da olumlu sosyal davranışlar için yeni fırsatlar ve çeşitlilik anlamına gelmektedir (234). Ergenlik dönemi boyunca olumlu sosyal davranış eğilimlerinin görece sabit olduğu düşünülmüştür (235). Öte yandan araştırmalar olumlu sosyal davranış eğilimlerinde bireysel farklılıklara rastlamıştır. Örneğin, ergenlerde duygusal ve motivasyonel faktörlerin kendi ve başkaları odaklı olmayı etkilediği, kendi ve başkaları odaklı olma faktörlerinin ise olumlu sosyal davranışları etkilediği görülmüştür. Ahlaki akıl yürütmenin (236), empati ve perspektif almanın olumlu sosyal davranışlar ile pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür (Estrada'dan aktaran 233). Olumlu sosyal davranış eğilimleri yüksek olan ergenlerin muğlak olayları daha iyi niyetli yorumladığı görülmüştür (237). Çalışmayı yürüten yazarlar sosyal bilgi işleme süreçlerinin ve becerilerinin olumlu sosyal davranışlarla yakından ilişkili olduğunu belirtmiştir.

Olumlu sosyal davranış eğilimlerinin altı alt türü bulunmaktadır. Bunlar (a) kamusal, (b) duygusal, (c) özgeci, (d) itaatkar, (e) gizli ve (f) acil durumlardaki olumlu sosyal davranışlar olarak sıralanabilir (233). Kamusal olumlu sosyal davranış başkalarının önünde yapılan yardımlardır. Başkalarından onay alma amaçlı yapıldıkları düşünülmektedir. Olumlu sosyal davranış ile ilgili bağlamlarda başkalarının onayını almayı daha çok önemseyen ergenlerin saldırgan tavırlara eğilimli olduğu görülmüştür (238). Kamusal olumlu sosyal davranış, kişisel çıkarlar düşünülmezsizin sırf başkalarının iyiliği için

gerçekleştirilen bir yardım eğilimi olan özgeci olumlu sosyal davranış ile negatif yönde ilişkilidir (233). Duygusal olumlu sosyal davranışlar, duygusal olarak uyarıcı ortamlarda gerçekleştirilen yardımlardır. Duygusal olumlu sosyal davranış eğilimi; sempati, ahlaki akıl yürütme ve kendini başkasının yerine koyabilme becerileri ile pozitif yönde ilişkili bulunmuştur (239). İtaatkar olumlu sosyal davranış, istek ve rica doğrultusunda gerçekleştirilen yardımlardır. Duygusal duyarlılığı ve sorumluluk hissi yüksek ergenlerin itaatkar yardıma daha yatkın olduğu görülmüştür. Gizli olumlu sosyal davranışlar, başkaları bilmeden gerçekleştirilen yardımlardır. Son olarak acil durumlardaki olumlu sosyal davranışlar ise aciliyet gerektiren kriz durumlarında yapılan yardımlardır (233).

Ergenlerin gelişimsel süreçte olumlu sosyal davranış sergileme örüntülerini etkileyen faktörler (a) aile ve sosyal çevre, (b) bilişsel ve duygusal değişkenler ve (c) yakın durumsal özellikler olarak sıralanmıştır (Carlo ve Randall'dan aktaran 240). Ahlaki uzaklaşma olumlu sosyal davranış eğilimlerini etkileyen sosyal-bilişsel bir değişken olarak değerlendirilebilir. Problemlerli internet kullanımı ise ilgili başlıklarda tartışıldığı üzere bu üç faktörle de yakından ilişkilidir. Problemlerli internet kullanımının olumlu sosyal davranış eğilimleri ile hem doğrudan, hem de ahlaki uzaklaşma aracılığı ile dolaylı olarak ilişkili olduğu düşünülmektedir.

1.4.1. Problemlerli İnternet Kullanımı ve Olumlu Sosyal Davranış

Ergenlerde problemlerli internet kullanımı ve olumlu sosyal davranış görece yeni araştırılmaya başlanmış bir konudur. Problemlerli internet kullanımı, duygusal ve sosyal beceriler ve algılanan sosyal destek ile negatif yönde ilişkilidir (241,242). Greitemeyer (243), olumlu sosyal içerikli etkileşim araçlarının yardım etmeyi artırdığını, şiddet içerikli etkileşim araçlarının ise yardım etme davranışını azalttığını belirtmektedir.

Ergenlerde problemlerli internet kullanımı ve olumlu sosyal davranış eğilimlerini doğrudan ve dolaylı olarak inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Daha önce bahsedildiği üzere, ergenlerde oyun amaçlı internet kullanımı yaygındır ve problemlerli internet kullanıcılarının büyük bir bölümü interneti oyun amaçlı kullanmaktadır. Bu nedenle video oyunlar ve olumlu sosyal davranış ilişkilerini inceleyen çalışmalara da yer verilmiştir.

Cao ve Su (7), yaşları 12-18 arasında değişen; 64'ü internet bağımlısı ve 64'ü kontrol grubu için seçilmiş toplam 128 lise öğrencisi ile yürüttükleri bir çalışmada internet bağımlılığı ve olumlu sosyal davranış ilişkilerini incelemiştir. İnternet bağımlısı grubundaki bireylerin olumlu sosyal davranış düzeyleri kontrol grubuna göre anlamlı ölçüde daha düşük olarak bulunmuştur.

Ma, Li ve Pow (244), lise öğrencileri ile yürüttükleri bir çalışmada internetteki davranışlar ile günlük sosyal yaşamdaki davranışlar arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çalışmada olumlu sosyal internet kullanımının olumlu sosyal davranışlar ile, anti-sosyal internet kullanımının ise anti-sosyal davranışlar ile ilişkili olduğu görülmüştür. Bu çalışma ile ilgili bir sınırlılık ise olumlu sosyal internet kullanımını değerlendiren maddelerin (ör: “Kendimi kötü hissettiğimde interneti kullanırım”, “Kendimi yalnız hissettiğimde online ortamda insanlar ile iletişime geçerim”) olumlu sosyal internet kullanımını değil sosyal amaçlı internete yönelimi çağrıştırmasıdır. Antisosyal internet kullanımını değerlendiren maddelerin çoğu ise (ör: “İnternette olduğum için randevularıma geç kalıyorum”, “Aşırı internet kullanımı sebebi ile aile ve okul toplantılarını kaçıyorum”) internet kullanımı ile ilişkili günlük hayattaki problemleri çağrıştırmaktadır. Çalışmada aynı zamanda günlük hayattaki olumlu sosyal davranışları değerlendiren maddeler, başkasına yardım etme davranışından ziyade, sosyal olarak kabul edilebilir veya normatif (antisosyal olmayan) davranışları içermektedir. Bu çalışmanın bulguları, alanyazın bulguları ile paralel olsa da ölçülmüş olan kavramlar ile ölçülmesi hedeflenen kavramların farklı olduğu düşünülmektedir.

Anderson ve arkadaşları (216), şiddet içerikli video oyunları ile ilgili 136 çalışmanın dahil edildiği bir meta-analiz çalışması yürütmüştür. Bu çalışmada şiddet içerikli video oyunları ve olumlu sosyal davranış arasında etki bulan, toplamda 6906 katılımcıya dair veri içeren 16 çalışma yer almıştır. Çalışmaların deneysel, kesitsel veya boylamsal olduğu önemli olmaksızın, şiddet içerikli video oyunları azalan olumlu sosyal davranışlar ile ilişkili bulunmuştur. Boylamsal çalışmalarda, cinsiyet kontrol altına alındıktan sonra bile başlangıçtaki şiddet içerikli oyun oynama düzeylerinin, sonraki ölçümlerde olumlu sosyal davranışlarda azalmayı yordadığı görülmüştür. Şiddet içerikli video oyun oynama ile olumlu sosyal davranışlar arasındaki negatif ilişki deneysel çalışmalarda en güçlü iken, boylamsal çalışmalarda en zayıf olarak bulunmuştur.

Yang, Li, Fu ve Kou (245), farklı bir yaklaşımla ergenlerde haz arayışı ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkide olumlu sosyal davranışlar ve internet bağımlılığı davranışlarının aracı rollerini incelemiştir. Çin’de gerçekleştirilen çalışmada yaşları 13-18 arasında değişen 2082 ergen katılımcı yer almıştır. Haz yöneliminin hem olumlu sosyal davranışları hem de internet bağımlılığı davranışlarını yordadığı görülmüştür. Ancak haz arayışı ile olumlu sosyal davranışa yönelim, iyi oluşu artırırken, problemlili internet kullanımına yönelim iyi oluşu azaltmıştır. Diğer bir deyişle, haz arayışı ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkide olumlu sosyal davranışlar aracı rol oynarken, internet bağımlılığı davranışları bu ilişkiyi baskılamıştır. Çalışmada problemlili internet kullanımı ve olumlu sosyal davranış arasındaki ilişki ele alınmamıştır.

Diğer bulgularla çelişen bulgular rapor eden bir araştırmada Collins ve Freeman (246) problemlili internet oyun kullanıcıları ile problemlili olmayan internet oyun kullanıcılarının olumlu sosyal davranış eğilimlerini karşılaştırmıştır. Bu iki grubun olumlu sosyal davranış eğilimleri açısından farklılaşmadığı görülmüştür. Bir farklılaşma bulunamamasının sebebi, çalışmada kullanılan Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Ölçeği’nde (Prosocial Tendencies Measure-PTM) altı sosyal davranış eğiliminin toplam skorunun kullanılmış olması olabilir. Orijinal çalışmalarda ölçeğin toplam skoru hesaplanmamaktadır (240,247). Nitekim Carlo ve Randall (247) bu alt ölçekleri birleştirmenin önemli bireysel farklılıkların ayrıştırılmasını güçleştirebileceğini belirtmektedir. Dahası, alt boyutlardan kamusal olumlu sosyal davranış ve özgeci olumlu sosyal davranış arasında negatif bir ilişki mevcuttur. Örneğin problemlili video oyun kullanıcıları, kamusal olumlu sosyal davranışta artış, özgeci olumlu sosyal davranışta azalma göstermiş olabilir ve toplam skorda bu farklılaşma açığa çıkmamış olabilir.

Alanyazın incelendiğinde problemlili internet kullanımı ve olumlu sosyal davranışlar arasındaki ilişkiyi hem doğrudan çalışan hem de oyun bağlamında çalışan araştırmaların mevcut olduğu görülmüştür. Problemlili internet kullanımı ve olumlu sosyal davranış ilişkisini doğrudan ele alan çalışma (7), internet bağımlılarının bağımlılı olmayanlara göre daha az olumlu sosyal davranış eğilimleri gösterdiğine işaret etmektedir. Şiddet içerikli oyunların olumlu sosyal davranışları azalttığı, olumlu sosyal davranış içerikli oyunların ise olumlu sosyal davranışı artırdığı görülmektedir. Bu bilgi umut vaat edici olsa da video oyunların büyük bir kısmı (%89) şiddet içeriklidir (Children Now’dan aktaran 220) ve kullanıcıların büyük bir kısmı (%75) şiddet içerikli oyunları tercih etmektedir (221). Oyun

amaçlı veya değil, problemlı internet kullanımının azalan olumlu sosyal davranışlar ile ilişkili olduğu grlmektedir. Ayrıca haz arayışının önemli olduğu ergenlik döneminde olumlu sosyal davranışların olumlu, problemlı internet kullanımının ise olumsuz sonuçlarla eşleştiği grlmektedir (245). Alanyazında problemlı internet kullanımı ve olumlu sosyal davranış eğilimleri ilişkilerini doğrudan değerlendiren çok az çalışma mevcuttur. Ülkemizde problemlı internet kullanımı ve olumlu sosyal davranışlar ilişkisini değerlendiren bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dahası alanyazında problemlı internet kullanımını olumlu sosyal davranış eğilimleri alt boyutlarına göre değerlendiren bir çalışma bulunmamıştır. Bu çalışmada genel anlamda problemlı internet kullanımı ile bahsi geçen altı olumlu sosyal davranış eğiliminin her biri arasındaki ilişkinin incelenmesi hedeflenmiştir. İnterneti kullanım amaçlarına göre (oyun, sosyal medya vb.) olumlu sosyal davranış eğilimleri de ayrıca değerlendirilmektedir.

1.4.2. Ahlaki Uzaklaşma ve Olumlu Sosyal Davranış

Ahlaki uzaklaşma, yardım gerektiren durumlarda bireylerin ihmali uygun bir davranış olarak algılamalarını, sorumluluktan kaçınmalarını ve bunun oluşabilecek olumsuz duyguların aktive olmamasını sağlayabilmektedir. Genelde “aktif” antisosyal davranışlar (r: saldırganlık) bağlamında çalışılan ahlaki uzaklaşmanın “pasif” etik olmayan davranışlar (r: ihtiyaç halindeki birine yardım etmeme) bağlamında da ele alınması gerekmektedir (248). Bu bağlamda ergenlerde ahlaki uzaklaşma ile olumlu sosyal davranış arasındaki ilişkileri inceleyen çeşitli çalışmalar mevcuttur.

Bandura ve arkadaşları (11) yürüttükleri bir çalışmada, yaşları 10-15 arasında değişen 675 lise ğrencisi ile ahlaki uzaklaşma ve olumlu sosyal davranış ilişkisini incelemişlerdir. Olumlu sosyal davranışa dair ölçümler; öz-bildirim ölçekleri, ğretmen bildirimini, anne bildirimini ve akran bildirimini yolu ile elde edilmiştir. lm kaynağı kim olursa olsun; ahlaki uzaklaşma ile olumlu sosyal davranış arasında anlamlı derecede negatif ilişki olduğu bildirilmiştir. Ahlaki uzaklaşma seviyelerindeki artış, olumlu sosyal davranışlarda düşüş ile ilişkilidir. Boylamsal desen ile tasarlanmış bir başka benzer çalışmada da olumlu sosyal davranışlar için sadece öz-bildirim leğinden faydalanılmış ve benzer sonuçlara ulaşılmıştır (226).

Boardley ve Kavussanu (249), İngiltere’de yürüttükleri bir çalışmada sporcularda ahlaki uzaklaşma ile takım arkadaşları ve karşı takımdaki bireylere yönelik olumlu sosyal davranış ilişkilerini incelemiştir. Ahlaki uzaklaşmanın sporcularda hem takım arkadaşlarına yönelik hem de karşı takımdaki bireylere yönelik olumlu sosyal davranışlar ile negatif ilişkili olduğu görülmüştür.

Paciello ve arkadaşları (250), İtalya’da yaşları 16-22 arasında değişen 174 lise öğrencisi ile yürüttükleri çalışmada ahlaki uzaklaşma ve olumlu sosyal davranış ilişkisini, yedi yardım ile ilişkili öykü aracılığı ile değerlendirmiştir. Öyküler, yardım etmenin, çıkarı değil bedellerinin olduğu, özgeci olumlu sosyal davranışı değerlendirmektedir. Ahlaki uzaklaşmanın yardım etme eğilimi ile negatif yönde ilişkili olduğu görülmüştür.

Hardy, Bean ve Olsen (251), yaşları 15-18 arasında değişen 384 ergene ve ebeveynlerine online anket yolu ile ulaşmıştır. Çalışmada ahlaki uzaklaşma ile ebeveyn tarafından bildirilen hayır işi davranışları arasında anlamlı negatif yönde ilişki bildirilmiştir.

Sonuç olarak, bu konuda yürütülmüş çalışmalar incelendiğinde ahlaki uzaklaşma ve olumlu sosyal davranışlar arasındaki olumsuz ilişkinin, farklı bağlamlarda, farklı çalışma desenleri ve farklı ölçüm kaynakları ile ortaya konduğu gözlenmiştir. Tüm çalışmalarda bu iki değişken arasındaki ilişkinin zayıf ama sistematik olduğu görülmüştür. Bu konuda ülkemize yürütülmüş bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Aynı zamanda alanyazın incelendiğinde, ahlaki uzaklaşma ve farklı olumlu sosyal davranış eğilimleri alt boyutları arasındaki ilişkileri inceleyen bir çalışmaya da rastlanılamamıştır. Bu çalışma bilindiği kadarı ile ahlaki uzaklaşma ve olumlu sosyal davranış eğilimi alt boyutlarını ele alan ilk çalışmadır.

1.5. Amaç

Bu araştırmada problemlili internet kullanımı ile saldırganlık ve problemlili internet kullanımı ve olumlu sosyal davranışlar ilişkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda bu araştırmada ergenlerde ahlaki uzaklaşmanın problemlili internet kullanımı ve saldırganlık arasındaki ilişkide aracı (mediator) etkisinin var olup olmadığının incelenmesi amaçlanmıştır. Yine bu kapsamda ergenlerde ahlaki uzaklaşmanın problemlili internet kullanımı ve olumlu sosyal davranış eğilimleri arasındaki ilişkide aracı (mediator) etkisinin

var olup olmadığının incelenmesi amaçlanmıştır. Bunlara ek olarak internet kullanım süresi ve amaçlarına göre problemlı internet kullanımı, ahlaki uzaklaşma, saldırganlık ve olumlu sosyal davranış eğilimlerindeki farklılaşmaların incelenmesi amaçlanmıştır. Son olarak demografik değişkenlere göre problemlı internet kullanımı, ahlaki uzaklaşma, saldırganlık ve olumlu sosyal davranış eğilimlerindeki farklılaşmaların incelenmesi amaçlanmıştır.

İngilizce ve Türkçe alanyazın araştırıldığında, bilindiği kadarı ile bu araştırma problemlı internet kullanımı, ahlaki uzaklaşma ve saldırganlık kavramlarının bir arada ele alındığı ilk çalışmadır. Bilindiği kadarı ile problemlı internet kullanımı ve saldırganlık ilişkisinde ahlaki uzaklaşmanın aracı rolü daha önce ele alınmamıştır. Benzer şekilde bilindiği kadarı ile bu araştırma problemlı internet kullanımı, ahlaki uzaklaşma ve olumlu sosyal davranış kavramlarının bir arada ele alındığı ilk çalışmadır. Yine bilindiği kadarı ile problemlı internet kullanımı ve olumlu sosyal davranış ilişkisinde ahlaki uzaklaşmanın aracı rolü daha önce ele alınmamıştır. Aynı zamanda problemlı internet kullanımı ve olumlu sosyal davranış eğilimlerinin altı alt boyutunu ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Benzer şekilde ahlaki uzaklaşma ve olumlu sosyal davranış eğilimlerinin altı alt boyutunu ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sayede bu konuda alanyazına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

1.6. Araştırma Soruları

Bu çalışmaya dair araştırma soruları aşağıda sıralanmıştır.

Soru 1: Ergenlerin problemlı internet kullanımı düzeyleri internet kullanım sürelerine göre farklılaşmakta mıdır?

Soru 2: Ergenlerin ahlaki uzaklaşma düzeyleri internet kullanım sürelerine göre farklılaşmakta mıdır?

Soru 3: Ergenlerin saldırganlık düzeyleri internet kullanım sürelerine göre farklılaşmakta mıdır?

Soru 4: Ergenlerin olumlu sosyal davranış eğilimlerinin düzeyleri internet kullanım sürelerine göre farklılaşmakta mıdır?

Soru 5: Ergenlerin problemlı internet kullanım düzeyleri interneti kullanım amaçlarına göre farklılaşmakta mıdır?

Soru 6: Ergenlerin ahlaki uzaklaşma düzeyleri interneti kullanım amaçlarına göre farklılaşmakta mıdır?

Soru 7: Ergenlerin saldırganlık düzeyleri interneti kullanım amaçlarına göre farklılaşmakta mıdır?

Soru 8: Ergenlerin olumlu sosyal davranış eğilimlerinin düzeyleri interneti kullanım amaçlarına göre farklılaşmakta mıdır?

Soru 9: Ergenlerin problemlı internet kullanım düzeyleri cinsiyet ve anne eğitim düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?

Soru 10: Ergenlerin ahlaki uzaklaşma düzeyleri cinsiyet ve anne eğitim düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?

Soru 11: Ergenlerin saldırganlık düzeyleri cinsiyet ve anne eğitim düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?

Soru 12: Ergenlerin olumlu sosyal davranış eğilimlerinin düzeyleri cinsiyet ve anne eğitim düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?

Soru 13: Ergenlerde problemlı internet kullanımındaki artış saldırganlıkta artışı yordamakta mıdır?

Soru 14: Ergenlerde problemlı internet kullanımındaki artış olumlu sosyal davranış eğilimlerinde azalmayı yordamakta mıdır?

Soru 15: Ergenlerde problemlı internet kullanımındaki artış ahlaki uzaklaşmadaki artışı yordamakta mıdır?

Soru 16: Ergenlerde problemlı internet kullanımı ve saldırganlık arasındaki ilişkide ahlaki uzaklaşma aracı rol oynamakta mıdır?

Soru 17: Ergenlerde problemlı internet kullanımı ve olumlu sosyal davranış arasındaki ilişkide ahlaki uzaklaşma aracı rol oynamakta mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Katılımcılar

Araştırmanın evrenini Konya şehrinin merkezindeki Meram, Selçuklu ve Karatay ilçelerinde öğrenim gören orta öğrenim öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise ‘küme örnekleme’ yöntemi ile araştırma evreninden seçilmiş olan öğrenciler oluşturmaktadır. Konya şehrinin merkezindeki Meram, Selçuklu ve Karatay ilçelerinde bulunan lise türlerinden “amaçlı örnekleme” yöntemi ile liseler belirlenmiştir. Belirlenen lise türlerinden (Fen Lisesi, Anadolu Lisesi, Sosyal Bilimler Lisesi, Anadolu İmam Hatip Lisesi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Özel Anadolu Lisesi) “kolay ulaşılabilir örnekleme” kanalıyla 9, 10, 11. sınıflardan seçilen birer şubeye uygulama yapılmıştır. Katılımları hedeflenen 12. sınıf öğrencileri ise üniversiteye giriş sınavlarına az bir süre kalmasından dolayı, yoğun çalışma nedeni ile katılım gösterememişlerdir. Dolayısı ile bu çalışmanın örneklemini yaşları 14 ile 19 arasında değişen 268 kız ($Ort_{yaş} = 15.9$, $SS = 0.92$) ve 210 erkek ($Ort_{yaş} = 16.08$, $SS = 0.98$) öğrenci olmak üzere toplam 479 kişiden ($Ort_{yaş} = 15.98$, $SS = 0.98$) oluşmaktadır.

İnterneti kullanmayanların çalışmanın dışında tutulması dışlama kriteri olarak belirlenmiştir. Bu kriteri karşılayan öğrenciye rastlanmamıştır.

Çalışmaya katılanların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin sıklık ve yüzde bilgileri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

	(N = 479)	N	%
Cinsiyet			
	Kız	268	56.1
	Erkek	210	43.9
Yaş			
	14 Yaş	19	4.0
	15 Yaş	151	31.7
	16 Yaş	151	31.7
	17 Yaş	133	27.9
	18 Yaş	22	4.6
	19 Yaş	1	0.2
Lise Türü			
	Anadolu İmam Hatip Lisesi	49	10.2
	Anadolu Lisesi	135	28.2
	Fen Lisesi	57	11.9
	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	68	14.2
	Sosyal Bilimler Lisesi	83	17.3
	Diğer	87	18.2
Sınıf			
	Hazırlık	29	6.1
	1.Sınıf	177	37.0
	2.Sınıf	151	31.5
	3.Sınıf	122	25.5
Anne eğitim			
	Okuma Yazma Bilmiyor	1	0.2
	İlköğretim	221	46.7
	Lise	116	24.5
	Lisans	94	19.9
	Yüksek Lisans+	41	8.7
Baba eğitim			
	İlköğretim	129	27.4
	Lise	111	23.6
	Lisans	156	33.1
	Yüksek Lisans+	75	15.9
Gelir düzeyi (aylık)			
	2000 TL ve Altı	39	8.6
	2001-4000 TL	144	31.7
	4001-6000 TL	129	28.4
	6001-8000 TL	43	9.5
	8001-10000 TL	43	9.5
	10001-12000 TL	27	5.9
	12001-14000 TL	8	1.8
	14001 TL ve Üzeri	21	4.6

Tablo 2. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler (devamı)

	(N = 479)	N	%
Kaç çocuk	Tek Çocuk	18	3.8
	İki	155	32.5
	Üç	207	43.4
	Dört	67	14.0
	Beş veya Daha Çok	30	6.3
Psikiyatrik/psikolojik tedavi alma durumu	Hayır	446	93.1
	Evet	33	6.9
Ailede başka birinin psikiyatrik/psikolojik tedavi alma durumu	Hayır	447	93.3
	Evet	32	6.7
Fiziksel engel durumu	Hayır	477	99.8
	Evet	1	0.2

Katılımcılardan bilgi formunda interneti en çok hangi amaçla kullandıklarını en fazla iki seçeneği işaretleyerek belirtmeleri istenmiştir. Buna göre katılımcıların internet kullanım amaçlarına ilişkin sıklık ve yüzde bilgileri Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların İnternet kullanım amaçlarına göre dağılımları

	(N = 479)	N	%
İnternet kullanım amacı*	Araştırma ve Ödev Yapma	100	20.9
	Sosyal Ağlar	270	56.4
	Eğlence Amaçlı (foto-video, müzik, Film, dizi)	295	61.6
	Oyun Oynama	103	21.5
	Haber Sitelerinden Bilgi Alma	26	5.4

*: Bu soruda katılımcılar birden fazla yanıt verebilmişlerdir (en çok iki yanıt).

Katılımcılardan bilgi formunda günlük internet kullanım sürelerini seçenekler arasından seçmeleri istenmiştir. Buna göre katılımcıların günlük internet kullanım sürelerine ilişkin bilgiler Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların günlük İnternet kullanım süresine göre dağılımları

	(N = 479)	N	%
Günlük internet kullanım süresi			
15-45 DK		38	7.9
1-2 Saat		159	33.2
3-4 Saat		181	37.8
4-5 Saat		61	12.7
6 Saat ve Üzeri		40	8.4

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Demografik Bilgi Formu

Demografik bilgi formunda çalışmaya katılanların demografik bilgileri ilgili birtakım sorular yer almaktadır. Bu formda katılımcının yaşı, cinsiyeti, devam ettiği lisenin türü, kaçınıcı sınıf olduğu, anne ve baba eğitim durumu, ailenin aylık toplam geliri, kiminle/kimlerle yaşadığı, kardeş sayısı, kaçınıcı çocuk olduğu, psikiyatrik/psikolojik tedavi alıp almadığı, ailede psikolojik/psikiyatrik tedavi alan olup olmadığı, bedensel engelinin bulunup bulunmadığı, günlük internet kullanım süresi ve internet kullanım amaçları sorulmuştur.

2.2.2. İnternette Bilişsel Durum Ölçeği (İBDÖ) (Online Cognitions Scale) (OCS)

İBDÖ, Davis, Flett ve Besser (28) tarafından, problemlı internet kullanımını belirlemede yardımcı bir araç olarak geliştirilmiştir. Maddeler literatürde problemlı internet kullanımını ile ilgili yer alan semptomlardan yola çıkılarak oluşturulmuştur. Davranıştan ziyade bilişlere odaklanmaktadır. 36 likert-tipi madde içeren bir öz-bildirim ölçeğidir. Problemlı internet kullanımını dört alt boyutta değerlendirilmektedir: “Yalnızlık-depresyon”,

“azalmış dürtü kontrolü”, “sosyal destek” ve “dikkat dağıtma”. Bu boyutlar sırasıyla 6, 10, 13 ve 7 madde içermektedir. Her bir madde 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 7 (kesinlikle katılıyorum) arasında puanlanmaktadır.

“Yalnızlık-depresyon” alt boyutu problemlili internet kullanımı ile ilişkili yalnız ve/veya depresif düşünceleri içermektedir (ör: “İnternetteyken kendimi daha az yalnız hissediyorum”). “Azalmış dürtü kontrolü” alt boyutu; internet kullanımı ile ilgili kontrolün azalması, internet kullanımının istenilse de azaltılamaması, interneti akıldan çıkaramamak ile ilgili düşünceler içermektedir (ör: “İnternet kullanımım zaman zaman denetimimden çıkmış gibi görünüyor.”). “Sosyal destek” alt boyutu, problemlili internet kullanımı ile ilgili sosyal destek arayışı ile kullanımı ölçmektedir. İnternetin sosyal destek arayışı ile aşırı kullanımının gerçek yaşam ilişkilerinin önüne geçebildiği, bu ilişkilere gerçek yaşam ilişkilerine göre daha çok güvenilebildiği durumlar patolojik olarak değerlendirilmektedir ve problemlili internet kullanımının sosyal destek alt boyutunu oluşturmaktadır (ör: “İnternet üzerinden kurulan ilişkiler, günlük hayattaki ilişkilerden daha tatmin edici olabiliyor.”). “Dikkat dağıtma” alt boyutu internetin kaçınma amaçlı kullanımını içermektedir. İşyerinde, okul ortamında veya günlük yaşamdaki görevlerden, ödevlerden, stresli olaylardan, zihni meşgul eden düşüncelerden kaçınmak için internetin aşırı kullanımı değerlendirilmektedir (ör: “İnterneti kullanmak, yapmam gereken ama aslında yapmak istemediğim şeyleri unutmamanın bir yolu.”). Alt boyutlarda yükselen puanlar, internetin yalnızlık ve depresyon ile ilişkili artan kullanımına, internet üzerindeki azalan dürtü kontrolüne, sosyal destek arayışlı kullanımın artmasına ve dikkat dağıtma amaçlı kullanımın artmasına işaret etmektedir. Dört boyutun her birinden alınan puanlar; tersine maddeler çevrildikten sonra ilgili maddelerin toplanması ile elde edilmektedir. Alt boyutların puanlarının toplanması ile toplam puan elde edilmektedir. Artan toplam İBDÖ puanı, artan problemlili kullanıma işaret etmektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük toplam puan 36, en yüksek toplam puan ise 252’dir (28).

Türk örneklemini için geçerlik ve güvenilirlik çalışması Keser-Özcan ve Buzlu (52) bu ölçeğin üniversite öğrencileri örnekleminde geçerli ve güvenilir olduğunu göstermiştir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı toplam ölçek puanı için .91 olup, alt ölçekler için .60 ile .84 arasında değişmektedir. Test-tekrar test korelasyon katsayısı toplam ölçek puanları için .90 olup, alt boyut puanları için .76 ile .89 arasındadır. Benzer ölçeklerle gerçekleştirilen geçerlik analizlerinde ölçeğin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Ölçeğin faktör yapısının orijinali ile uyum gösterdiği görülmüştür. Ölçeğin orijinalinin ve Türkçe uyarlamasının lise

öğrencileri örneklemelerinde de kullanıldığı görülmüştür (252; 253; 254). Bu çalışmada ölçek güvenilirliği için Cronbach alpha değerleri toplam puan için .94 olup, alt boyut puanları için ise .72 ile .88 arasındadır.

2.2.3. Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği (AUÖ) (Moral Disengagement Scale) (MDS)

Bandura ve arkadaşları (11) tarafından, bireyin ahlaki uzaklaşma yöntemlerine ne derecede başvurduğunu ölçme amacı ile geliştirilmiştir. Orijinali 32 maddeden oluşan bir öz-bildirim ölçeğidir. Her bir madde 1 (Hiçbir zaman) ile 5 (Her zaman) arasında puanlanmaktadır. Yüksek puanlar, güçlü ahlaki uzaklaşma eğilimine işaret etmektedir. Fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, aldatma, hırsızlık vb. gibi davranışlarla ilişkili ahlaki uzaklaşma yöntemlerine yer verilmektedir (ör: “Arkadaşlarımı korumak için dövüşmenin bir sakıncası yoktur.”). Ölçeğin orijinal güvenilirlik ve geçerlik analizleri ilköğretim ve lise öğrencileri örneklemleri ile gerçekleştirilmiştir. Sekiz ahlaki uzaklaşma mekanizmasına yönelik sekiz alt boyut hazırlanmış olsa da faktör analizleri ölçeğin tek boyutlu bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Ölçek güvenilirliği için Cronbach alpha değeri .82 olarak bulunmuştur. Yapı geçerliliğinin test edildiği belirtilen takip eden çalışmalarda (13,226,255) ise iç tutarlılık katsayılarının .89 ile .91 arasında değiştiği aktarılmaktadır (aktaran 256).

Ölçeğin Türkçeye uyarlaması, güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları Gezici-Yalçın, Şenyurt, Gültepe ve Coşkun (257) tarafından 285 üniversite öğrencisinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin uyarlaması lise öğrencilerinde de ahlaki uzaklaşmayı değerlendirmede kullanılmıştır. Uyarlama 5’li likert-tipi derecelendirme ile değerlendirilen 26 maddeden oluşmaktadır. Ölçek güvenilirliği için Cronbach alpha değeri .86 olarak bulunmuştur. Ayrıca çalışmada ölçüt geçerliliğinin yeterli düzeyde olduğuna kanaat getirilmiştir. Bu çalışmada da Cronbach değeri $\alpha = .86$ olarak bulunmuştur.

2.2.4. Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (BPSÖ) (Buss-Perry Aggression Questionnaire) (BPAQ)

Buss ve Perry (197) tarafından saldırganlığı ölçmek amaçlı geliştirilmiştir. 5'li Likert tipi 29 maddeden oluşmaktadır. Her bir madde 1 (Hiçbir zaman) ile 5 (Her zaman) arasında puanlanmaktadır. Saldırganlığın dört alt boyutunu ölçmek amacı ile tasarlanmıştır. Bu alt boyutlar “fiziksel saldırganlık”, “sözel saldırganlık”, “düşmanlık” ve “öfke”dir. Bu boyutların sırasıyla 9, 5, 8 ve 7 maddesi bulunmaktadır.

“Fiziksel saldırganlık” ve “sözel saldırganlık” başkalarını incitme ve zarar vermeyi içeren, saldırganlığın araçsal ve hareketli bileşenlerini temsil eden alt boyutlardır (ör: “Birisini bana sataşırse onu kolaylıkla onu itip tartaklayabilirim.” ve “Arkadaşlarım münakaşacı/tartışmayı seven biri olduğumu söylerler.”). “Düşmanlık” alt boyutu haksızlık ve kötü dilek düşünceleri içerebilen, saldırganlığın bilişsel bileşenini temsil eden bir alt boyuttur (ör: “Zaman zaman insanların arkamdan güldüğü duygusuna kapılırım.”). “Öfke” ise fiziksel uyarılma ve saldırganlık için hazırlanmayı içerebilen saldırganlığın duygusal bileşenini temsil eden bir alt boyuttur (ör: “Yapmak istediğim bir şey engellendiğinde kızgınlığımı açıkça ortaya koyarım.”). Alt boyutlarda yükselen puanlar, artan fiziksel saldırganlığa, sözel saldırganlığa, düşmanca bilişlere ve saldırgan hislere işaret etmektedir. Dört boyutun her birinden alınan puanlar; tersine maddeler çevrildikten sonra ilgili maddelerin toplanması ile elde edilmektedir. Alt boyutların puanlarının toplanması ile toplam puan elde edilmektedir. Artan toplam BPSÖ puanı yüksek saldırganlık düzeylerine işaret etmektedir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayıları toplam puan için .89 olup alt boyut puanları için .72 ile .85 arasında değişmektedir (197).

Ölçeğin Türkçe formunun güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları 220 üniversite öğrencisinin katılımı ile Demirtaş-Madran (258) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek toplam puanı için Cronbach alpha katsayısı .85 olup, alt boyut puanları için katsayılar .48 ile .78 arasında değişim göstermektedir. Test-tekrar test korelasyon katsayıları ölçek toplam puanı için .97 olarak, alt boyut puanları için ise .82 ile .98 arasında bulunmuştur. Ölçüt geçerliğinin yeterli düzeyde olduğu görülmüştür. Ölçeğin psikometrik nitelikleri lise öğrencileri örneklemini ile de incelenmiş, geçerli ve güvenilir bulunmuştur (259).

Bu çalışmada da iç tutarlılık katsayılarının ölçek toplam puanı için .89, fiziksel saldırganlık için .84, sözel saldırganlık için .67, düşmanlık için .73, öfke için .81 olduğu görülmüştür.

2.2.5. Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Ölçeği (OSDE) (Prosocial Tendencies Measure) (PTM)

Carlo ve Randall (247) tarafından üniversite öğrencilerinde olumlu sosyal davranışları ölçmek için geliştirilmiştir. Likert-tipi 23 maddeden oluşan bir öz-bildirim ölçeğidir. Daha sonra ölçek genç ergenlerin katılımı için Carlo ve arkadaşları (233) tarafından ölçeğe iki madde daha eklenerek ve maddeler gözden geçirilerek düzenlenmiştir. Her bir madde 1 (beni iyi tanılamıyor) ile 5 (beni çok iyi tanımlıyor) arasında puanlanmaktadır. Ölçeğin 6 alt boyutu bulunmaktadır: “kamusal”, “duygusal”, “özgeci”, “itaatkar”, “gizli” ve “acil durumlardaki” olumlu sosyal davranış. Bu boyutların sırasıyla 4, 4, 5, 2, 5 ve 3 maddesi bulunmaktadır.

“Kamusal olumlu sosyal davranış eğilimi” alt boyutu, toplum içinde saygı kazanma, onay görme veya değer alma gibi motivasyonlarla sergilenen yardım davranışını değerlendirmektedir (ör: “Başkalarına en iyi yardımı birileri beni izlerken yapabilirim”). “Duygusal olumlu sosyal davranış eğilimi” alt boyutu duygusal uyaranların olduğu ortamlardaki yardım etme eğilimlerini değerlendirmektedir (ör: “Problemlili olan birine yardım ettiğimde çok mutlu olurum”). “Özgeci olumlu sosyal davranış eğilimi” alt boyutu, bireylerin içselleştirilmiş norm ve ilkelerine dayalı, sempati duygularının eşlik ettiği, başkalarının iyiliğini ve gereksinimlerini dikkate alma motivasyonları ile ortaya konan davranışları değerlendirmektedir (örnek ters madde: “Benim düşünceme göre başkalarına yardım etmenin en iyi tarafı, iyi biri olarak tanınmamı sağlamasıdır.”). “İtaatkar olumlu sosyal davranış eğilimi” alt boyutu ifade veya ima edilen bir ricaya karşılık gösterilen davranışları değerlendirmektedir (ör: “İnsanlar benden yardım istedikleri zaman tereddüt etmem”). “Gizli olumlu sosyal davranış eğilimi” alt boyutu, yardım edilenin kimin yardım ettiğini bilmediği yardım davranış eğilimlerini değerlendirmektedir (ör: “Para bağışı yaptığım zaman ismimin bilinmemesini tercih ederim.”). Son olarak “acil durumlardaki olumlu sosyal davranış eğilimi” alt boyutu, kriz anları ve acil durumlardaki yardım davranışlarını değerlendirmeye yönelik hazırlanmıştır (ör: “Gerçek bir kriz ya da gereksinim içerisinde olan insanlara yardım etme eğilimindeyimdir”). Ölçeğin her iki orijinal versiyonunda da (ve Türkçe uyarlamasında) toplam puan kullanılmamıştır. Bu ölçek olumlu sosyal davranışların farklı alt türlerini değerlendirmektedir ve toplam puan herhangi bir durumu ifade etmemektedir. Tersine maddeler çevrildikten sonra alt boyutlara ait ilgili

maddeler toplanarak alt boyut toplam puanı elde edilmektedir. Alt boyutlarda yükselen puanlar artan kamusal, duygusal, özgeci, itaatkâr, gizli ve acil durumlardaki olumlu sosyal davranış eğilimlerine işaret etmektedir (247).

Kumru ve arkadaşları (240) tarafından yapılan güvenilirlik ve geçerlik analizleri, bu ölçeğin 23 maddelik versiyonunun Türkçe uyarlamasının, Türk örnekleminde ilköğretim, lise ve üniversite öğrencilerini değerlendirmede güvenilir ve geçerli bir araç olduğunu göstermiştir. Ölçeğin acil durumlardaki olumlu sosyal davranış alt boyutu .42 gibi düşük bir değer göstermiş ve analizlere dahil edilmemiş, diğer alt boyutların iç tutarlılık değerleri ise .52 ile .68 arasında değişmiştir.

Bu çalışmada ise kamusal olumlu sosyal davranış alt ölçeğinin iç tutarlılığı (Cronbach alpha) .64, duygusal olumlu sosyal davranış alt ölçeğinin .67, özgeci olumlu sosyal davranış alt ölçeğinin .62, itaatkar olumlu sosyal davranış alt ölçeğinin .76, gizli olumlu sosyal davranış alt ölçeğinin .74 ve son olarak acil durumlardaki olumlu sosyal davranış alt ölçeğinin .60 olarak bulunmuştur ve bütün alt boyutlar analizlere dahil edilmiştir.

2.3. İşlem

Çalışmayı yürütmeden önce ilk olarak Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Etik Kurulu'ndan ve Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden onay alınmıştır. Daha sonrasında verilerin toplanması için Konya'nın merkez ilçeleri olan Meram, Selçuklu ve Karatay ilçelerinde yer alan, önceden belirlenmiş bir Fen Lisesi, bir Sosyal Bilimler Lisesi, iki Anadolu Lisesi, bir Mesleki Eğitim ve Teknik Lisesi, bir Anadolu İmam Hatip Lisesi, bir Özel Anadolu Lisesi ile iletişime geçilmiştir. Liselere gidilerek kurum müdürleri ve rehber öğretmenler ile iş birliği kurulmuş, öğrencilerin uygun bir ortamda ölçekleri tamamlamaları sağlanmıştır. Öğrenciler araştırma hakkında yazılı ve sözlü olarak bilgilendirilmiş, veliler onam formları aracılığı ile yazılı olarak bilgilendirilmiştir. Onamları alınan öğrenciler çalışmaya dahil edilmiştir. Öğrencilerin demografik bilgi formu, İnternette Bilişsel Durum Ölçeği, Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği, Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği ve Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri ölçeğini doldurmaları istenmiştir. Ölçeklerin tamamlanması yaklaşık 45 dakika sürmüştür. Ölçeklerin eksiksiz bir şekilde tamamlanmasının önemi vurgulanmıştır.

Sıra etkisini kontrol etmek amacı ile ölçekler farklı sıralarda düzenlenmiş ve öğrencilere dağıtılmıştır. Uygulama sona erdikten sonra öğrencilere araştırmanın sonuçlarına ulaşabileceklerine dair bilgilendirme yapılmıştır.

2.4. İstatiksel Analiz

Verileri toplama aşaması tamamlandıktan sonra SPSS paket programına veriler girilmiştir. Bu süreçte birden fazla ölçeğin tamamını boş bırakan, ölçekleri rasgele yanıtladığına kanaat getirilen katılımcılar çalışmanın dışında tutulmuştur. Analizlere geçilmeden önce hücrelerde herhangi bir boş verinin (missing value) olup olmadığı kontrol edilmiştir. Toplamda 480 kişinin veri girişi yapılmıştır. Uç değerlere sahip (outlier) bir katılımcı normalliği sağlamak amacı ile hiçbir analizde yer almamıştır. Böylelikle çalışma verileri 479 kişiden oluşmaktadır. Analizler SPSS Statistics 23 ve IBM SPSS Amos 21 paket programları üzerinden yapılmıştır. Çalışma verileri değerlendirilirken kategorik değişkenler (örneğin cinsiyet) için sıklıklar (sayı, yüzde), sayısal değişkenler (örneğin “Fiziksel Saldırganlık” alt boyutu skorları) için ise tanımlayıcı istatistikler (ortalama, standart sapma, minimum, maksimum) verilmiştir.

Sayısal değişkenlerin normallik varsayımları çarpıklık, basıklık katsayıları ile incelenmiş ve bu katsayıların ± 2 aralığında oldukları görülmüştür. Bu nedenle çalışmada parametrik olan istatistiksel yöntemlerden yararlanılmıştır.

İki bağımsız sayısal değişken (örneğin “Saldırganlık” ölçeği ile “Ahlaki Uzaklaşma” ölçeği) arasındaki doğrusal ilişkiler Pearson Korelasyon katsayısı ile yorumlanmıştır. İki bağımsız grup (örneğin kadın ve erkek) arasındaki farklılıklar Bağımsız Örneklem T Testi ile incelenmiştir. İki den fazla bağımsız grup (örneğin anne eğitim durumları) arasındaki farklılıklar Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ile kontrol edilmiştir. Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonucunda farklılık çıkması durumunda farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için “Tukey” çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır. İki bağımsız değişkenin bir ve birden fazla bağımlı değişken üzerindeki etkileri İki Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve İki Yönlü Çoklu Varyans Analizi (MANOVA) ile kontrol edilmiştir.

Saldırganlık ve İnternette Bilişsel Durum Ölçekleri arasında Ahlaki Uzaklaşmanın aracı (mediating) etkisi olup olmadığı ve birden fazla bağımsız değişkenin birden fazla bağımlı değişken üzerinde olduğu varsayılan etkiler yapısal eşitlik modellemesi yol analizi ile incelenmiştir. Çalışmada istatistiksel olarak anlamlılık 0.05 üzerinden test edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgular ve istatıksel analizler hakkında bilgilere yer verilmiştir. İlk olarak araştırmada kullanılan ölçüm araçları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bunlar değişkenlerle ilgili betimleyici istatistikler ve değişkenler arasındaki korelasyonlardan oluşmaktadır. İkinci olarak; öğrencilerin cinsiyet, yaş, gelir düzeyi gibi demografik değişkenler ile internet kullanım süresi, amaçları, problemleri internet kullanım durumlarına göre ölçek ve alt boyutlarının farklılaşmalarının incelendiği T-test, ANOVA ve MANOVA bulgularına yer verilmiştir. Son olarak, bazı modeller SPSS Amos paket programı kullanılarak yapısal eşitlik modellemesi ile test edilmiştir ve bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Araştırmada Kullanılan Ölçüm Araçları ile ilgili Betimleyici İstatistikler. Güvenilirlikler ve Normallikler

Çalışmada yer alan ölçeklerle ilgili genel bilgi vermek amacıyla, değişkenlerin ortalama, standart sapma, en büyük ve en küçük değerleri ile güvenilirlik (Cronbach alpha) ve normallik değerleri (çarpıklık ve basıklık) hesaplanmıştır. Bulgulara Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. Ölçekler ve Alt Boyutları İçin Tanımlayıcı İstatistikler, Güvenirlikler ve Normallikler

Değişkenler	Ort.	ss	Min-Maks	Cronbach Alfa	Çarpıklık	Basıklık
Yalnızlık	19.61	8.56	6-76.98	0.72	0.80	1.26
Azalmış Dürtü Kontrolü	36.19	12.72	10-69	0.84	0.11	-0.64
Sosyal Destek	40.15	16.23	13-89.96	0.88	0.45	-0.28
Dikkat Dağıtma	28.18	8.9	7-49	0.75	-0.24	-0.36
İnternette Bilişsel Durum	124.14	40.14	36-244.08	0.94	0.05	-0.42
Ahlaki Uzaklaşma	38.65	15.38	5-83	0.86	0.05	-0.54
Fiziksel Saldırganlık	22.54	7.47	9-45	0.84	0.47	-0.19
Düşmanlık	23.46	5.88	11-40	0.73	0.24	-0.49
Öfke	19.96	5.97	7-34	0.81	0.31	-0.56
Sözel Saldırganlık	14.86	3.82	5-25	0.67	0.23	-0.07
BPSÖ	80.82	18.05	37-132	0.89	0.25	-0.16
Kamusal	7.47	3	4-20	0.64	0.84	0.43
Duygusal	14.72	3.31	5-24	0.67	-0.21	-0.52
Özgeci	28.09	4.16	17-35	0.62	-0.43	-0.44
İtaatkar	7.78	1.84	2-10	0.76	-0.71	-0.11
Gizli	19.18	4.24	7-27	0.74	-0.51	-0.41
Acil Durumlar	10.28	2.62	4-16	0.60	-0.12	-0.53

3.2. Araştırmanın Değişkenleri Arasındaki Korelasyonlar

Değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek amacı ile Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Çalışmada yer alan tüm ölçeklerin birbiri arasındaki korelasyonları Tablo 6'da gösterilmiştir. Beklenildiği gibi problemlili internet kullanımı puanları ile değişkenlerin birçoğu arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır. Bulgulara detaylı olarak bakılacaktır.

3.2.1. Problemlili İnternet Kullanımı ve Ahlaki Uzaklaşma Arasındaki İlişkiler

Ahlaki uzaklaşma skorları ile İnternette Bilişsel Durum Ölçeği toplam skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .28, p < .01$). Ahlaki uzaklaşma skorları ile İnternette Bilişsel Durum

Ölçeği “Yalnızlık” alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .24, p < .01$). Ahlaki uzaklaşma skorları ile İnternette Bilişsel Durum Ölçeği “Azalmış dürtü kontrolü” alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .24, p < .01$). Ahlaki uzaklaşma skorları ile İnternette Bilişsel Durum Ölçeği “Sosyal destek” alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .29, p < .01$). Ahlaki uzaklaşma skorları ile İnternette Bilişsel Durum Ölçeği “dikkat dağıtma” alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .18, p < .01$).

3.2.2. Problemlı İnternet Kullanımı ve Saldırđanlık Arasındaki İlişkiler

İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorları ile toplam saldırganlık skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .28, p < .01$). İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorları ile fiziksel saldırganlık alt boyutu skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .20, p < .01$). İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorları ile sözel saldırganlık alt boyutu skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .11, p < .01$). İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorları ile düşmanlık alt boyutu skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü orta düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .37, p < .01$). İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorları ile öfke alt boyutu skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .17, p < .01$).

3.2.3. Problemlı İnternet Kullanımı ve Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Arasındaki İlişkiler

İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorları ile kamusal olumlu sosyal davranış eğilimleri skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .18, p < .01$). İnternette Bilişsel Durum Ölçeği

skorları ile özgeci olumlu sosyal davranış eğilimleri skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = -.14, p < .01$). İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorları ile itaatkar olumlu sosyal davranış eğilimleri skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = -.11, p < .05$). İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorları ile gizli olumlu sosyal davranış eğilimleri skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = -.21, p < .01$). İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorları ile duygusal olumlu sosyal davranış eğilimleri skorları arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı değildir ($r = .01, p > .05$). İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorları ile acil durumdaki olumlu sosyal davranış eğilimleri skorları arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı değildir ($r = -.06, p > .05$).

3.2.4. Ahlaki Uzaklaşma ve Saldırganlık Arasındaki İlişkiler

Ahlaki uzaklaşma skorları ile toplam saldırganlık skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü orta düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .55, p < .01$). Ahlaki uzaklaşma skorları ile fiziksel saldırganlık alt boyut skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü orta düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .62, p < .01$). Ahlaki uzaklaşma skorları ile sözel saldırganlık alt boyut skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü orta düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .31, p < .01$). Ahlaki uzaklaşma skorları ile düşmanlık alt boyut skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü orta düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .32, p < .01$). Ahlaki uzaklaşma skorları ile öfke alt boyut skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü orta düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .37, p < .01$).

3.2.5. Ahlaki Uzaklaşma ve Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Arasındaki İlişkiler

Ahlaki uzaklaşma skorları ile kamusal olumlu sosyal davranış eğilimleri skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = .16, p < .01$). Ahlaki uzaklaşma skorları ile duygusal olumlu sosyal davranış eğilimleri skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = -.14, p < .01$). Ahlaki uzaklaşma skorları ile özgeci olumlu sosyal davranış eğilimleri skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = -.16, p < .01$). Ahlaki uzaklaşma skorları ile itaatkar olumlu sosyal davranış eğilimleri skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = -.16, p < .01$). Ahlaki uzaklaşma skorları ile gizli olumlu sosyal davranış eğilimleri skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif yönlü düşük düzeyde doğrusal ilişkiler bulunmaktadır ($r = -.23, p < .01$). Ahlaki uzaklaşma skorları ile acil durumdaki olumlu sosyal davranış eğilimleri skorları arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı değildir ($r = -.06, p > .05$).

Tablo 6. Ölçekler ve Alt Boyutlarının Korelasyonları

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
1	Yalnızlık	1																	
2	Azalmış Dürtü Kontrolü	.76**	1																
3	Sosyal Destek	.68**	.66**	1															
4	Dikkat Dağıtma	.61**	.67**	.57**	1														
5	İnternette Bilişsel Durum	.86**	.89**	.88**	.79**	1													
6	Ahlaki Uzaklaşma	.24**	.24**	.29**	.18**	.28**	1												
7	Fiziksel Saldırganlık	.18**	.18**	.22**	0.07	.20**	.62**	1											
8	Düşmanlık	.33**	.34**	.32**	.27**	.37**	.32**	.38**	1										
9	Öfke	.17**	.17**	.11*	.14**	.17**	.37**	.63**	.45**	1									
10	Sözel Saldırganlık	.11*	.11*	0.07	0.08	.11*	.31**	.45**	.31**	.56**	1								
11	BPSÖ	.26**	.27**	.25**	.18**	.28**	.55**	.84**	.69**	.86**	.68**	1							
12	Kamusal	.14**	.18**	.21**	0.06	.18**	.16**	.13**	.18**	0.03	-0.04	.12*	1						
13	Duygusal	0.01	0.02	-0.04	0.08	0.01	-.14**	-.14**	.10*	0.004	-0.01	-0.03	0.05	1					
14	Özgeci	-.15**	-.12**	-.15**	-0.05	-.14**	-.16**	-0.07	-.26**	0.00	0.07	-.09*	-.55**	-.19**	1				
15	İtaatkâr	-.10*	-.09*	-.12**	-0.07	-.11*	-.16**	-.15**	-0.05	-0.00	0.04	-0.07	-.14**	.35**	0.05	1			
16	Gizli	-.16**	-.17**	-.24**	-.10*	-.21**	-.23**	-.22**	-.11*	-0.06	0.02	-.14**	-.22**	.39**	.13**	.69**	1		
17	Acil Durumlar	-0.07	-0.06	-0.07	0.00	-0.06	-0.06	-0.05	0.05	.11*	.16**	0.07	-.13**	.58**	-0.02	.45**	.45**	1	

Not *: $p < .05$ **: $p < .01$ BPSÖ = Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği, OSDE = Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri

3.3. Demografik Değişkenlere Göre Araştırmanın Değişkenlerindeki Farklılaşmaların İncelenmesi: T-test, ANOVA, MANOVA Bulguları

Katılımcılara dair bazı özelliklerin ölçeklerde ve alt boyutlarında etkili olup olmadığına bakılmak üzere birtakım analizler yürütülmüştür. Buna göre iki grubun ortalamalarını karşılaştırmak için bağımsız örneklem T-test, ikiden fazla grubun ortalamalarını karşılaştırmak için tek yönlü varyans analizi (one-way ANOVA), birden fazla değişkene göre ölçek ve alt boyutlar arasındaki farklılaşmaları incelemek için iki yönlü varyans analizi (two-way ANOVA) ve iki yönlü çok değişkenli varyans analizi (two-way MANOVA) analizlerinden faydalanılmıştır. ANOVA analizlerinde ikiden fazla bağımsız grubun olduğu analizlerde fark görülen değişkenler için hangi grupların arasında fark bulunduğunu incelemek amacıyla Tukey çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır.

3.3.1. Cinsiyet ve Anne Eğitimine Göre Ahlaki Uzaklaşmadaki Farklılaşmaların İncelenmesi: İki yönlü ANOVA Bulguları

Cinsiyet ve anne eğitim düzeyinin bağımsız değişkenler, Ahlaki Uzaklaşma ölçeği toplam puanının bağımlı değişken olarak ele alındığı iki yönlü varyans analizi (2x3 ANOVA) yürütülmüştür. Cinsiyet ve anne eğitim düzeyini belirtmeyen 8 katılımcı çalışmada yer almamış, bu analiz toplamda 471 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. İki yönlü varyans analizi sonucunda ahlaki uzaklaşma düzeylerinde anne eğitim düzeyinin etkisinin ve ortak etkinin (cinsiyet x anne eğitim düzeyi) istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür ($p > .05$). Öte yandan cinsiyetin etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($p < .05$). Buna göre, erkeklerin ortalama ahlaki uzaklaşma düzeyleri kadınlarınkinden istatistiksel olarak anlamlı ölçüde daha yüksektir [$F(1, 470) = 45.04, p < .01$]. Tablo 7’de F değerleri ve anlamlılık değerleri verilmiştir. Tablo 8’de ise analizde kullanılan değişkenlere ait ortalama ve standart sapma değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 7. Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği Toplam Puanlarının Cinsiyet ve Anne Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması: ANOVA Sonucu

	Kareler toplamı	<i>sd</i>	Ort. kareler	<i>F</i>	<i>p</i>
Cinsiyet	9771.39	1	9771.39	45.04	.000*
Anne Eğitim Düzeyi	107.21	2	53.61	.25	.78
Cinsiyet x Anne Eğitim Düzeyi	335.09	2	167.55	.79	.46

*: $p < .05$

Tablo 8. Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği Toplam Puanlarının Cinsiyet ve Anne Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması: Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

		Kadın			Erkek			Toplam		
		<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>
Ahlaki										
Uzaklaşma	İlköğretim	145	33.81	15.98	76	45.61	15.66	221	37.87	16.81
	Lise	54	34.01	12.92	62	43.08	12.65	116	38.86	13.51
	Üniversite	64	35.07	13.34	70	42.95	14.30	134	39.18	14.35
	Toplam	263	34.16	14.74	208	43.96	14.34	471	38.49	15.35

3.3.2. Cinsiyet ve Anne Eğitimine Göre Problemlı İnternet Kullanımı ve Alt Boyutlarındaki Farklılaşmaların İncelenmesi: İki Yönlü MANOVA Bulguları

Cinsiyet ve anne eğitim düzeyinin bağımsız değişkenler, İnternette Bilişsel Durum Ölçeği toplam puan, yalnızlık, sosyal destek, dikkat dağıtma ve azalmış dürtü kontrolü alt boyutlarının bağımlı değişkenler olarak ele alındığı iki yönlü çok değişkenli varyans analizi (2x3 MANOVA) yürütülmüştür. Üç katılımcı, MANOVA varsayımları sağlanırken outlier olmaları gerekçesi ile bu analizde yer almamıştır. Cinsiyet veya anne eğitim düzeyi bilgilerini belirtmeyenler de çalışmada yer almamış, bu analiz toplamda 468 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Wilks ölçütleri kullanılarak yapılan iki yönlü çok değişkenli varyans analizi sonucunda problemlı internet kullanımında ve alt boyutlarında, cinsiyetin etkisinin,

anne eğitim düzeyinin etkisinin ve ortak etkinin (cinsiyet x anne eğitim düzeyi) istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür ($p > .05$). Tablo 9’da Wilks Lambda değeri, F değeri ve anlamlılık değerleri verilmiştir. Tablo 10’da ise analizde kullanılan değişkenlere ait ortalama ve standart sapma değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 9. İnternette Bilişsel Durum Ölçeği Toplam Skor ve Alt Boyut Skorlarının Cinsiyet ve Anne Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması: MANOVA Sonucu

	Λ	F	p
Cinsiyet	.98	2.12	.06
Anne Eğitim Düzeyi	.97	1.25	.26
Cinsiyet x Anne Eğitim Düzeyi	.98	1.09	.37

Tablo 10. İnternette Bilişsel Durum Ölçeği Toplam Skor ve Alt Boyut Skorlarının Cinsiyet ve Anne Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması: Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

		Kadın			Erkek			Toplam		
		<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>
İnternette										
Bilişsel										
Durum	İlköğretim	144	122.03	41.45	76	126.82	36.18	220	123.69	39.69
	Lise	53	130.40	44.29	62	118.79	40.81	115	124.14	42.66
	Üniversite	63	118.85	39.86	70	130.29	37.13	133	124.87	38.73
	Toplam	260	122.97	41.70	208	125.60	38.04	468	124.14	40.09
Dikkat										
Dağıtma										
	İlköğretim	144	28.34	9.77	76	28.07	7.59	220	28.25	9.06
	Lise	53	28.64	9.24	62	25.62	8.92	115	27.01	9.16
	Üniversite	63	29.08	9.05	70	28.70	7.44	133	28.88	8.22
	Toplam	260	28.58	9.46	208	27.55	8.03	468	28.12	8.86
Sosyal										
Destek										
	İlköğretim	144	38.44	15.72	76	41.15	15.25	220	39.38	15.58
	Lise	53	44.33	18.59	62	40.18	15.71	115	42.09	17.15
	Üniversite	63	35.80	16.01	70	43.69	16.54	133	39.95	16.70
	Toplam	260	39.00	16.61	208	41.71	15.82	468	40.21	16.30
Azalmış										
Dürtü										
Kontrolü	İlköğretim	144	36.01	13.11	76	37.19	11.56	220	36.41	12.58
	Lise	53	37.03	13.32	62	34.30	12.47	115	35.56	12.88
	Üniversite	63	35.57	13.53	70	37.43	11.77	133	36.55	12.62
	Toplam	260	36.11	13.21	208	36.41	11.93	468	36.24	12.65
Yalnızlık										
	İlköğretim	144	19.23	8.68	76	20.42	7.79	220	19.64	8.38
	Lise	53	20.39	8.25	62	18.70	8.12	115	19.48	8.19
	Üniversite	63	18.40	7.79	70	20.48	7.64	133	19.49	7.76
	Toplam	260	19.27	8.38	208	19.92	7.84	468	19.56	8.14

3.3.3. Cinsiyet ve Anne Eğitimine Göre Saldırganlık ve Alt Boyutlarındaki Farklılaşmaların İncelenmesi: İki Yönlü MANOVA Bulguları

Cinsiyet ve anne eğitim düzeyinin bağımsız değişkenler, Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği toplam puan ile sözel saldırganlık, fiziksel saldırganlık, öfke ve düşmanlık alt boyutlarının bağımlı değişkenler olarak ele alındığı iki yönlü çok değişkenli varyans analizi (2x3 MANOVA) yürütülmüştür. Bir katılımcı, MANOVA varsayımları sağlanırken outlier olması gerekçesi ile bu analizde yer almamıştır. Cinsiyet veya anne eğitim düzeyi bilgilerini belirtmeyenler de çalışmada yer almamış, dolayısı ile bu analiz toplamda 470 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Wilks ölçütleri kullanılarak yapılan iki yönlü çok değişkenli varyans analizi sonucunda toplam saldırganlık ve alt boyutlarda, anne eğitim düzeyinin etkisinin ve ortak etkinin (cinsiyet x anne eğitim düzeyi) istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür ($p > .05$). Öte yandan toplam saldırganlık ve alt boyutlarda cinsiyetin anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür. Tablo 11’de Wilks Lambda değeri, F değeri ve anlamlılık değerleri verilmiştir. Tablo 12’de ise analizde kullanılan değişkenlere ait ortalama ve standart sapma değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 11. Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği Toplam Skor ve Alt Boyut Skorlarının Cinsiyet ve Anne Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması: MANOVA Sonucu

	Λ	F	p
Cinsiyet	.85	19.75	.000*
Anne Eğitim Düzeyi	.99	.66	.73
Cinsiyet x Anne Eğitim Düzeyi	.98	1.29	.25

*: $p < .05$

Tablo 12. Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği Toplam Skor ve Alt Boyut Skorlarının Cinsiyet ve Anne Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması: Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

		Kadın			Erkek			Toplam		
		<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>
Buss-Perry Saldırganlık										
Toplam	İlköğretim	144	79.35	20.46	76	81.7582	17.50	220	80.18	19.48
	Lise	54	82.46	18.37	62	81.22	16.06	116	81.80	17.11
	Üniversite	64	79.60	16.33	70	81.34	16.82	134	80.51	16.55
	Toplam	262	80.05	19.07	208	81.45	16.77	470	80.67	18.09
Sözel Saldırganlık										
Toplam	İlköğretim	144	14.26	4.05	76	15.23	3.72	220	14.60	3.96
	Lise	54	15.06	3.80	62	14.79	3.68	116	14.91	3.72
	Üniversite	64	15.02	3.67	70	15.41	3.80	134	15.22	3.73
	Toplam	262	14.61	3.91	208	15.16	3.73	470	14.85	3.84
Fiziksel Saldırganlık										
Toplam	İlköğretim	144	20.99	7.47	76	23.97	7.35	220	22.02	7.55
	Lise	54	21.60	8.40	62	24.61	7.08	116	23.21	7.83
	Üniversite	64	20.84	6.69	70	24.42	6.61	134	22.71	6.86
	Toplam	262	21.08	7.47	208	24.31	7.00	470	22.51	7.43
Öfke										
Toplam	İlköğretim	144	19.98	6.60	76	19.72	5.81	220	19.89	6.60
	Lise	54	20.74	6.01	62	20.05	5.60	116	20.37	5.78
	Üniversite	64	20.39	5.51	70	18.72	5.57	134	19.52	5.58
	Toplam	262	20.24	6.21	208	19.48	5.67	470	19.90	5.98
Düşmanlık										
Toplam	İlköğretim	144	24.11	6.28	76	22.83	5.28	220	23.67	5.97
	Lise	54	25.06	5.81	62	21.77	4.91	116	23.30	5.58
	Üniversite	64	23.35	6.24	70	22.79	5.59	134	23.06	5.89
	Toplam	262	24.12	6.18	208	22.50	5.28	470	23.41	5.85

MANOVA’da görülen cinsiyet ana etkisinin anlamlı çıkmasının hangi bağımlı değişkenlerle ilişkili olduğunun belirlenmesi için bir dizi ANOVA analizine başvurulmuştur. Tablo 13’te görüldüğü üzere fiziksel saldırganlık ve düşmanlık değişkenleri üzerinde cinsiyetin ana etkisi anlamlıdır. Buna göre erkeklerin fiziksel saldırganlık ortalama düzeyleri, kadınlarınkine göre anlamlı ölçüde daha yüksektir [$F(1, 469) = 20.29, p < .01$]. Ayrıca, kadınların düşmanlık ortalama düzeyleri, erkeklerinkinden anlamlı ölçüde yüksek bulunmuştur [$F(1, 469) = 9.25, p < .01$].

Tablo 13. Cinsiyet açısından Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği Toplam Boyut ve Her Bir Alt Boyutun MANOVA Bulguları

Kaynak	Bağımlı Değişken	Kareler toplamı	<i>sd</i>	Ort. kareler	<i>F</i>	<i>p</i>
Cinsiyet						
	Buss-Perry Saldırganlık Toplam	99.69	1	99.69	.30	.58
	Sözel Saldırganlık	14.22	1	14.22	.97	.33
	Fiziksel Saldırganlık	1078.91	1	1078.91	20.29	.000*
	Öfke	80.92	1	80.92	2.26	.13
	Düşmanlık	311.09	1	311.09	9.25	.002*

*: $p < .05$

3.3.4. Cinsiyet ve Anne Eğitimine Göre Olumlu Sosyal Davranışlardaki Farklılaşmaların İncelenmesi: İki Yönlü MANOVA Bulguları

Cinsiyet ve anne eğitim düzeyinin bağımsız değişkenler, kamusal, duygusal, özgeci, itaatkar, gizli ve acil durumlardaki olumlu sosyal davranışlar alt boyutlarının bağımlı değişkenler olarak ele alındığı iki yönlü çok değişkenli varyans analizi (2x3 MANOVA) yürütülmüştür. Beş katılımcı, MANOVA varsayımları sağlanırken outlier olmaları gerekçesi ile bu analizde yer almamıştır. Cinsiyet veya anne eğitim düzeyi bilgilerini belirtmeyenler de çalışmada yer almamış, dolayısı ile bu analiz toplamda 466 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Wilks ölçütleri kullanılarak yapılan iki yönlü çok değişkenli varyans analizi sonucunda olumlu sosyal davranış alt boyutlarında, anne eğitim düzeyinin etkisinin ve ortak etkinin (cinsiyet x anne eğitim düzeyi) istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür ($p > .05$). Öte yandan olumlu sosyal davranış alt boyutlarında cinsiyetin anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür. Tablo 14'te Pillais Trace değeri, F değeri ve anlamlılık değerleri verilmiştir. Tablo 15'te analizde kullanılan değişkenlere ait ortalama ve standart sapma değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 14. Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Alt Boyut Skorlarının Cinsiyet ve Anne Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması: MANOVA Sonucu

	Λ	F	p
Cinsiyet	.91	7.22	.000*
Anne Eğitim Düzeyi	.97	1.23	.26
Cinsiyet x Anne Eğitim Düzeyi	.98	.98	.47

*: $p < .05$

Tablo 15. Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Alt Boyut Skorlarının Cinsiyet ve Anne Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması: Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

		Kadın			Erkek			Toplam		
		<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>
Kamusal Olumlu										
Sosyal Davranış	İlköğretim	144	7.06	2.71	76	8.07	3.44	220	7.41	3.01
	Lise	54	6.86	2.64	62	7.90	2.88	116	7.42	2.81
	Üniversite	63	7.28	2.95	67	7.66	2.94	130	7.48	2.94
	Toplam	261	7.07	2.75	205	7.89	3.10	466	7.43	2.93
Duygusal Olumlu										
Sosyal Davranış	İlköğretim	144	15.00	3.17	76	14.12	2.61	220	14.70	3.01
	Lise	54	15.98	3.41	62	13.59	2.71	116	14.70	3.27
	Üniversite	63	15.54	3.49	67	13.71	3.82	130	14.60	3.76
	Toplam	261	15.33	3.31	205	13.83	3.08	466	14.67	3.29
Özgeci Olumlu										
Sosyal Davranış	İlköğretim	144	27.87	4.07	76	27.80	4.49	220	27.84	4.21
	Lise	54	28.46	4.44	62	28.56	3.78	116	28.51	4.08
	Üniversite	63	28.73	3.85	67	28.32	4.15	130	28.52	4.00
	Toplam	261	28.20	4.10	205	28.20	4.17	466	28.20	4.13
İtaatkar Olumlu										
Sosyal Davranış	İlköğretim	144	7.79	2.02	76	7.59	1.74	220	7.72	1.93
	Lise	54	8.06	1.88	62	7.63	1.79	116	7.83	1.84
	Üniversite	63	8.08	1.65	67	7.67	1.68	130	7.87	1.67
	Toplam	261	7.92	1.91	205	7.63	1.73	466	7.79	1.84
Gizli Olumlu										
Sosyal Davranış	İlköğretim	144	19.58	4.44	76	18.96	3.62	220	19.36	4.18
	Lise	54	19.81	3.93	62	19.01	4.04	116	19.38	3.99
	Üniversite	63	19.44	4.01	67	18.03	4.49	130	18.71	4.31
	Toplam	261	19.59	4.22	205	18.67	4.05	466	19.19	4.17
Acil Durumlarda Olumlu Sosyal Davranış										
Sosyal Davranış	İlköğretim	144	10.10	2.79	76	10.10	2.18	220	10.10	2.59
	Lise	54	10.91	2.80	62	10.21	2.49	116	10.53	2.65
	Üniversite	63	10.87	2.60	67	9.73	2.53	130	10.28	2.62
	Toplam	261	10.45	2.76	205	10.01	2.39	466	10.26	2.61

MANOVA’da görülen cinsiyet ana etkisinin anlamlı çıkmasının hangi bağımlı değişkenlerle ilişkili olduğunun belirlenmesi için bir dizi ANOVA analizine

başvurulmuştur. Tablo 16’da görüldüğü üzere kamusal, duygusal, gizli ve acil durumlardaki olumlu sosyal davranış değişkenleri üzerinde cinsiyetin ana etkisi anlamlıdır. Buna göre erkeklerin kamusal olumlu sosyal davranış ortalama düzeyleri, kadınlarınkine göre anlamlı ölçüde daha yüksektir [$F(1, 465) = 8.08, p < .01$]. Kadınların duygusal olumlu sosyal davranış ortalama düzeyleri, erkeklerinkinden anlamlı ölçüde yüksek bulunmuştur [$F(1, 465) = 29.58, p < .01$]. Kadınların gizli olumlu sosyal davranış ortalama düzeyleri, erkeklerinkinden anlamlı ölçüde yüksek bulunmuştur [$F(1, 465) = 5.37, p < .05$]. Kadınların acil durumlardaki olumlu sosyal davranış ortalama düzeyleri, erkeklerinkinden anlamlı ölçüde yüksek bulunmuştur [$F(1, 465) = 5.83, p < .05$].

Tablo 16. Cinsiyet açısından Her Bir Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Ölçeği Alt Boyutunun MANOVA Bulguları

Kaynak	Bağımlı Değişken	Kareler toplamı	<i>sd</i>	Ort. kareler	<i>F</i>	<i>p</i>
Cinsiyet						
	Kamusal Olumlu Sosyal Davranış	68.85	1	68.85	8.08	.005*
	Duygusal Olumlu Sosyal Davranış	304.41	1	304.41	29.58	.000*
	Özgeci Olumlu Sosyal Davranış	1.66	1	1.66	.10	.76
	İtaatkar Olumlu Sosyal Davranış	12.74	1	12.74	3.77	.053
	Gizli Olumlu Sosyal Davranış	92.74	1	92.74	5.37	.021*
	Acil Durumlarda Olumlu Sosyal Davranış	39.28	1	39.28	5.83	.016*

*: $p < .05$

3.4. İnternet kullanım süresi, İnternet Kullanım Amaçları ve Problemlİ İnternet Kullanım Durumuna Göre Araştırmanın Değişkenlerindeki Farklılaşmaların İncelenmesi: T-test ve ANOVA Bulguları

Katılımcıların İnternet kullanımları ile ilgili bazı özelliklerin ölçeklerde ve alt boyutlarında etkili olup olmadığına bakılmak üzere birtakım analizler yürütülmüştür. Buna göre iki grubun ortalamalarını karşılaştırmak için bağımsız örneklem T-test, ikiden fazla grubun ortalamalarını karşılaştırmak için tek yönlü varyans analizinden (ANOVA) faydalanılmıştır. İkiiden fazla bağımsız grubun olduğu analizlerde fark görülen değişkenler için hangi grupların arasında fark bulunduğunu incelemek amacıyla Tukey çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır.

3.4.1. Günlük İnternet Kullanım Süresi Gruplarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi: ANOVA

Günlük internet kullanım süresi gruplarının bağımsız değişken; İnternette Bilişsel Durum Ölçeği (İBDÖ) ve alt boyutlarının, Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği (AUÖ) skorlarının, Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (BPSÖ) ve alt boyutlarının, Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri (OSDE) alt boyutlarının bağımlı değişkenler olarak ele alındığı tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yürütülmüştür. Değişkenler arasında ortaya çıkan farkların hangi gruplar arasında olduğu Tukey çoklu karşılaştırma testi ile incelenmiştir. Soruyu bütün katılımcılar yanıtladır ve analizde yer almışlardır. Tablo 17’de katılımcıların internet kullanım süresi gruplarına göre ölçekler toplam ve alt boyut puanları arasındaki farklar gösterilmiştir.

Buna göre çalışmaya katılan kişilerin günlük internet kullanım süreleri arasında İBDÖ toplam ve bütün alt boyut, BPSÖ toplam ve bütün alt boyut skorları bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < .05$). Olumlu sosyal davranış eğilimlerinin alt boyut skorlarına bakıldığında, kişilerin günlük internet kullanım sürelerine göre anlamlı düzeyde farklılaşma göstermediği görülmüştür ($p > .05$).

Tablo 17. Günlük İnternet Kullanım Süresi Gruplarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi

		<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	Fark
Yalnızlık	1.15-45 DK	38	13.56	6.86	27.77	0.000*	1 < 3,4,5
	2.1-2 Saat	159	16.53	7.65			
	3.3-4 Saat	181	20.37	7.19			
	4.4-5 Saat	61	24.10	7.77			
	5.6 Saat ve Üzeri	40	27.38	10.70			
Azalmış Dürtü Kontrolü	1.15-45 DK	38	24.79	10.14	35.80	0.000*	1 < 2,3,4,5
	2.1-2 Saat	159	31.19	11.72			
	3.3-4 Saat	181	37.96	10.35			
	4.4-5 Saat	61	43.70	11.90			
	5.6 Saat ve Üzeri	40	47.39	12.49			
Sosyal Destek	1.15-45 DK	38	30.26	12.14	16.29	0.000*	1 < 3,4,5
	2.1-2 Saat	159	36.22	15.05			
	3.3-4 Saat	181	40.66	15.81			
	4.4-5 Saat	61	46.87	16.36			
	5.6 Saat ve Üzeri	40	52.64	14.73			
Dikkat Dağıtma	1.15-45 DK	38	21.94	8.67	9.87	0.000*	1 < 2,3,4,5
	2.1-2 Saat	159	26.91	9.17			
	3.3-4 Saat	181	29.07	8.23			
	4.4-5 Saat	61	29.69	8.62			
	5.6 Saat ve Üzeri	40	32.91	7.54			
İnternette Bilişsel Durum	1.15-45 DK	38	90.56	32.39	28.88	0.000*	1 < 2,3,4,5
	2.1-2 Saat	159	110.86	38.49			
	3.3-4 Saat	181	128.05	34.85			
	4.4-5 Saat	61	144.35	37.30			
	5.6 Saat ve Üzeri	40	160.33	33.74			
Ahlaki Uzaklaşma	1.15-45 DK	38	34.30	14.15	5.16	0.000*	1 < 5
	2.1-2 Saat	159	35.68	14.39			
	3.3-4 Saat	181	39.44	15.62			
	4.4-5 Saat	61	42.86	17.13			
	5.6 Saat ve Üzeri	40	44.56	13.13			
Fiziksel Saldırganlık	1.15-45 DK	38	22.01	7.07	5.67	0.000*	2 < 3,4,5
	2.1-2 Saat	159	20.73	6.86			
	3.3-4 Saat	181	22.94	7.31			
	4.4-5 Saat	61	24.06	7.89			
	5.6 Saat ve Üzeri	40	26.14	8.50			

Tablo 17. Günlük İnternet Kullanım Süresi Gruplarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi (devamı)

		<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	Fark
Düşmanlık	1.15-45 DK	38	21.30	6.75	7.44	0.00*	1 < 4,5 2 < 4,5
	2.1-2 Saat	159	22.16	5.47			
	3.3-4 Saat	181	23.86	5.77			
	4.4-5 Saat	61	24.98	5.38			
	5.6 Saat ve Üzeri	40	26.48	6.02			
Öfke	1.15-45 DK	38	19.11	5.84	5.72	0.00*	2 < 3,4,5
	2.1-2 Saat	159	18.52	5.45			
	3.3-4 Saat	181	20.28	6.14			
	4.4-5 Saat	61	22.01	5.77			
	5.6 Saat ve Üzeri	40	21.90	6.16			
Sözel Saldırganlık	1.15-45 DK	38	14.30	3.27	6.02	0.00*	2 < 3,4,5
	2.1-2 Saat	159	13.85	3.81			
	3.3-4 Saat	181	15.22	3.65			
	4.4-5 Saat	61	15.92	3.79			
	5.6 Saat ve Üzeri	40	16.20	4.23			
BPSÖ	1.15-45 DK	38	76.72	18.67	10.04	0.00*	1 < 4,5 2 < 3,4,5 3 < 5
	2.1-2 Saat	159	75.27	16.26			
	3.3-4 Saat	181	82.30	17.59			
	4.4-5 Saat	61	86.97	17.16			
	5.6 Saat ve Üzeri	40	90.71	19.96			
Kamusal	1.15-45 DK	38	7.80	3.30	1.79	0.13	-
	2.1-2 Saat	159	7.08	2.76			
	3.3-4 Saat	181	7.42	2.90			
	4.4-5 Saat	61	8.15	3.44			
	5.6 Saat ve Üzeri	40	7.89	3.24			
Duygusal	1.15-45 DK	38	14.63	3.48	0.17	0.96	-
	2.1-2 Saat	159	14.87	3.17			
	3.3-4 Saat	181	14.68	3.37			
	4.4-5 Saat	61	14.65	3.49			
	5.6 Saat ve Üzeri	40	14.46	3.24			
Özgeci	1.15-45 DK	38	28.64	4.52	1.08	0.36	-
	2.1-2 Saat	159	28.42	4.19			
	3.3-4 Saat	181	27.95	3.95			
	4.4-5 Saat	61	27.94	3.85			
	5.6 Saat ve Üzeri	40	27.08	5.02			
İtaatkâr	1.15-45 DK	38	7.84	2.01	1.01	0.40	-
	2.1-2 Saat	159	7.81	1.84			
	3.3-4 Saat	181	7.91	1.71			
	4.4-5 Saat	61	7.38	2.12			
	5.6 Saat ve Üzeri	40	7.68	1.82			
Gizli	1.15-45 DK	38	20.63	4.21	1.96	0.10	-
	2.1-2 Saat	159	19.46	4.18			
	3.3-4 Saat	181	18.99	3.96			
	4.4-5 Saat	61	18.59	4.74			
	5.6 Saat ve Üzeri	40	18.46	4.73			

Tablo 17. Günlük İnternet Kullanım Süresi Gruplarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi (devamı)

	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>Ss</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	Fark
Acil Durumlar						
1.15-45 DK	38	9.87	2.76			
2.1-2 Saat	159	10.40	2.69	0.37	0.83	-
3.3-4 Saat	181	10.26	2.52			
4.4-5 Saat	61	10.20	2.70			
5.6 Saat ve Üzeri	40	10.43	2.59			

Not 1. *F*: Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) *: $p < .05$ (İstatistiksel olarak anlamlı) Fark: Tukey Testi

Not 2. BPSÖ: Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği

3.4.2. İnterneti Araştırma ve Ödev Yapma Amaçlı Kullanım Durumuna Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi: T-test

İnterneti araştırma ve ödev yapma amaçlı kullanma durumunun bağımsız değişken; İnternette Bilişsel Durum Ölçeği (İBDÖ) ve alt boyutlarının, Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği (AUÖ) skorlarının, Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (BPSÖ) ve alt boyutlarının, Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri (OSDE) alt boyutlarının bağımlı değişkenler olarak ele alındığı bağımsız örneklem T-test analizi yapılmıştır. Tüm katılımcılar analize dahil edilmiştir. Tablo 18’de katılımcıların interneti araştırma ve ödev amaçlı kullanım durumlarına göre ölçekler toplam ve alt boyut puanları arasındaki farklar gösterilmiştir.

İnterneti araştırma ve ödev amaçlı kullandıklarını belirtenlerin İBDÖ toplam [$t(478) = -5.66, p < .01$] ve yalnızlık [$t(478) = -5.15, p < .01$], azalmış dürtü kontrolü [$t(478) = -6.05, p < .01$], sosyal destek [$t(478) = -3.98, p < .01$], dikkat dağıtma [$t(478) = -4.52, p < .01$] alt boyut skorları interneti araştırma ve ödev amaçlı kullandıklarını belirtmeyenlere göre anlamlı ölçüde daha düşüktür.

İnterneti araştırma ve ödev amaçlı kullandıklarını belirtenlerin BPSÖ toplam [$t(478) = -3.28, p < .01$], sözel saldırganlık [$t(478) = -3.27, p < .01$], fiziksel saldırganlık [$t(478) = -3.70, p < .01$] alt boyut skorları interneti araştırma ve ödev amaçlı kullandıklarını belirtmeyenlere göre anlamlı ölçüde daha düşüktür.

İnterneti araştırma ve ödev amaçlı kullandıklarını belirtenlerin ahlaki uzaklaşma skorları interneti araştırma ve ödev amaçlı kullandıklarını belirtmeyenlere göre anlamlı ölçüde daha düşüktür [$t(478) = -5.24, p < .01$].

Olumlu sosyal davranış eğilimlerinden acil durumlardaki olumlu sosyal davranış eğilimi skorları, interneti araştırma ve ödev amaçlı kullandıklarını belirtenlerde, belirtmeyenlere göre anlamlı ölçüde daha yüksektir [$t(478) = 2.21, p < .01$].

Tablo 18. İnterneti Araştırma ve Ödev Yapma Amaçlı Kullanım Durumlarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi

	Araştırma ve Ödev Amaçlı Kullanım	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Yalnızlık	Hayır	379	20.62	8.35	5.15	0.00*
	Evet	100	15.80	8.30		
Azalmış Dürtü Kontrolü	Hayır	379	37.93	12.16	6.05	0.00*
	Evet	100	29.58	12.68		
Sosyal Destek	Hayır	379	41.65	15.69	3.98	0.00*
	Evet	100	34.49	17.08		
Dikkat Dağıtma	Hayır	379	29.11	8.34	4.52	0.00*
	Evet	100	24.68	10.07		
İnternette Bilişsel Durum	Hayır	379	129.31	37.46	5.66	0.00*
	Evet	100	104.56	43.99		
Ahlaki Uzaklaşma	Hayır	379	40.49	15.22	5.24	0.00*
	Evet	100	31.67	13.99		
Fiziksel Saldırganlık	Hayır	379	23.18	7.49	3.70	0.00*
	Evet	100	20.12	6.91		
Düşmanlık	Hayır	379	23.65	5.73	1.38	0.17
	Evet	100	22.73	6.42		
Öfke	Hayır	379	20.23	5.76	1.81	0.07
	Evet	100	18.92	6.61		
Sözel Saldırganlık	Hayır	379	15.13	3.87	3.27	0.00*
	Evet	100	13.83	3.45		
BPSÖ	Hayır	379	82.20	17.52	3.28	0.00*
	Evet	100	75.61	19.13		
Kamusal	Hayır	379	7.57	3.06	1.42	0.16
	Evet	100	7.09	2.74		
Duygusal	Hayır	379	14.83	3.23	1.47	0.14
	Evet	100	14.29	3.57		
Özgeci	Hayır	379	28.06	4.11	-0.28	0.78
	Evet	100	28.19	4.36		
İtaatkar	Hayır	379	7.73	1.84	-1.28	0.20
	Evet	100	7.99	1.84		

Tablo 18. İnterneti Araştırma ve Ödev Yapma Amaçlı Kullanım Durumlarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi (devamı)

	Araştırma ve Ödev Amaçlı Kullanım	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Gizli	Hayır	379	19.04	4.25	-1.42	0.16
	Evet	100	19.72	4.21		
Acil Durumlar	Hayır	379	10.41	2.58	2.21	0.03*
	Evet	100	9.77	2.71		

Not 1. *t*: Bağımsız Örneklem T Testi *:*p* < .05 (İstatistiksel olarak anlamlı)

Not 2. BPSÖ: Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği

3.4.3. İnterneti Sosyal Ağlar Amaçlı Kullanım Durumuna Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi: T-test

İnterneti sosyal ağlar amaçlı kullanma durumunun bağımsız değişken; İnternette Bilişsel Durum Ölçeği (İBDÖ) ve alt boyutlarının, Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği (AUÖ) skorlarının, Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (BPSÖ) ve alt boyutlarının, Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri (OSDE) alt boyutlarının bağımlı değişkenler olarak ele alındığı bağımsız örneklem T-test analizi yapılmıştır. Tüm katılımcılar analize dahil edilmiştir. Tablo 19’da katılımcıların interneti sosyal ağlar amaçlı kullanım durumlarına göre ölçekler toplam ve alt boyut puanları arasındaki farklar gösterilmiştir.

İnterneti sosyal ağlar amaçlı kullananların İBDÖ toplam [$t(478) = 4.25, p < .01$] ve yalnızlık [$t(478) = 4.48, p < .01$], azalmış dürtü kontrolü [$t(478) = 5.65, p < .01$], sosyal destek [$t(478) = 2.14, p < .05$], dikkat dağıtma [$t(478) = 3.17, p < .01$] alt boyut skorları İnterneti sosyal ağlar amaçlı kullanmayanlarınkine göre anlamlı ölçüde daha yüksektir.

İnterneti sosyal ağlar amaçlı kullananların BPSÖ toplam [$t(478) = 2.72, p < .01$] ve düşmanlık [$t(478) = 2.90, p < .01$], öfke [$t(478) = 2.54, p < .01$] alt boyut skorları İnterneti sosyal ağlar amaçlı kullanmayanlarınkine göre anlamlı ölçüde daha yüksektir.

Ahlaki uzaklaşma, olumlu sosyal davranış eğilimleri boyutları skorları ile saldırganlığın fiziksel ve sözel saldırganlık alt boyut skorlarının gruplara göre farklılaşma göstermediği görülmüştür ($p > .05$).

Tablo 19. İnterneti Sosyal Ağlar Amaçlı Kullanım Durumlarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi

	Sosyal Ağlar Amaçlı Kullanım	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Yalnızlık	Hayır	209	17.66	8.17	4.48	0.00*
	Evet	270	21.13	8.56		
Azalmış Dürtü Kontrolü	Hayır	209	32.57	12.47	-5.65	0.00*
	Evet	270	38.98	12.21		
Sosyal Destek	Hayır	209	38.36	17.12	-2.14	0.03*
	Evet	270	41.54	15.40		
Dikkat Dağıtma	Hayır	209	26.73	9.16	-3.17	0.00*
	Evet	270	29.31	8.54		
İnternette Bilişsel Durum	Hayır	209	115.33	41.73	-4.25	0.00*
	Evet	270	130.96	37.55		
Ahlaki Uzaklaşma	Hayır	209	38.46	15.07	-0.24	0.81
	Evet	270	38.80	15.64		
Fiziksel Saldırganlık	Hayır	209	21.92	7.43	-1.62	0.11
	Evet	270	23.03	7.48		
Düşmanlık	Hayır	209	22.58	5.68	-2.90	0.00*
	Evet	270	24.14	5.96		
Öfke	Hayır	209	19.18	5.58	-2.54	0.01*
	Evet	270	20.57	6.19		
Sözel Saldırganlık	Hayır	209	14.61	3.84	-1.25	0.21
	Evet	270	15.05	3.80		
BPSÖ	Hayır	209	78.29	17.40	-2.72	0.01*
	Evet	270	82.78	18.33		
Kamusal	Hayır	209	7.46	3.13	-0.04	0.97
	Evet	270	7.47	2.90		
Duygusal	Hayır	209	14.47	3.25	-1.47	0.14
	Evet	270	14.91	3.34		
Özgeci	Hayır	209	28.17	4.14	0.38	0.70
	Evet	270	28.02	4.18		
İtaatkar	Hayır	209	7.84	1.82	0.57	0.57
	Evet	270	7.74	1.86		

Tablo 19. İnterneti Sosyal Ağlar Amaçlı Kullanım Durumlarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi (devamı)

	Sosyal Ağlar Amaçlı Kullanım	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Gizli	Hayır	209	19.51	4.37	1.49	0.14
	Evet	270	18.93	4.14		
Acil Durumlar	Hayır	209	10.19	2.63	-0.68	0.50
	Evet	270	10.35	2.61		

Not 1. *t*: Bağımsız Örneklem T Testi *:*p* < .05 (İstatistiksel olarak anlamlı)

Not 2. BPSÖ: Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği

3.4.4. İnterneti Eğlence Amaçlı Kullanım Durumuna Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi: T-test

İnterneti eğlence (müzik, film, dizi) amaçlı kullanma durumunun bağımsız değişken; İnternette Bilişsel Durum Ölçeği (İBDÖ) ve alt boyutlarının, Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği (AUÖ) skorlarının, Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (BPSÖ) ve alt boyutlarının, Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri (OSDE) alt boyutlarının bağımlı değişkenler olarak ele alındığı bağımsız örneklem T-test analizi yapılmıştır. Tüm katılımcılar analize dahil edilmiştir. Tablo 20’de katılımcıların interneti eğlence amaçlı kullanım durumlarına göre ölçekler toplam ve alt boyut puanları arasındaki farklar gösterilmiştir.

İnterneti eğlence amaçlı kullanan kişilerin İBDÖ’nün “Dikkat Dağıtma” alt boyutu skorları [$t(478) = 2.57, p < .05$]; OSDE’nin “Duygusal Olumlu Sosyal Davranış” alt boyutu skorları [$t(478) = 2.14, p < .05$] ve “Acil Durumlardaki Olumlu Sosyal Davranış” alt boyutu skorları [$t(478) = 2.55, p < .05$] interneti eğlence amaçlı kullanmayanlarınkine göre anlamlı ölçüde daha yüksektir.

İnterneti eğlence amaçlı kullanan kişilerin OSDE’nin “Kamusal Olumlu Sosyal Davranış” alt boyutu skorları interneti eğlence amaçlı kullanmayanlarınkine göre anlamlı ölçüde daha düşüktür [$t(478) = -2.10, p < .05$].

Tablo 20. İnterneti Eğlence Amaçlı Kullanım Durumlarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi

	Eğlence Amaçlı Kullanım	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Yalnızlık	Hayır	184	18.97	8.32	-1.29	0.20
	Evet	295	20.01	8.69		
Azalmış Dürtü Kontrolü	Hayır	184	35.61	12.53	-0.79	0.43
	Evet	295	36.55	12.84		
Sosyal Destek	Hayır	184	40.00	17.03	-0.16	0.87
	Evet	295	40.25	15.74		
Dikkat Dağıtma	Hayır	184	26.87	9.35	-2.57	0.01*
	Evet	295	29.00	8.52		
İnternette Bilişsel Durum	Hayır	184	121.45	41.82	-1.16	0.25
	Evet	295	125.82	39.04		
Ahlaki Uzaklaşma	Hayır	184	39.13	16.46	0.55	0.59
	Evet	295	38.34	14.69		
Fiziksel Saldırganlık	Hayır	184	22.90	7.76	0.82	0.41
	Evet	295	22.32	7.29		
Düşmanlık	Hayır	184	23.08	6.16	-1.10	0.27
	Evet	295	23.69	5.70		
Öfke	Hayır	184	19.32	5.95	-1.87	0.06
	Evet	295	20.36	5.95		
Sözel Saldırganlık	Hayır	184	14.73	3.92	-0.58	0.56
	Evet	295	14.94	3.77		
BPSÖ	Hayır	184	80.03	18.77	-0.76	0.45
	Evet	295	81.32	17.60		
Kamusal	Hayır	184	7.85	3.38	2.10	0.04*
	Evet	295	7.23	2.71		
Duygusal	Hayır	184	14.31	3.39	-2.14	0.03*
	Evet	295	14.97	3.23		
Özgeci	Hayır	184	27.90	4.26	-0.78	0.44
	Evet	295	28.20	4.10		
İtaatkâr	Hayır	184	7.63	1.91	-1.41	0.16
	Evet	295	7.88	1.79		

Tablo 20. İnterneti Eğlence Amaçlı Kullanım Durumlarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi (devamı)

	Eğlence Amaçlı Kullanım	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Gizli	Hayır	184	19.05	4.28	-0.56	0.58
	Evet	295	19.27	4.23		
Acil Durumlar	Hayır	184	9.90	2.67	-2.55	0.01*
	Evet	295	10.52	2.56		

Not 1. *t*: Bağımsız Örneklem T Testi *:*p* < .05 (İstatistiksel olarak anlamlı)

Not 2. BPSÖ: Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği

3.4.5. İnterneti Oyun Oynama Amaçlı Kullanım Durumuna Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi: T-test

İnterneti oyun amaçlı kullanma durumunun bağımsız değişken; İnternette Bilişsel Durum Ölçeği (İBDÖ) ve alt boyutlarının, Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği (AUÖ) skorlarının, Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (BPSÖ) ve alt boyutlarının, Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri (OSDE) alt boyutlarının bağımlı değişkenler olarak ele alındığı bağımsız örneklem T-test analizi yapılmıştır. Tüm katılımcılar analize dahil edilmiştir. Tablo 21’de katılımcıların interneti oyun amaçlı kullanım durumlarına göre ölçekler toplam ve alt boyut puanları arasındaki farklar gösterilmiştir.

İnterneti oyun amaçlı kullanan kişilerin İBDÖ toplam [$t(478) = 2.59, p < .05$], “Azalmış Dürtü Kontrolü” [$t(478) = 2.22, p < .05$] alt boyutu ve “Sosyal Destek” alt boyutu [$t(478) = 3.20, p < .05$] skorları İnterneti oyun amaçlı kullanmayanlarınkine göre anlamlı ölçüde daha yüksektir.

İnterneti oyun amaçlı kullanan kişilerin “Ahlaki Uzaklaşma” ölçeği skorları İnterneti oyun amaçlı kullanmayanlarınkine göre anlamlı ölçüde daha yüksektir [$t(478) = 3.92, p < .05$].

İnterneti oyun amaçlı kullanan kişilerin BPSÖ’nün “Fiziksel Saldırganlık” alt boyutu skorları İnterneti oyun amaçlı kullanmayanlarınkine göre anlamlı ölçüde daha yüksektir [$t(478) = 2.33, p < .05$].

İnterneti oyun amaçlı kullanan kişilerin OSDE'nin "Kamusal Olumlu Sosyal Davranış" alt boyutu skorları İnterneti oyun amaçlı kullanmayanlarınkine göre anlamlı ölçüde daha yüksektir [$t(478) = 2.34, p < .05$].

Tablo 21. İnterneti Oyun Oynama Amaçlı Kullanım Durumlarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi

	Oyun Amaçlı Kullanım	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Yalnızlık	Hayır	376	19.22	8.63	-1.96	0.05
	Evet	103	21.07	8.19		
Azalmış Dürtü Kontrolü	Hayır	376	35.51	12.90	-2.22	0.03*
	Evet	103	38.64	11.74		
Sosyal Destek	Hayır	376	38.92	15.78	-3.20	0.00*
	Evet	103	44.64	17.14		
Dikkat Dağıtma	Hayır	376	28.01	9.13	-0.81	0.42
	Evet	103	28.81	8.04		
İnternette Bilişsel Durum	Hayır	376	121.67	39.90	-2.59	0.01*
	Evet	103	133.16	39.92		
Ahlaki Uzaklaşma	Hayır	376	37.36	15.69	-3.92	0.00*
	Evet	103	43.36	13.24		
Fiziksel Saldırganlık	Hayır	376	22.13	7.46	-2.33	0.02*
	Evet	103	24.06	7.36		
Düşmanlık	Hayır	376	23.56	5.99	0.75	0.46
	Evet	103	23.07	5.47		
Öfke	Hayır	376	20.04	5.99	0.57	0.57
	Evet	103	19.66	5.87		
Sözel Saldırganlık	Hayır	376	14.85	3.82	-0.16	0.87
	Evet	103	14.92	3.84		
BPSÖ	Hayır	376	80.58	18.23	-0.56	0.57
	Evet	103	81.71	17.43		
Kamusal	Hayır	376	7.28	2.86	-2.34	0.02*
	Evet	103	8.14	3.40		
Duygusal	Hayır	376	14.86	3.33	1.85	0.07
	Evet	103	14.19	3.17		
Özgeci	Hayır	376	28.12	4.15	0.31	0.76
	Evet	103	27.98	4.23		
İtaatkar	Hayır	376	7.82	1.86	0.83	0.41
	Evet	103	7.65	1.77		

Tablo 21. İnterneti Oyun Oynama Amaçlı Kullanım Durumlarına Göre Ölçek ve Alt Boyutlarının Farklılıklarının İncelenmesi

	Oyun Amaçlı Kullanım	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>ss</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Gizli	Hayır	376	19.34	4.26	1.59	0.11
	Evet	103	18.59	4.15		
Acil Durumlar	Hayır	376	10.29	2.64	0.13	0.90
	Evet	103	10.25	2.54		

Not 1. *t*: Bağımsız Örneklem T Testi *:*p* < .05 (İstatistiksel olarak anlamlı)

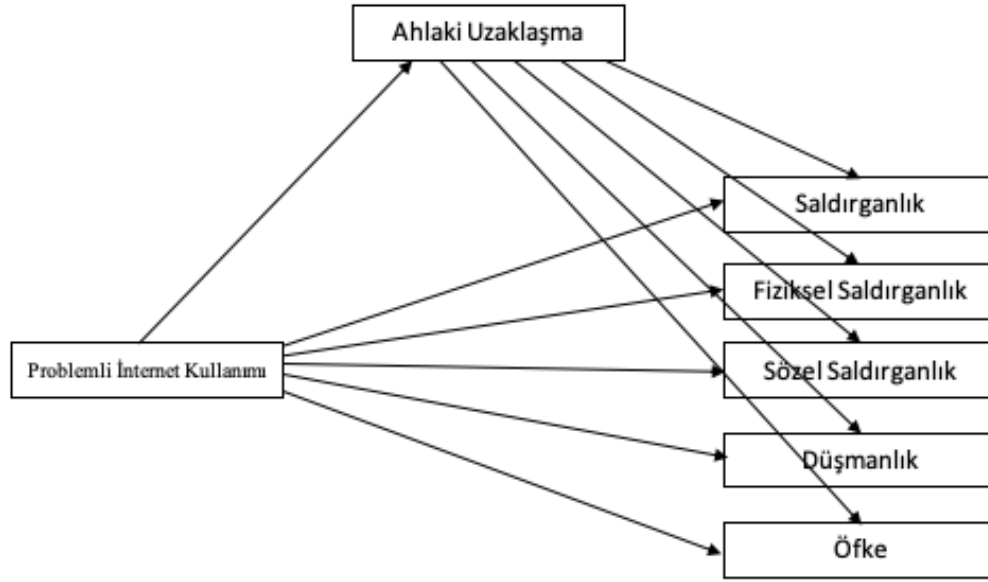
Not 2. BPSÖ: Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği

3.5. Problemlı İnternet Kullanımı, Ahlakı Uzaklaşma, Saldırganlık ve Olumlu Sosyal Davranışlar ile İlgili Bazı Modellerin Test Edilmesi: Yapısal Eşitlik Modellemesi

Yapısal eşitlik modellemesi (YEM) ikinci nesil bir veri analizi yöntemidir. Birden fazla bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkileri modelleyerek, araştırma problemini tek seferde, sistematik ve kapsamlı olarak ele alır. YEM’de birinci nesil veri analizi tekniklerinden olan regresyon analizlerinden farklı olarak, her bir ilişki düzeyi eş zamanlı değerlendirilmektedir. Görünüşte regresyon ile aynı gibi olsalar da bir regresyon modelinde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında net bir ayırım vardır. YEM’de ise değişkenler bir denklemde bağımlı değişken olarak ele alınırken, sistemin başka parçalarında bağımsız değişken olabilir. Bu da YEM ile ilişkilerde sebep sonuç ilişkisi yorumlayabilmeyi mümkün kılmaktadır (260). YEM; karmaşık model testlerindeki başarısı, bir analizi birçok defada yapması, modele yeni düzenlemeler tavsiye etmesi, aracılık ve düzenleyicilik etkilerini incelemedeki başarısı gibi birçok nedenle teori ve modellerin test edilmesinde tercih sebebi olmuştur (261,262). Bu çalışmada aracılık etkileri incelenirken YEM’in bir türü olan yol analizi kullanılmıştır.

Bu kısımda problemlı internet kullanımı, ahlakı uzaklaşma, saldırganlık ve olumlu sosyal davranış eğilimleri değişkenleri ile oluşturulan modellerin YEM yol analizleri ile test edilmesine dair bulgular verilmiştir. Ahlakı uzaklaşmanın problemlı internet kullanımı ve saldırganlık arasındaki ilişkide aracı rolü incelenirken şu adımlar izlenmiştir. İlk olarak bağımsız değişkenin (problemlı internet kullanımı) aracı değişken (ahlakı uzaklaşma)

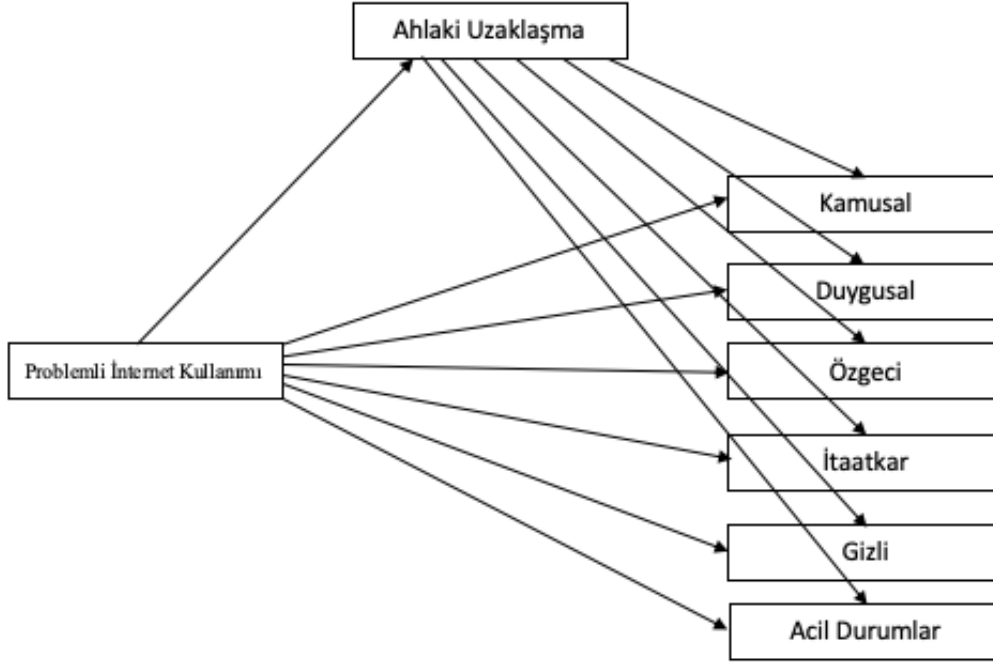
üzerindeki etkisi yol analizi ile kontrol edilmiştir. İkinci olarak bağımsız değişkenin (problemlı internet kullanımı), bağımlı değişken (saldırıcılık) üzerindeki etkisi yol analizi ile kontrol edilmiştir. Son olarak ise aracı değişken (ahlaki uzaklaşma) analize dahil edilerek bağımlı değişkenin (saldırıcılık) regresyon katsayısına ve aracı değişkenin (ahlaki uzaklaşma) bağımlı değişken (saldırıcılık) üzerindeki etkisine bakılmıştır. Aracı değişken ile kurulan teorik modele Şekil 3’te yer verilmiştir.

Şekil 3. Aracı Değişken ile Kurulan Teorik Model 1

Ahlakı uzaklaşmanın problemlı internet kullanımı ve olumlu sosyal davranış eğilimleri arasındaki ilişkide aracı rolü incelenirken şu adımlar izlenmiştir. İlk olarak bağımsız değişkenin (problemlı internet kullanımı) aracı değişken (ahlaki uzaklaşma) üzerindeki etkisi kontrol edilmiştir. İkinci olarak bağımsız değişkenin (problemlı internet kullanımı), bağımlı değişken (olumlu sosyal davranış eğilimleri) üzerindeki etkisi kontrol edilmiştir. Son olarak ise aracı değişken (ahlaki uzaklaşma) analize dahil edilerek bağımlı değişkenin (olumlu sosyal davranış eğilimleri) regresyon katsayısına ve aracı değişkenin (ahlaki uzaklaşma) bağımlı değişken (olumlu sosyal davranış eğilimleri) üzerindeki etkisine bakılmıştır. Aracı değişken ile kurulan teorik modele Şekil 4’te yer verilmiştir. Bu çalışmada kurulan tüm yol analizi modelleri, tüm değişkenlerin diğere değişkenlerle ilişki gösterdiği

doymuş modeller olup (saturated models), mükemmel uyum göstermiştir. Bu nedenle standart uyum iyiliği göstergeleri ortaya konmamıştır.

Şekil 4. Aracı Değişken ile Kurulan Teorik Model 2

3.5.1. Problemlili İnternet Kullanımının Ahlaklı Uzaklaşmaya Olan Etkisinin İncelenmesi: YEM

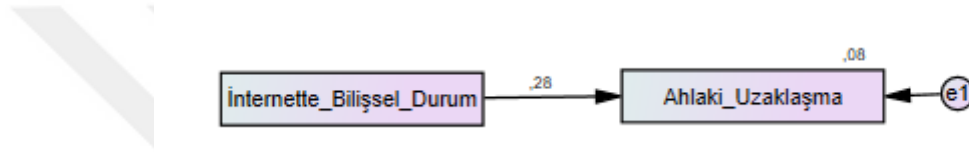
Problemlili internet kullanımını ölçmek amacı ile kullanılan İnternette Bilişsel Durum Ölçeği (İBDÖ) toplam puanı bağımsız, ahlaklı uzaklaşmayı değerlendirmek amacı ile kullanılan Ahlaklı Uzaklaşma Ölçeği (AUÖ) toplam puanı bağımlı değişken olarak ele alınmış ve yol analizi yürütülmüştür. Bulgulara göre İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorları Ahlaklı Uzaklaşma Ölçeği skorlarını istatistiksel olarak anlamlı şekilde yordamaktadır [$st.\beta = .28$, $t(478) = 6.45$, $p < .001$]. İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorlarının Ahlaklı Uzaklaşma Ölçeği skorları üzerindeki etkisi pozitifdir. İnternette Bilişsel Durum Ölçeğinden alınan skorlar Ahlaklı Uzaklaşma Ölçeği skorlarındaki değişimin %8'ini açıklamaktadır. Tablo 22'de analiz bulguları verilmiştir.

Tablo 22. İnternette Bilişsel Durum Ölçeğinin Ahlaki Uzaklaşma Ölçeğine Olan Etkisinin İncelenmesi

Bağımlı	Bağımsız	β	<i>S.H.</i>	St. β	<i>t</i>	<i>p</i>	R^2
Ahlaki Uzaklaşma	İnternette Bilişsel Durum	0,108	0,017	0,283	6,445	***	0,080

Not 1. *: $p < 0.05$, ***: $p < 0.001$, β : Regresyon Katsayısı, R^2 : Açıklama Katsayısı

Kurulan modele ait yol şeması aşağıda verilmiştir.

Şekil 5. İBDÖ'nün AUÖ'ye olan etkisinin incelenmesi

3.5.2. Problemlı İnternet Kullanımının Saldırıcılık ve Alt Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi: YEM

Problemlı internet kullanımını ölçmek amacı ile kullanılan İnternette Bilişsel Durum Ölçeği toplam puanının (İBDÖ) bağımsız, saldırganlık ve alt boyutlarını ölçmek amacı ile kullanılan Buss-Perry Saldırıcılık Ölçeği (BPSÖ) toplam puanı ve alt boyut toplam puanlarının bağımlı değişkenler olarak ele alındığı yol analizi yürütülmüştür. İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorları Fiziksel Saldırıcılık alt boyutu skorlarını [st. $\beta = .20$, $t(478) = 4.42$, $p < .001$], Düşmanlık alt boyutu skorlarını [st. $\beta = .37$, $t(478) = 8.67$, $p < .001$], Öfke alt boyutu skorlarını [st. $\beta = .17$, $t(478) = 3.70$, $p < .001$], Sözel Saldırıcılık alt boyutu skorlarını [st. $\beta = .11$, $t(478) = 2.31$, $p < .05$] ve Saldırıcılık Ölçeği skorlarını [st. $\beta = .28$,

$t(478) = 6.37, p < .001$] istatistiksel olarak anlamlı şekilde yordamaktadır. İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorlarının Fiziksel Saldırganlık alt boyutu skorları, Düşmanlık alt boyutu skorları, Öfke alt boyutu skorları, Sözel Saldırganlık alt boyutu skorları ve Saldırganlık Ölçeği skorları üzerindeki etkisi pozitifdir.

İnternette Bilişsel Durum Ölçeğinden alınan skorlar Fiziksel Saldırganlık alt boyutu skorlarındaki değişimin %3.9'unu açıklamakta iken Düşmanlık alt boyutu skorlarındaki değişimin %13,6'sını, Öfke alt boyutu skorlarındaki değişimin %2.8'ini, Sözel Saldırganlık alt boyutu skorlarındaki değişimin %1.1'ini ve Saldırganlık Ölçeği skorlarındaki değişimin ise %7.8'ini açıklamaktadır. Tablo 23'te analiz bulguları verilmiştir.

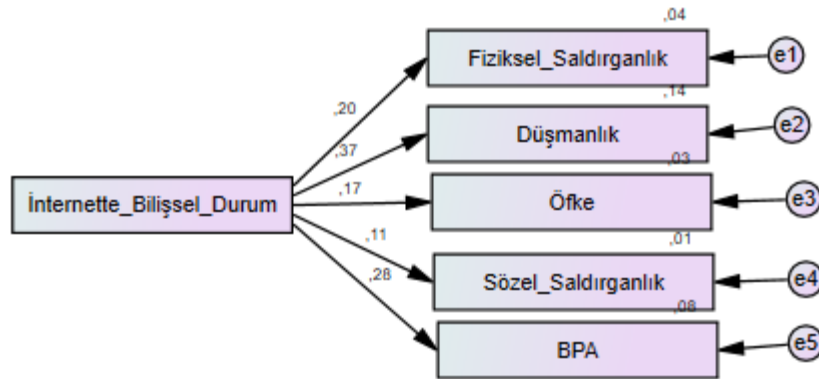
Tablo 23. Problemlı internet kullanımının Saldırganlık ve Alt Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi

Bağımlı	Bağımsız	β	<i>S.H.</i>	St. β	<i>t</i>	<i>p</i>	R^2
Fiziksel Saldırganlık	İnternette Bilişsel Durum	0.04	0.01	0.20	4.42	***	0.04
Düşmanlık	İnternette Bilişsel Durum	0.05	0.01	0.37	8.67	***	0.14
Öfke	İnternette Bilişsel Durum	0.03	0.01	0.17	3.71	***	0.03
Sözel Saldırganlık	İnternette Bilişsel Durum	0.01	0.00	0.11	2.31	0.02*	0.01
BPSÖ	İnternette Bilişsel Durum	0.13	0.02	0.28	6.37	***	0.08

Not 1. *: $p < 0.05$, ***: $p < 0.001$, β : Regresyon Katsayısı, R^2 : Açıklama Katsayısı

Not 2. BPSÖ = Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği

Kurulan modele ait yol şeması aşağıda verilmiştir.

Şekil 6. İBDÖ'nün BPSÖ ve alt boyutlarına olan etkisinin incelenmesi

3.5.3. Problemlı İnternet Kullanımının Olumlu Sosyal Davranış Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi: YEM

Problemlı internet kullanımını ölçmek amacı ile kullanılan İnternette Bilişsel Durum Ölçeği toplam puanının (İBDÖ) bağımsız, olumlu sosyal davranışları ölçmek amacı ile kullanılan Olumlu Sosyal Davranışlar Eğilimleri (OSDE) alt boyut toplam puanlarının bağımlı değişkenler olarak ele alındığı yol analizi yürütülmüştür.

İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorları Özgeci Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarını [st.β = -.14, $t(478) = -3.152$, $p < .01$], İtaatkar Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarını [st.β = -.11, $t(478) = -2.47$, $p < .05$], Gizli Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarını [st.β = -.21, $t(478) = -4.62$, $p < .001$] ve Kamusal Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarını [st.β = .18, $t(478) = 4.09$, $p < .001$] istatistiksel olarak anlamlı şekilde yordamaktadır . İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorları Duygusal Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarını [st.β = .01, $t(478) = .19$, $p > .05$]. ve Acil Durumlardaki Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarını [st.β = -.06, $t(478) = -1.3$, $p > .05$] istatistiksel olarak anlamlı şekilde yordamamaktadır.

İnternette Bilişsel Durum Ölçeği skorlarının Özgeci Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorları, İtaatkâr Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorları, Gizli Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorları üzerindeki etkisi negatif iken ve Kamusal Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorları üzerindeki etkisi ise pozitifdir.

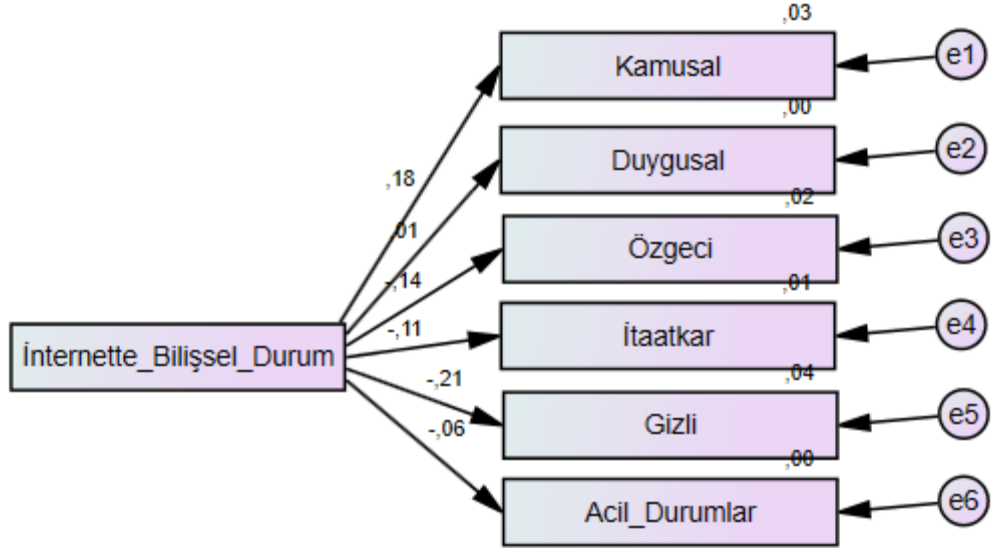
İnternette Bilişsel Durum Ölçeğinden alınan skorlar Özgeci Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarındaki değişimin %2'sini açıklamakta iken İtaatkar Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarındaki değişimin %1.3'ünü, Gizli Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarındaki değişimin %4.3'ünü, Kamusal Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarındaki değişimin ise %3.4'ünü açıklamaktadır. Tablo 24'te analiz bulguları verilmiştir.

Tablo 24. İnternette Bilişsel Durum Ölçeğinin Olumlu Sosyal Davranışlar Ölçeği Alt Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi

Bağımlı	Bağımsız	β	<i>S.H.</i>	St. β	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>R</i> ²
Özgeci	İnternette Bilişsel Durum	-0.02	0.01	-0.14	-3.15	0.00*	0.02
Duygusal	İnternette Bilişsel Durum	0.00	0.00	0.01	0.19	0.85	0.00
İtaatkâr	İnternette Bilişsel Durum	-0.01	0.00	-0.11	-2.47	0.01*	0.01
Gizli	İnternette Bilişsel Durum	-0.02	0.01	-0.21	-4.62	***	0.04
Acil Durumlar	İnternette Bilişsel Durum	-0.00	0.00	-0.06	-1.30	0.19	0.00
Kamusal	İnternette Bilişsel Durum	0.01	0.00	0.18	4.09	***	0.03

Not 1. *:p<0.05, ***:p<0.001, β : Regresyon Katsayısı, *R*²: Açıklama Katsayısı

Kurulan modele ait yol şeması aşağıda verilmiştir.

Şekil 7. İBDÖ'nün OSDE alt boyutlarına olan etkisinin incelenmesi

3.5.4. Ahlaki Uzaklaşmanın Saldırganlık ve Alt Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi: YEM

Ahlaki uzaklaşmayı ölçmek amacı ile kullanılan Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği (AUÖ) toplam puanının bağımsız, saldırganlık ve alt boyutlarını ölçmek amacı ile kullanılan Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği toplam puanı ve alt boyut toplam puanlarının bağımlı değişkenler olarak ele alındığı yol analizi yürütülmüştür.

Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği skorları Fiziksel Saldırganlık alt boyutu skorlarını [st.β = .62, $t(478) = 17.13, p < .001$], Düşmanlık alt boyutu skorlarını [st.β = .32, $t(478) = 7.29, p < .001$], Öfke alt boyutu skorlarını [st.β = .37, $t(478) = 8.83, p < .001$], Sözel Saldırganlık alt boyutu skorlarını [st.β = .31, $t(478) = 7.21, p < .001$] ve Saldırganlık Ölçeği skorlarını [st.β = .55, $t(478) = 14.34, p < .001$] istatistiksel olarak anlamlı şekilde yordamaktadır. Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği skorlarının Fiziksel Saldırganlık alt boyutu skorları, Düşmanlık alt boyutu skorları, Öfke alt boyutu skorları, Sözel Saldırganlık alt boyutu skorları ve Saldırganlık Ölçeği skorları üzerindeki etkisi pozitifdir.

Ahlaki Uzaklaşma Ölçeğinden alınan skorlar Fiziksel Saldırganlık alt boyutu skorlarındaki değişimin %38'ini açıklamakta iken Düşmanlık alt boyutu skorlarındaki değişimin %10'unu, Öfke alt boyutu skorlarındaki değişimin %14'ünü, Sözel Saldırganlık alt boyutu skorlarındaki değişimin %9.8'ini ve Saldırganlık Ölçeği skorlarındaki değişimin ise %30.1'ini açıklamaktadır. Tablo 25'te analiz bulguları verilmiştir.

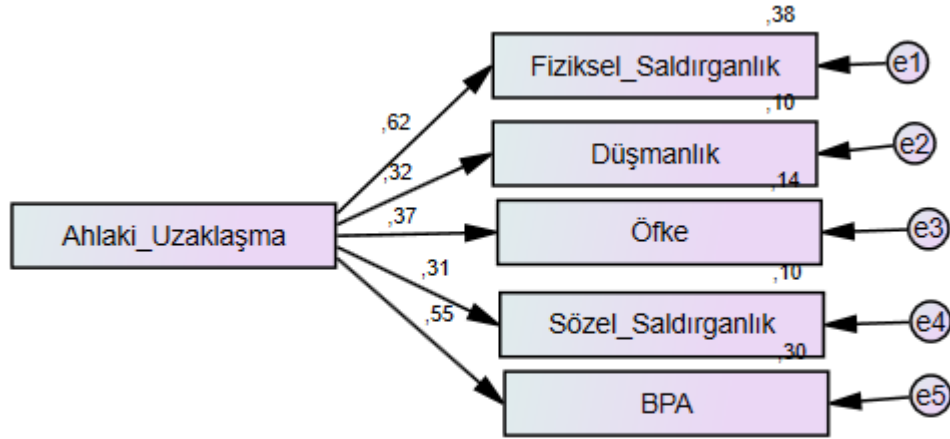
Tablo 25. Ahlaki Uzaklaşma Ölçeğinin Saldırganlık Ölçeği ve Alt Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi

Bağımlı	Bağımsız	β	S.H.	St. β	t	p	R ²
Fiziksel Saldırganlık	Ahlaki Uzaklaşma	0.30	0.02	0.62	17.13	***	0.38
Düşmanlık	Ahlaki Uzaklaşma	0.12	0.02	0.32	7.29	***	0.10
Öfke	Ahlaki Uzaklaşma	0.15	0.02	0.37	8.83	***	0.14
Sözel Saldırganlık	Ahlaki Uzaklaşma	0.08	0.01	0.31	7.21	***	0.10
BPSÖ	Ahlaki Uzaklaşma	0.64	0.05	0.55	14.34	***	0.30

Not 1. *:p<0.05, ***:p<0.001, β: Regresyon Katsayısı, R²: Açıklama Katsayısı

Not 2. BPSÖ = Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği

Kurulan modele ait yol şeması aşağıda verilmiştir.

Şekil 8 AUÖ'nün BPSÖ ve Alt Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi

3.5.5. Ahlaki Uzaklaşmanın Olumlu Sosyal Davranış Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi: YEM

Ahlaki uzaklaşmayı ölçmek amacı ile kullanılan Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği (AUÖ) toplam puanının bağımsız, olumlu sosyal davranışları ölçmek amacı ile kullanılan Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri (OSDE) alt boyut toplam puanlarının bağımlı değişkenler olarak ele alındığı yol analizi yürütülmüştür. Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği skorları Özgeci Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarını [st.β = -.16, $t(478) = -3.48, p < .001$], Duygusal Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarını [st.β = -.14, $t(478) = -3.04, p < .01$], İtaatkar Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarını [st.β = -.16, $t(478) = -3.54, p < .001$], Gizli Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarını [st.β = -.23, $t(478) = -5.12, p < .001$] ve Kamusal Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarını [st.β = .16, $t(478) = 3.54, p < .001$] istatistiksel olarak anlamlı şekilde yordamaktadır. Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği skorları Acil Durumlardaki Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarını [st.β = -.06, $t(478) = -1.37, p > .05$] istatistiksel olarak anlamlı şekilde yordamamaktadır.

Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği skorlarının Özgeci Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorları, Duygusal Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorları, İtaatkar Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorları, Gizli Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorları üzerindeki

etkisi negatif iken ve Kamusal Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorları üzerindeki etkisi ise pozitifdir.

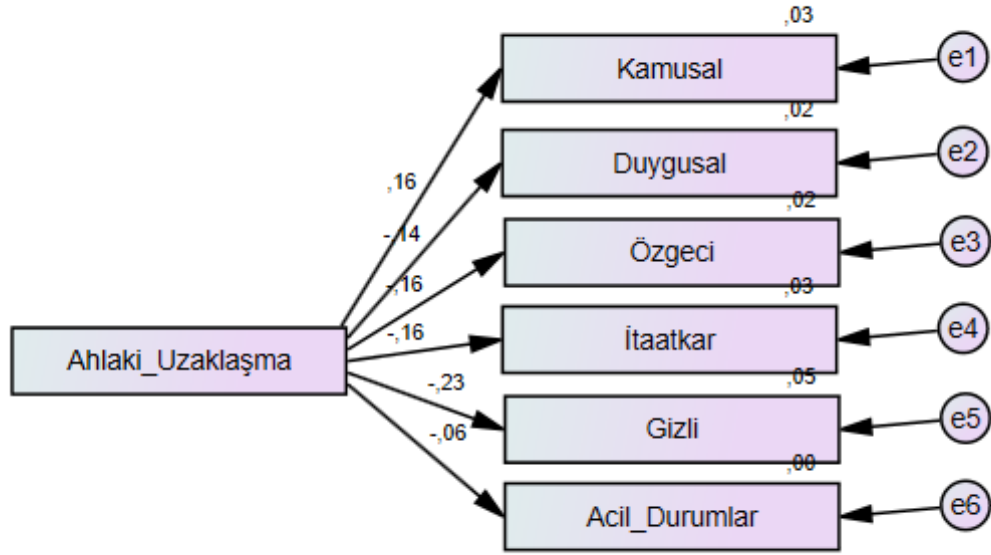
Ahlaki Uzaklaşma Ölçeğinden alınan skorlar Özgeci Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarındaki değişimin %2.5'ini açıklamakta iken Duygusal Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarındaki değişimin %1.9'unu, İtaatkar Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarındaki değişimin %2.6'sını, Gizli Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarındaki değişimin %5.2'sini, Kamusal Olumlu Sosyal Davranış alt boyutu skorlarındaki değişimin ise %2.6'sını açıklamaktadır. Tablo 26'da analiz bulguları verilmiştir.

Tablo 26. Ahlaki Uzaklaşma Ölçeğinin Olumlu Sosyal Davranışlar Ölçeği Alt Boyutlarına Olan Etkisinin İncelenmesi

Bağımlı	Bağımsız	β	<i>S.H.</i>	St. β	<i>t</i>	<i>p</i>	R^2
Özgeci	Ahlaki Uzaklaşma	-0.04	0.01	-0.16	-3.48	***	0.03
Duygusal	Ahlaki Uzaklaşma	-0.03	0.01	-0.14	-3.04	0.00*	0.02
İtaatkâr	Ahlaki Uzaklaşma	-0.02	0.01	-0.16	-3.54	***	0.03
Gizli	Ahlaki Uzaklaşma	-0.06	0.01	-0.23	-5.12	***	0.05
Acil Durumlar	Ahlaki Uzaklaşma	-0.01	0.01	-0.06	-1.37	0.170	0.00
Kamusal	Ahlaki Uzaklaşma	0.03	0.01	0.16	3.54	***	0.03

Not 1. *: $p < .05$, ***: $p < .001$, β : Regresyon Katsayısı, R^2 : Açıklama Katsayısı

Kurulan modele ait yol şeması aşağıda verilmiştir.

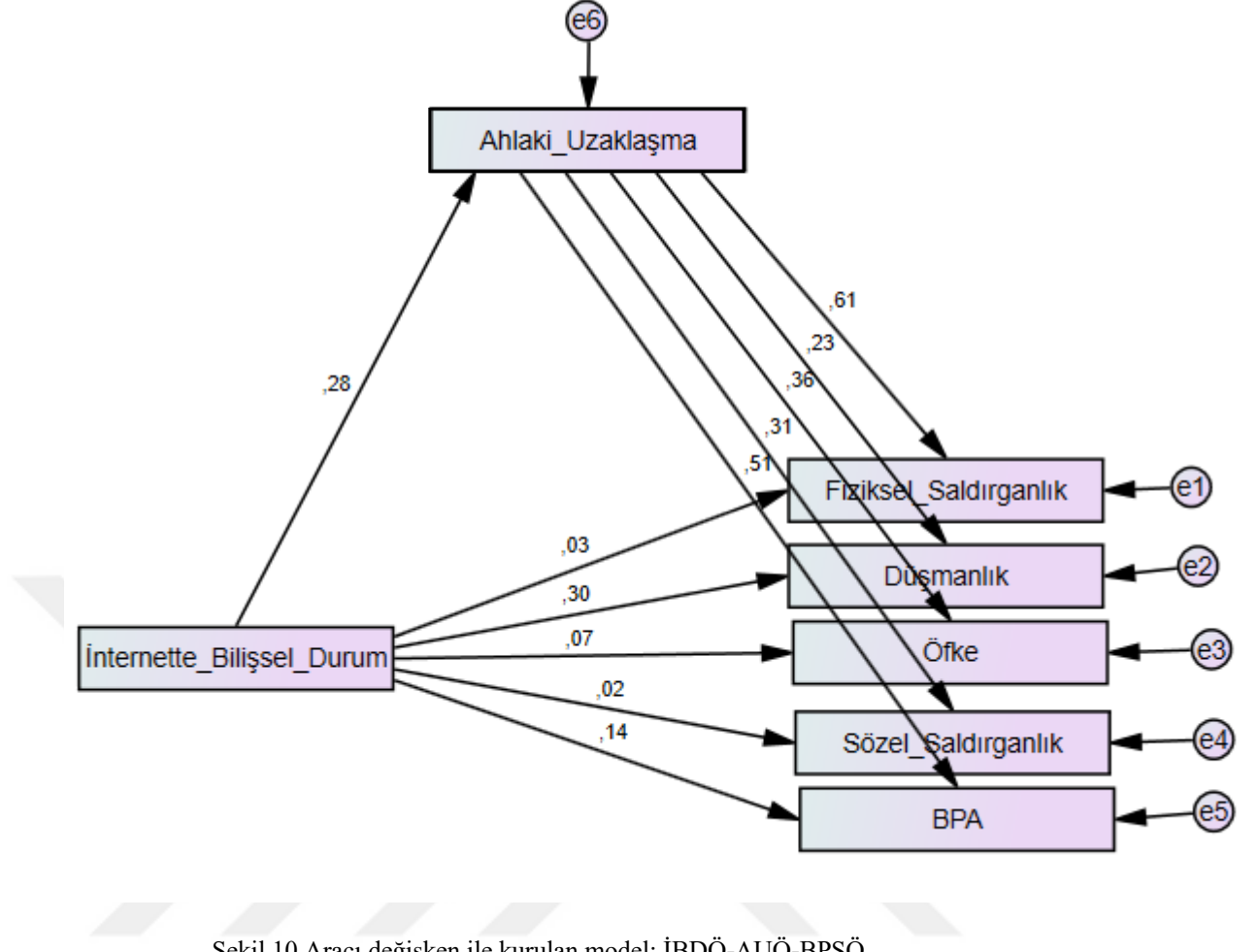
Şekil 9 AUÖ'nün OSDE boyutlarına olan etkisinin incelenmesi

3.5.6. Aracı Değişken ile Kurulan Modellerin İncelenmesi: YEM

Yapısal eşitlik modellemesinde aracılık (mediation) kavramı, değişkenler arasındaki ardışık nedensel ilişkilerin tanımlanmasında kullanılır. Pratikte aracı bir değişken (mediator), bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki tek yönlü nedensel ilişkinin (direk etki, direct effect) daha ayrıntılı biçimde ortaya konmasını sağlar. Aracılığın 3 çeşidi bulunmaktadır. Bunlar; dolaylı etki, kısmi aracılık ve tam aracılıktır. Aşağıda kurulan teorik modeller verilmiş ve bu modellerde Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği'nin (AUÖ) aracılık edip etmediği yol analizi ile incelenmiştir.

3.5.6.1. Aracı Değişken ile Kurulan Model: Problemlı İnternet Kullanımı- Ahlaki Uzaklaşma-Saldırganlık

Problemlı internet kullanımı ile saldırganlık arasındaki ilişkide ahlaki uzaklaşmanın aracı rolü incelenmiştir. Aracı değişken ile kurulan yol analizi modeli Şekil 10'da yer almaktadır.

Şekil 10’da görüldüğü gibi “İnternette Bilişsel Durum Ölçeği” bağımsız değişken “Saldırganlık” ölçeği ve alt boyutları bağımlı değişken ve “Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği” aracı (mediator) değişken olmak üzere; “İnternette Bilişsel Durum Ölçeğinden” “Saldırganlık” ölçeği ve alt boyutlarına giden direk etkiler istatistiksel olarak anlamlı olmalıdır. “İnternette Bilişsel Durum Ölçeği ile “Saldırganlık” ölçeği ve alt boyutları arasında bir ilişki yoksa, aracılık edilecek bir ilişki yok demektir. Kurulan teorik modeldeki Ahlaki Uzaklaşma Ölçeğinin aracılık edip etmediği incelenmiştir.

Öncelikle modelde aracı değişken yokken olan direk etkilerin anlamlılığı incelenmiştir. Aracı değişken olmadığı durumdaki sonuçlar ilk sütunda gösterilmiştir. Parantez dışındaki değerler standardize doğrudan etkileri, parantez içindeki değerler de bu doğrudan etkilerin anlamlılığını göstermektedir. Etki, istatistiksel olarak %5 yanılma ile anlamlıdır ($p < .001$).

İkinci aşamada ise aracı değişkenin modelde olduğu duruma bakılmıştır. İBDÖ'den Düşmanlığa giden etki, İBDÖ'den BPSÖ'ye giden etki aracı değişken eklendiğinde istatistiksel olarak anlamlı kalırken ($p < .001$), İBDÖ'den Fiziksel Saldırganlığa giden etki, İBDÖ'den Öfkeye giden etki, İBDÖ'den Sözel Saldırganlığa giden etki ise aracı değişken eklendiğinde istatistiksel olarak anlamsız hale gelmiştir ($p > .05$).

Buna göre İBDÖ'den Düşmanlığa giden direk etki ve İBDÖ'den BPSÖ'ye giden direk etki aracı değişken (Ahlaki Uzaklaşma) eklendiğinde de istatistiksel olarak anlamlıdır. Ancak standardize regresyon katsayıları incelendiğinde bu etkilerin azaldığı dolayısıyla etkilerin bir kısmının aracı değişken (Ahlaki Uzaklaşma) üzerinden aktığı görülmüştür. Bu nedenle İBDÖ'den Düşmanlığa giden etkiye ve İBDÖ'den BPSÖ'ye giden etkiye Ahlaki Uzaklaşma Kısmi Aracılık yapmaktadır.

İBDÖ'den Fiziksel Saldırganlığa giden etki, İBDÖ'den Öfkeye giden etki, İBDÖ'den Sözel Saldırganlığa giden etki ise aracı değişken (Ahlaki Uzaklaşma) eklendiğinde istatistiksel olarak anlamsız hale gelmiştir. Dolayısıyla direk etkiler aracı değişken (Ahlaki Uzaklaşma) eklendiğinde aracı değişken üzerinden akmıştır. Bu nedenle İBDÖ'den Fiziksel Saldırganlığa giden etki, İBDÖ'den Öfkeye giden etki, İBDÖ'den Sözel Saldırganlığa giden etkiye Ahlaki Uzaklaşma Tam Aracılık yapmaktadır. Sonuçlar Tablo 27'de sunulmuştur.

Tablo 27. Aracı Değişken ile Kurulan Model Sonuçları (İBDÖ-AUÖ-BPSÖ)

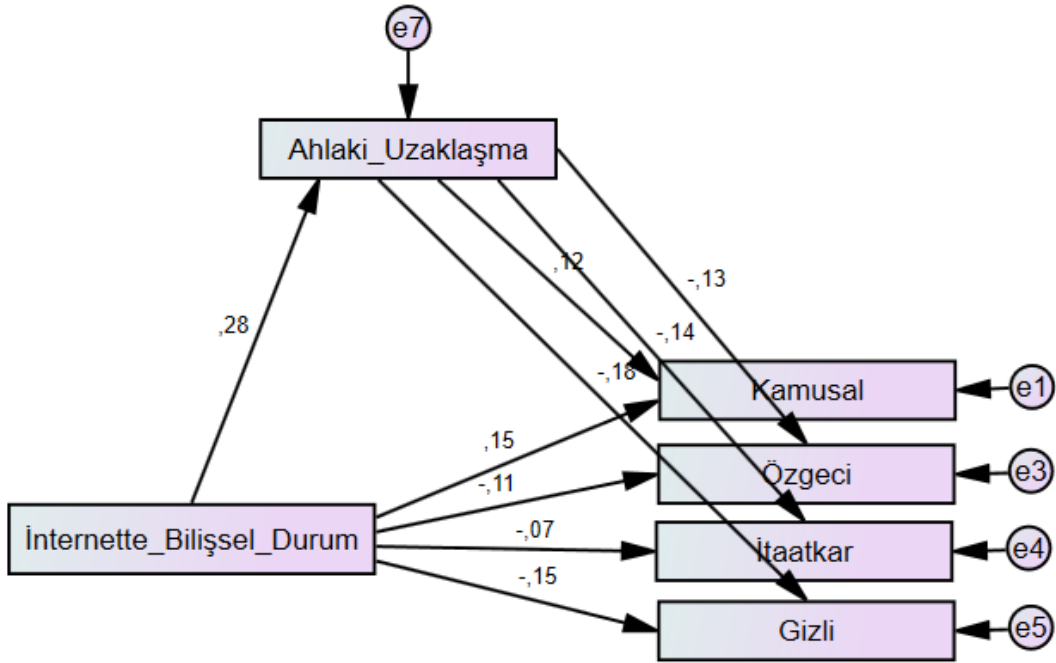
Aracılığa İlişkin Hipotezler	Aracı Değişken Yokken	Aracı Değişken Varken	Aracılığın Çeşidi
İBDÖ -> AUÖ -> Fiziksel Saldırganlık	0.20 (0.00)***	0.026 (0.50)	Tam Aracılık
İBDÖ -> AUÖ -> Düşmanlık	0.37 (0.00)***	0.304 (0.00)***	Kısmi Aracılık
İBDÖ -> AUÖ -> Öfke	0.17 (0.00)***	0.067 (0.13)	Tam Aracılık
İBDÖ -> AUÖ -> Sözel Saldırganlık	0.11 (0.02)*	0.018 (0.69)	Tam Aracılık
İBDÖ -> AUÖ -> BPSÖ	0.28 (0.00)***	0.135 (0.00)***	Kısmi Aracılık

Not 1. *: $p < .05$, ***: $p < .001$

Not 2. BPSÖ = Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği, İBDÖ = İnternette Bilişsel Durum Ölçeği, AUÖ = Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği

3.5.6.2. Aracı Değişken ile Kurulan Model: İBDÖ-AUÖ-OSDE

İnternette Bilişsel Durum Ölçeği (İBDÖ) ile Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri (OSDE) boyutları arasındaki ilişkide Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği'nin aracı rolü incelenmiştir. Aracı değişken ile kurulan yol analizi modeli Şekil 11'de yer almaktadır.

Şekil 11 Aracı değişken ile kurulan model: İBDÖ-AUÖ-OSDE

Şekil 11'de gösterildiği gibi “İnternette Bilişsel Durum Ölçeği” bağımsız değişken, “Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri” ölçeği alt boyutları bağımlı değişken ve “Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği” aracı (mediator) değişken olmak üzere; “İnternette Bilişsel Durum Ölçeğinden” “Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri” ölçeği alt boyutlarına giden direk etkiler istatistiksel olarak anlamlı olmalıdır. “İnternette Bilişsel Durum Ölçeği ile “Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri” ölçeği alt boyutları arasında bir ilişki yoksa, aracılık edilecek bir ilişki yoktur. Bu nedenle Duygusal Olumlu Sosyal Davranış ve Acil Durumlardaki Olumlu Sosyal Davranış değişkenlerinde aracılık etkisi aranmamıştır. Kurulan teorik modelde Ahlaki Uzaklaşma Ölçeğinin aracılık edip etmediği incelenmiştir.

Öncelikle modelde aracı değişken yokken olan direk etkilerin anlamlılığı incelenmiştir. Aracı değişken olmadığı durumdaki sonuçlar ilk sütunda gösterilmiştir. Parantez dışındaki değerler standardize doğrudan etkileri, parantez içindeki değerler de bu doğrudan etkilerin anlamlılığını göstermektedir. Etki istatistiksel olarak %5 yanılma ile anlamlıdır ($p < .001$).

İkinci aşamada ise aracı değişkenin modelde olduğu duruma bakılmıştır. İBDÖ'den Özgeci Olumlu Sosyal Davranışa giden etki, İBDÖ'den Gizli Olumlu Sosyal Davranışa giden etki, İBDÖ'den Kamusal Olumlu Sosyal Davranışa giden etki aracı değişken eklendiğinde istatistiksel olarak anlamlı kalırken ($p < .001$); İBDÖ'den İtaatkar Olumlu Sosyal Davranışa giden etki ise aracı değişken eklendiğinde istatistiksel olarak anlamsız hale gelmiştir ($p > .05$).

Buna göre İBDÖ'den Özgeci Olumlu Sosyal Davranışa giden direk etki, İBDÖ'den Gizli Olumlu Sosyal Davranışa giden direk etki, İBDÖ'den Kamusal Olumlu Sosyal Davranışa giden direk etki aracı değişken (Ahlaki Uzaklaşma) eklendiğinde de istatistiksel olarak anlamlıdır. Ancak standardize regresyon katsayıları incelendiğinde bu etkilerin azaldığı dolayısıyla etkilerin bir kısmının aracı değişken (Ahlaki Uzaklaşma) üzerinden aktığı görülmüştür. Bu nedenle İBDÖ'den Özgeci Olumlu Sosyal Davranışa giden etkiye, İBDÖ'den Gizli Olumlu Sosyal Davranışa giden etkiye, İBDÖ'den Kamusal Olumlu Sosyal Davranışa giden etkiye Ahlaki Uzaklaşma Kısmi Aracılık yapmaktadır.

İBDÖ'den İtaatkar Olumlu Sosyal Davranışa giden direk etki ise aracı değişken (Ahlaki Uzaklaşma) eklendiğinde istatistiksel olarak anlamsız hale gelmiştir. Dolayısıyla direk etki aracı değişken (Ahlaki Uzaklaşma) eklendiğinde aracı değişken üzerinden akmıştır. Bu nedenle İBDÖ'den İtaatkar Olumlu Sosyal Davranışa giden etkiye Ahlaki Uzaklaşma Tam Aracılık yapmaktadır. Sonuçlara Tablo 28'de yer verilmiştir.

Tablo 28. Aracı Değişken ile Kurulan Model Sonuçları İBDÖ-AUÖ-OSDE

Aracılığa İlişkin Hipotezler	Aracı Değişken Yokken	Aracı Değişken Varken	Aracılığın Çeşidi
İBDÖ -> AUÖ -> Özgeci	-0.14 (0.00)*	-0.11 (0.02)*	Kısmi Aracılık
İBDÖ -> AUÖ -> Duygusal	0.01 (0.85)	-	-
İBDÖ -> AUÖ -> İtaatkar	-0.11 (0.01)*	-0.07 (0.12)	Tam Aracılık
İBDÖ -> AUÖ -> Gizli	-0.21 (0.00)***	-0.16 (0.00)***	Kısmi Aracılık
İBDÖ -> AUÖ -> Acil Durumlar	-0.06 (0.19)	-	-
İBDÖ -> AUÖ -> Kamusal	0.18 (0.00)***	0.15 (0.00)*	Kısmi Aracılık

Not 1. *: $p < .05$, ***: $p < .001$

Not 2. İBDÖ: İnternette Bilişsel Durum Ölçeği, AUÖ: Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği

4. TARTIŞMA

Bu çalışmanın birinci amacı, belirtildiği üzere, problemlı internet kullanımı, ahlaki uzaklaşma, saldırganlık ve olumlu sosyal davranış eğilimleri arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Çalışmanın ikinci amacı; internet kullanım süresi ve amaçlarına göre problemlı internet kullanımı, ahlaki uzaklaşma, saldırganlık ve olumlu sosyal davranış eğilimlerinin farklılaşıp farklılaşmadığını incelemektir. Çalışmanın son amacı ise değişkenlerle oluşturulan çeşitli aracılık modellerinin incelenmesi ile ilişkilidir. Buna göre problemlı internet kullanımı; ahlaki uzaklaşma, saldırganlık ve olumlu sosyal davranış eğilimlerindeki değişimlerde etkilidir. Ahlaki uzaklaşma; saldırganlık ve olumlu sosyal davranışlardaki değişimlerde etkilidir. Son olarak ise problemlı internet kullanımı ve saldırganlık arasındaki ilişki ile problemlı internet kullanımı ve olumlu sosyal davranış eğilimleri arasındaki ilişkiye ahlaki uzaklaşma aracılık etmektedir. Çalışmadaki hipotezler ve amaçlar doğrultusunda istatıksel analizler yapılmış ve sonuçlarına bir önceki bölüm olan bulgular bölümünde yer verilmiştir.

Bu bölümde ise bulguların literatür ışığında tartışılması yer almıştır. İlk olarak demografik bilgilere, internet kullanım süresine ve internet kullanım amaçlarına göre değişkenlerdeki farklılaşma bulguları tartışılmıştır. İkinci olarak değişkenler arasındaki korelasyon bulguları tartışılmıştır. Son olarak ise oluşturulan modelleri test etmek amacıyla yapılan yol analizlerinin bulguları alanyazın ışığında tartışılmıştır.

4.1. Demografik Değişkenlerle Yürütölen Analizlerden Elde Edilen Sonuçların Tartışılması

4.1.1. Problemlı İnternet Kullanımı

Bu çalışmada problemlı internet kullanımı ve alt boyutlarının cinsiyete göre farklılık göstermediği görölmüştür. Davis ve arkadaşları (28) ise erkeklerin toplam skorlarda ve yalnızlık hariç diğer alt boyutlarda kadınlardan yüksek skorlar sergilediğini bulgulamıştır. Keser-Özcan ve Buzlu (52) erkeklerin problemlı internet kullanımı toplam ve bütün alt boyut (yalnızlık, azalmış dürtü kontrolü, dikkat dağıtma ve sosyal destek) skorlarının kadınlardan yüksek olduğunu bulmuştur. İnternet bağımlılığını değerlendiren birçok başka çalışma da problemlı internet kullanımında erkeklerin risk altında olduğunu ortaya koymuştur (30,124,263). Öte yandan, bu çalışmaların çoğu üniversite öğrencisi ve yetişkinlerden oluşan örneklem ile yürütölmüştür. Bunun yanı sıra söz konusu bu çalışmalar 2000’li yılların başında yapılmıştır. Son dört yıla ait ergen örneklem içeren çoğu güncel çalışmaya bakıldığında ise bu çalışmadaki bulguları destekler şekilde problemlı internet kullanımının cinsiyete göre farklılaşmadığı görölmektedir (254,264,265,266,267). Cinsiyet ve problemlı internet kullanımı ilişkisi zamana, toplumsal değişimlere ve yaş gruplarına duyarlı olabilir. Zaman içerisinde toplumsal değişimler ve internetin yaygınlaşması sonucunda ergen popölyasyonda kadın ve erkeklerin problemlı internet kullanımı arasındaki farkın kapandığı düşünölebilir. Güncel derleme çalışmalarının alanyazında yer alan çalışmaların büyük bir kısmının problemlı internet kullanımında erkeklerin çoğunlukta olduğuna işaret ettiği de göz önünde bulundurularak bulgular dikkatle yorumlanmalıdır (54,55,72).

Bu çalışmada problemlı internet kullanımının anne eğitim düzeyi ve cinsiyet birlikte incelendiğinde oluşan gruplar arasında herhangi bir farklılaşma ortaya çıkmadığı görölmektedir. Alanyazında ergenlerde aile dinamiklerinin ve ebeveyn-ergen ilişkilerinin problemlı internet kullanımı ile yakından ilişkili olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur (265,270,271,272). Sosyoekonomik düzey açısından avantajlı konumda olan ailelerin ergen çocukları ile iletişim kalitelerinin daha yüksek olduğu, ebeveyn-ergen ilişki kalitesi yükseldikçe problemlı internet kullanıcısı olma riskinin azaldığı ortaya konmuştur (270). Bunlara ek olarak Tsun Lai ve Yin Kwan’ın (164) derleme çalışmasında yer alan çalışmaların tamamına yakını çeşitli sosyoekonomik düzey göstergeleri ile problemlı internet kullanımı arasında ilişkiler ortaya koymuştur. Çalışmalarda; ebeveyn eğitim düzeyinin en sık tercih edilen sosyoekonomik düzey göstergelerinden biri olduğu belirtilmiştir. Çalışmada ebeveyn eğitim düzeyi ve problemlı internet kullanımı ilişkisinde çelişen bulgulara işaret edilmiştir (164). Bu iki değişken arasındaki ilişkide başka faktörlerin de rol oynayabileceği düşünölmektedir. Bu nedenle çalışmamızdaki bulguların da, bu

verileri daha detaylı inceleyen benzer çalışmalar ışığında dikkatle yorumlanması gerekmektedir.

Çalışmada, günlük internet kullanım süresine göre problemlı internet kullanımının toplamda ve bütün alt boyutlarda farklılaştığı görülmektedir. Bulgular, kullanım süresinin artmasının problemlı internet kullanımı açısından bir risk oluşturduğu yönündedir. Problemlı internet kullanımına ilişkin birçok tanımda artan kullanım süresi yer almaktadır (45,273). Artan internet kullanım süreleri ile problemlı internet kullanımı arasındaki alanyazın bulguları ile paralel şekildedir (128,274,275,276).

İnternet kullanım amaçlarına bakıldığında interneti araştırma ve ödev amaçlı kullananların problemlı internet kullanım düzeylerinin araştırma ve ödev amaçlı kullanmayanlara göre daha düşük olduğu görülmüştür. İnterneti eğlence amaçlı kullananların bu amaçla kullanmayanlara göre sadece dikkat dağıtma amaçlı problemlı kullanımlarının daha fazla olduğu, toplam problemlı kullanım düzeylerinin ise farklılaşmadığı görülmüştür. İnterneti sosyal ağlar amaçlı kullananların problemlı internet kullanım düzeylerinin bu amaçla kullanmayanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. İnterneti oyun amaçlı kullananların problemlı internet kullanım düzeylerinin bu amaçlı kullanmayanlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Genel olarak interneti araştırma ve ödev amaçlı kullanmanın ve film, dizi, müzik vb. içerik ile ilgili eğlence amaçlı kullanmanın problemlı internet kullanımı açısından risk tablosu oluşturmadığı söylenebilir. Bununla birlikte eğlence amaçlı kullanımın gençlerde bir erteleme aktivitesi olarak ortaya çıktığı, bir rahatlama ve kaçış fırsatı olarak görüldüğü ortaya çıkmıştır. İnterneti en çok kullandıkları iki amaç arasında araştırma ve ödev amaçlı kullanımının yer almasının problemlı internet kullanımı açısından koruyucu bir faktör olduğu söylenebilir. İnterneti sosyal ağlar amaçlı veya oyun amaçlı kullandıklarını belirtenlerin problemlı internet kullanımı açısından risk altında oldukları görülmektedir Alanyazın incelendiğinde, birçok çalışma internetin oyun ve sosyal ağlar amaçlı kullanımının artan problemlı internet kullanımı ile ilişkili olduğu; araştırma ve ödev gibi amaç ve aktiviteler için kullanımının ise internetin sağlıklı kullanımı ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (142,277,278). Bu çalışmalarda da problemlı internet kullanıcılarının interneti oyun ve sosyalleşme gibi amaçlarla kullandığı, normal internet kullanıcılarının ise araştırma, bilgi edinme, mail gibi amaçlarla kullandığı görülmüştür. Bu bulgularla çelişen çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Thorsteinsson ve

Davey (135) interneti sosyal ağlar ve mesajlaşma amaçlı kullananların problemlili internet kullanımı açısından düşük risk altında olduklarını bulgulamıştır.

4.1.2. Ahlaki Uzaklaşma

Bu çalışmada erkeklerin ahlaki uzaklaşma düzeylerinin kadınlarınkinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Alanyazın incelendiğinde ergen popülasyonlarla yürütülen çalışmaların da benzer bulguları verdiği görülmektedir (11,170,226,279,280). Bandura (8) erken yaşlarda ahlaki uzaklaşmada cinsiyet farklılıklarının görülmediğini, fakat zaman içerisinde erkeklerin ahlaki uzaklaşma seviyelerinin kadınlarınkini aştığını belirtmiştir. Gini ve arkadaşları (230) tarafından yürütülen meta-analiz çalışmasında, ahlaki uzaklaşma seviyelerinde cinsiyete göre farklılıklar görüldüğü, ancak ahlaki uzaklaşma saldırganlık ilişkisinde cinsiyetin rol oynamadığı ortaya konmuştur. Ortaya çıkan fark üzerinde ahlaki uzaklaşma ölçeğinde yer alan maddelerin yaklaşık yarısının fiziksel saldırganlığa ilişkin uzaklaşma mekanizmalarının kullanımının etkisi olabileceği söylenebilir (ör: “Arkadaşlarını korumak için dövüşmenin bir sakıncası yoktur”, “İtip-kakmak ve tokatlamak bir çeşit şakalaşmadır.” “Eşyaya zarar vermek, birine dayak atmaya kıyasla çok kötü değildir.”, “Pislik birilerine vurmak, onlara ders vermektir.”). Bu bağlamda bu ölçekte erkeklerin genel anlamda yüksek skorlar sergilemesi, onların ahlaki uzaklaşma mekanizmalarını daha çok kullandığından ziyade, fiziksel saldırganlıkla ilişkili ahlaki uzaklaşma mekanizmalarını daha çok kullandıklarına işaret ediyor olabilir. Nitekim ahlaki uzaklaşma ve saldırganlık arasındaki ikili korelasyonlar incelendiğinde ilişki fiziksel saldırganlık ve ahlaki uzaklaşma arasındaki ilişkiler orta düzeyde, diğer saldırganlık alt boyutları arasındaki ilişkiler ise düşük düzeyde ortaya çıkmıştır. Bu durum da ölçeğin saldırganlık türü yanlılığına işaret ediyor olabilir.

Bu çalışmada, katılımcıların ahlaki uzaklaşma düzeylerinin bir sosyoekonomik düzey göstergesi olarak ele alınan anne eğitim düzeyine göre farklılaşmadığı görülmüştür. Buna ek olarak ahlaki uzaklaşma üzerinde cinsiyet ve anne eğitim düzeyinin ortak etkisinin de anlamlı olmadığı görülmüştür. Bandura ve arkadaşları da (11,226,279) benzer şekilde, ahlaki uzaklaşmanın cinsiyete göre farklılaştığını, ancak ailenin sosyoekonomik düzeyine göre farklılaşmadığını bulgulamıştır. Bandura ahlaki uzaklaşmanın sosyoekonomik düzeye

göre farklılaşmadığını belirterek ahlaki uzaklaşma için “fırsat eşitliği teorisi” (s. 23) ifadesini kullanmıştır (279). Farklı sosyoekonomik düzeylerden, farklı demografik durumlara sahip bireylerde ahlaki uzaklaşma farklılık göstermemektedir.

Çalışmada günlük internet kullanım süresine göre ahlaki uzaklaşmanın farklılaştığı görülmüştür. Artan her bir kullanım saati için ahlaki uzaklaşma düzeyleri artmış, interneti günlük 6 saat ve üzeri kullananların ahlaki uzaklaşma düzeyleri interneti günlük 15-45 dk. ve 1-2 saat kullananlara göre anlamlı ölçüde yüksek olarak çıkmıştır. İnterneti günlük 4-5 saat kullananların ahlaki uzaklaşma düzeylerinin de 1-2 saat kullananlara göre anlamlı ölçüde daha yüksek olduğu görülmüştür. İnternet ortamının yapısal özelliklerinin ahlaki uzaklaşmayı potansiyel olarak artırıcı etkisinden bahsedilmiştir. Bu durumda bu bulguların olası bir açıklaması; internet ortamında geçirilen süre arttıkça ahlaki uzaklaşmanın arttığı şeklinde olabilir. Aynı zamanda problemlili internet kullanımı artan internet kullanım süreleri ile yakından ilişkilidir. Ahlaki uzaklaşma hem problemlili internet kullanımı hem de internet kullanım süresi ile birlikte artış göstermiştir. Bu durum internet ve ahlaki uzaklaşma arasında bir ilişki olduğu savını güçlendirmektedir. Tüm bunlara ek olarak, ahlaki uzaklaşma ve genel anlamda bağımlılığın pozitif yönlü ilişkisinden de bahsedilmiştir. Artan kullanım süreleri artan bağımlılık ile ve dolayısı ile artan ahlaki uzaklaşma ile ilgili olabilir. Bulguların yeni çalışmalarla desteklenmesi gerekmektedir.

Çalışmada, interneti kullanım amaçlarına bakıldığında, interneti en çok kullandığı iki amaçtan biri araştırma ve ödev yapmak olanların ahlaki uzaklaşma seviyeleri daha düşük, interneti en çok kullandığı iki amaçtan biri oyun oynamak olanların ise ahlaki uzaklaşma seviyeleri daha yüksek olarak bulunmuştur. Sosyal ağlar amaçlı ve eğlence amaçlı kullananlar ve kullanmayanlar arasında ise ahlaki uzaklaşma farklılaşma göstermemiştir. Alanyazındaki çalışmalar (183,185,186) bu çalışmadaki bulgularla birlikte değerlendirildiğinde; interneti oyun amaçlı kullanan ve şiddet içerikli oyunlar tercih edenlerin uzun vadede ahlaki uzaklaşma açısından risk altında oldukları sonucuna varılmaktadır. İnternetin oyun amaçlı kullanımı aynı zamanda problemlili internet kullanımı açısından da bir risk faktörüdür ve bağımlılık-ahlaki uzaklaşma ilişkisi de bu bulguları açıklamaya yardımcı olabilir. İnterneti oyun amaçlı kullanımı problemlili kullanım ve bağımlılığa, bağımlılık beyin fonksiyonlarında değişimlere ve bu değişimler ise ahlaki uzaklaşmadaki değişimlere sebep oluyor olabilir. Farklı yöntemlerle yürütülen boylamsal çalışmaların bu konuya açıklık getirmede yardımcı olacağı düşünülmektedir. İnternetin

sosyal ağlar amaçlı kullanımı ise beklentilerin aksine ahlaki uzaklaşmada farklılaşma ile ilişkili bulunmamıştır. Sosyal ağlar amaçlı kullanım; farklı kullanımlara göre değişiklik gösteriyor olabilir. Bununla ilgili daha kapsamlı çalışmalar yürütülmesi gerekmektedir.

4.1.3. Saldırganlık

Bu çalışmada, katılımcıların toplam saldırganlık, sözel saldırganlık ve öfke düzeylerinin cinsiyete göre farklılık göstermediği görülmüştür. Öte yandan erkeklerin fiziksel saldırganlık, kadınların ise düşmanlık düzeyleri daha yüksek olarak bulunmuştur. Alanyazın incelendiğinde ergen popülasyonda sözel saldırganlığın cinsiyete göre farklılaşmadığı (281), erkeklerin fiziksel saldırganlık, kızların ise düşmanlık düzeylerinin daha yüksek olduğunu (282,283) ortaya koyan çalışmalar mevcuttur. Bir meta-analiz çalışmasında cinsiyetin saldırganlıktaki değişimin oldukça küçük bir kısmını (%5) yordadığı sonucuna ulaşılmıştır (284). Bu çalışmada da benzer şekilde cinsiyete göre farklılaşmanın saldırganlık değil, ifade ediliş biçimi olduğu ortaya çıkmıştır. Cinsiyet ve saldırganlığın ifade ediliş arasındaki farklar toplumsal norm, gelenek ve göreneklere bağlı olarak kadına ve erkeğe farklı roller atfedilmesi ile ilişkili olabilir.

Saldırganlık sosyoekonomik düzey göstergesi olarak ele alınan anne eğitim düzeylerine göre değişim göstermemiştir. Ayrıca cinsiyet ve anne eğitim düzeyi birlikte incelendiğinde de anlamlı bir ortak etki ortaya çıkmamıştır. Aileye dair pek çok değişken saldırganlıktaki değişimler üzerinde rol oynayabilmektedir. Yoksulluk, aile stresi, tek ebeveynlik, ev içi çatışmalar, ebeveynin eğitim durumu, ebeveynlik tarzı, şiddet kullanımı bunlara örnek gösterilebilir. Paylaşılan ortamın; özellikle ebeveyn çocuk ilişkilerinin ergenlerde saldırganlık ile yakından ilişkili olduğu bilinmektedir (285, 286). Birçok sosyo-demografik değişkenin rol oynayabileceği saldırganlık değişkeninde anne eğitim düzeylerine göre değişim görülmemesinin, burada ele alınmayan ebeveynlik tarzı veya şiddet kullanımı gibi başka değişkenlerin birçok farklı gösterge ile ilintili olabileceği düşünülmektedir (286). Anne eğitim düzeyleri ile saldırganlık arasında aracı rol oynayabileceği düşünülen bahsi geçen diğer sosyo-demografik değişkenler sonuçları çok katmanlı bir hale getirmektedir. Bu nedenle bu konuda ilgili diğer değişkenler incelenmeden,

bulguların alanyazını destekler nitelikte veya alanyazın ile çelişir nitelikte olduğuna dair çıkarsamada bulunmak güçtür.

Günlük internet kullanım süresine göre toplam saldırganlığın, fiziksel ve sözel saldırganlığın, düşmanlığın ve öfkenin farklılaşma gösterdiği görülmüştür. İnternet kullanım süresi 15-45 dk. ve 1-2 saatten fazla olduğunda saldırganlık düzeylerinin anlamlı ölçüde yükseldiği görülmüştür. Saldırganlık alt boyutlarında 3-4 saat, 4-5 saat ve 6 saat ve üzeri kullanımlarda kendi aralarında anlamlı farklılaşma görülmemiştir. Toplam saldırganlıkta ise 6 saat ve üzeri kullananlar 3-4 saat kullananlardan da yüksek saldırganlık düzeyleri göstermişlerdir. Bu bulgulardan yola çıkılarak İnterneti günlük 3 saat ve daha fazla kullananların saldırganlık açısından risk altında olabilecekleri düşünülebilir. Alanyazın bulguları da internet kullanım süresi ve saldırganlık arasındaki pozitif ilişkiyi destekler niteliktedir (287,288) Öte yandan internet kullanım amaçları süre açısından karıştırıcı etki oluşturabilir. Örneğin interneti ödev ve araştırma amaçlı veya eğlence amaçlı kullananlar internette daha az vakit geçirirken, oyun ve sosyal ağlar amaçlı kullananlar daha fazla vakit geçiriyor olabilir.

İnternet kullanım amaçlarına bakıldığında, interneti araştırma ve ödev amaçlı kullananların, problemlili internet kullanımı ve ahlaki uzaklaşmaya ek olarak saldırganlık açısından da düşük risk altında oldukları görülmektedir. Detaylı incelendiğinde, araştırma ve ödev amaçlı kullananların toplam saldırganlık, fiziksel ve sözel saldırganlık düzeylerinin bu amaçla kullanmayanlara göre anlamlı ölçüde daha düşük olduğu görülmüştür. Lee ve Chae (289) de benzer şekilde interneti araştırma ve ödev amaçlı kullananların aileleri ile iletişimlerinin daha iyi olduğunu bulmuştur. İnterneti eğlence amaçlı kullananlar ile kullanmayanlar arasında saldırganlık açısından farklılaşma görülmemiştir. Eğlence amaçlı kullanıma göre problemlili internet kullanımının ve ahlaki uzaklaşmanın da farklılaşmadığı görülmüştü. İnternetin film, dizi, müzik vb. amaçlarla kullanımının uyumsuzluk tabloları ile eşleşmediği görülmektedir. İnternetin bu şekilde kullanımı TV, radyo, sinema vb. diğer medya araçları ile de karşılanabilecek fonksiyonlardır. Bu durum internete ilişkin diğer medya araçlarından farklılaşan içeriklerin (şiddet içerikli oyunlar ve sosyal ağlar) saldırganlık ve ahlaki uzaklaşma ile ilişkili olduğuna işaret ediyor olabilir. Bu çalışmada, interneti oyun amaçlı kullananların fiziksel saldırganlık düzeylerinin bu amaçla kullanmayanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Lee ve Chae (289) çalışmalarında internetin oyun amaçlı kullanımının çocukların sosyal ilişkilerini olumsuz etkilediğini,

aileleri ile daha az vakit geçirdiklerini ve aile içi iletişimin azaldığını bulgulamıştır. Çalışmamızda interneti sosyal ağlar amaçlı kullananların ise toplam saldırganlık ve düşmanlık düzeyleri bu amaçla kullanmayanlarınkine göre daha yüksek olarak bulunmuştur. Ybarra ve Mitchell (290) çalışmalarında benzer şekilde sosyal ağlar amaçlı kullanım ile saldırganlık arasında ilişkiler bulmuştur. Lee ve Chae de (289) internetin sosyal ağlar amaçlı kullanımının iletişim kalitesini düşürdüğünü bulgulamıştır. Genel olarak interneti araştırma ve ödev amaçlı kullanmanın saldırganlık açısından koruyucu bir faktör, eğlence amaçlı kullanmanın nötr bir faktör, oyun ve sosyal ağlar amaçlı kullanmanın ise saldırganlık için bir risk faktörü olduğu söylenebilir. İnternetin kullanım amaçlarına göre internet kullanım süreleri de değişiyor olabilir ve internet kullanım süresi bulgular için karıştırıcı değişken rolü oynayabilir. Daha net çıkarımlar için gelecek çalışmalarda kullanım amaçları ve süre birbirlerinin etkisi kontrol edilerek incelenebilir.

4.1.4. Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri

Bu çalışma için, cinsiyete göre olumlu sosyal davranış eğilimlerine bakıldığında erkeklerde kamusal olumlu sosyal davranış eğiliminin daha yüksek; kadınlarda ise duygusal, gizli ve acil durumlardaki olumlu sosyal davranış eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Carlo ve Randall (247) erkeklerde kamusal eğilimin daha yüksek, kızlarda ise özgeci, gizli, itaatkar ve duygusal eğilimin daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Carlo ve arkadaşları (233) da benzer cinsiyet farklılıkları bulgulamıştır. Ülkemizde yürütülen çalışmalara baktığımızda Kumru ve arkadaşlarının (240) da benzer sonuçlara ulaştığı görülmektedir. Eagley ve Crowley (291) kahramanca yardımları erkeklerin, ilişkisel yardım türlerini ise kadınların daha çok sergilediğini ifade etmektedir. Toplumsal rol olarak, erkekler kabul görmek, karşı cinsin beğenisini kazanmak, arkadaşları arasında prestijli ve saygın bir yer edinmek gibi motivasyonlara sahip olabilirken, kadınlar için bakım üstlenmek, uyum sağlamak, duygusal olmak önem kazanarak davranış eğilimlerine yol verebilir (292).

Bir sosyoekonomik düzey göstergesi olarak ele alınan anne eğitim düzeyi değişkenine göre de farklılaşmalar görülmemiştir. Nantel-Vivier, Pihl, Côté ve Tremblay (293) çalışmalarında olumlu sosyal davranış ve sosyoekonomik düzey ilişkisinin karmaşıklığına dikkat çekmiştir. Çalışmada düşük gelir düzeylerinin, azalan olumlu sosyal

davranış/artan saldırganlık, artan olumlu sosyal davranış/artan saldırganlık ve artan olumlu sosyal davranış/artan depresyon gelişimsel örüntüleri ile yakından ilişkili olduğu görülmüştür. Gelişimsel süreçlerde bireylerin sosyoekonomik göstergeleri hem azalan hem de artan olumlu sosyal davranış ile ilişkili olabilmektedir. Bu durum da anne eğitim düzeyine göre olumlu sosyal davranışlarda farklılaşma görülmemesini açıklayabilir. Olumlu sosyal davranış eğilimleri ile sosyoekonomik düzey göstergeleri ilişkilerinin daha detaylı incelenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada, olumlu sosyal davranış eğilimlerinin hiçbir alt boyutunun internet kullanım süresi gruplarına göre değişim göstermediği görülmüştür. Bu sonuç problemlili internet kullanımı ile internet kullanım süresinin birbiri yerine kullanılmaması gereken kavramlar olduğunu destekler niteliktedir. Nitekim ilerideki bölümlerde bahsedileceği üzere problemlili internet kullanımının olumlu sosyal davranış eğilimlerindeki değişimleri yordadığı görülmektedir. Oysa farklı internet kullanım süreleri gruplarında olumlu sosyal davranış eğilimleri düzeyleri bakımından farklılaşmalar görülmemiştir.

4.2. Problemlili İnternet Kullanımı ve Ahlaki Uzaklaşma

Bu çalışmada problemlili internet kullanımının ahlaki uzaklaşmayı yordadığı görülmüştür. Buna göre problemlili internet kullanımındaki her bir birim artış ahlaki uzaklaşmada yaklaşık 0.1'lik bir artışa karşılık gelmektedir. Alanyazın incelendiğinde ahlaki uzaklaşma ve siber-zorbalık, siber-saldırganlık, siber-saldırganlık kurbanı olma arasında yakın ilişkiler bulunduğu görülmektedir (16,193,194). Ancak alanyazın incelendiğinde problemlili internet kullanımı ile ahlaki uzaklaşma ilişkisini doğrudan ele alan çalışmalara rastlanamadığı görülmüştür. Ahlaki uzaklaşma bireysel özelliklere ek olarak bireyin içinde bulunduğu bağlama da dayalı süreçsel bir durumdur. Ahlaki uzaklaşmanın daha önce okullarda zorbalığa tanık olma veya örgütsel ve organizasyonel bağlamlar gibi farklı bağlamlarda çalışıldığı (294, 295); hatta zorbalık, spor alanında anti-sosyal davranışlar ve kamusal alanda tanık olunan ahlaki ihlallere ilişkin kolektif ahlaki uzaklaşma gibi bazı özel durumlara uyarlanan yeni ölçeklerin geliştirildiği görülmüştür (296,297,298,299). Runions ve Bak (15) online bağlamın ahlaki uzaklaşma mekanizmalarının kullanımını kolaylaştırabileceğini ifade etmiştir. Lapidot-Lefler ve Barak (177) anonimlik, görünürlük ve göz temasını laboratuvar ortamında manipüle etmiş ve bu üç faktörün internet davranışlarında olumsuz farklılaşmalar ile ilişkili olduğunu bulgulamıştır. Çalışmaları, online ortam ve ahlaki uzaklaşma mekanizmalarını başarılı bir şekilde deneysel ortama

taşımıştır. Öte yandan online ortamın bireylerin zihinlerindeki sosyal-bilişsel süreçlere etkisini anlamak da büyük önem arz etmektedir. Çalışmamızın online bağlam ve ahlaki uzaklaşma arasındaki ilişkiyi ele alması bakımından önemli olduğu düşünülmüştür. Bu çalışma ile problemlili internet kullanımı ve ahlaki uzaklaşma ilişkisinin araştırılması önemli bir konu olduğu görülmüştür. Problemlili internet kullanımı ve ahlaki uzaklaşmadaki artış ile ilişkili üç olası açıklama düşünülmektedir. Birincisi, problemlili internet kullanımı diğer birçok bilişsel mekanizmada değişimlere yol açtığı gibi (78,104) ahlaki ilişki kurmayı da sekteye uğratabilir. Beyindeki bilişsel işlevler azaldıkça karşıdaki kişi ile ilişki kurabilmek için gerekli bağlantıları bir araya getirmek güçleşebilir. Zira ilişki kurmada kişi, çevre ve karşıdaki ile ilgili faktörlerin bir araya getirilmesi gerekir, bu da beyinin birçok alanını ilgilendirebilen bir süreçtir (96,202). İkincisi, ergenlik döneminde, yüz yüze iletişim ve sosyalizasyonun kimlik inşası üzerinde etkili olduğu hassas bir dönemde, problemlili internet kullanımı yüz yüze etkileşimi azaltarak ahlaki ilişki kurma süreçlerinin öğrenilmesi ve yerleşmesini sekteye uğratabilir (15). Üçüncüsü, internetin kendi doğası, karşıdaki kişi ile ilgili ipuçlarının yoksunluğu, verinin iki boyutluluğu, bağlam ile ilgili ipuçlarının yoksunluğu ahlaki ilişki kurma sürecini olumsuz etkileyebilir (15). Nihayetinde, internet üzerindeki iletişimler yüz yüze etkileşimin yerini aldıkça bambaşka bir ahlaki ilişki kurma süreci ortaya çıkabilir. Ve bu süreç kişilik olarak yerleşebilir (8). Bu bulguların farklı örneklem ve araştırma desenleri ile zenginleştirilerek desteklenmesi açısından bu konuda daha fazla çalışma yürütülmesi gerekmektedir. Buna ek olarak, gelecek çalışmalarda ahlaki uzaklaşma ölçüm araçları online bağlama özgü olacak şekilde gözden geçirilebilir, yeni ölçekler oluşturulabilir.

4.3. Problemlili İnternet Kullanımı ve Saldırganlık

Bu çalışmada, problemlili internet kullanımı arttıkça fiziksel saldırganlık, düşmanlık, öfke ve sözel saldırganlık ve toplam saldırganlığın da artış gösterdiği ortaya çıkmıştır. Alanyazın incelendiğinde ergen popülasyonla yürütülen çalışmaların benzer sonuçlar verdiği görülmektedir. Bu bulgular çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Birincisi internet dünyası, yüz yüze etkileşimlerde mümkün olmayan boyutlarda saldırganlık ve düşmanlığın sergilenebilmesi için uygun bir ortam oluşturmaktadır. İkincisi, genç bireyler kimlik

gelişimleri sürecinde iken; internet hem düşmanlık ve saldırganlığı deneyimlemeleri ve ifade etmeleri hem de fiziksel anlamda güvende kalmaları için uygun bir ortam sunmaktadır. (6,113,138). Son olarak ise, şiddet içerikli medyanın genel olarak saldırganlığı, saldırgan düşünceleri (düşmanlık), saldırganca hisleri (öfke) kısa süreli maruziyette bile artırdığı belirtilmektedir. Bireyler genel anlamda daha saldırgan oldukça diğer insanlarla etkileşimleri de değişime uğramaktadır. Bu durum bir kısır döngü oluşturmakta ve maruz kalınan içerikteki şiddetin gerçek hayatta saldırganlığı artırmasına sebebiyet vermektedir (5,300). Tüm bu etkilerin birleşiminin problemlili internet kullanımı ve artan saldırganlık arasındaki ilişkiyi açıklayabileceği düşünülmektedir.

4.4. Problemlili İnternet Kullanımı ve Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri

Bu çalışmada problemlili internet kullanımının özgeci, itaatkâr ve gizli olumlu sosyal davranışlarda azalmayı, kamusal olumlu sosyal davranışta ise artışı yordadığı görülmüştür. Problemlili internet kullanımı ile duygusal ve acil durumlardaki olumlu sosyal davranışlar arasında bir ilişki görülmemiştir. Problemlili internet kullanımının duygusal olarak uyarıcı ortamlarda ve aciliyet gerektiren kriz durumlarındaki yardım davranışları ile bir ilişkisi bulunmadığı görülmüştür. Olumlu sosyal davranış eğilimlerini etkileyebilecek faktörler olarak (a) aile ve sosyal çevre, (b) bilişsel ve duygusal değişkenler ve (c) yakın durumsal özellikler sıralanmıştı (Carlo ve Randall'dan aktaran 240). Duygusal olarak uyarıcı ortamlar ve aciliyet gerektiren kriz durumları yakın durumsal özellikler olarak düşünülebilir. Problemlili internet kullanımının olumlu sosyal davranışlara dair yakın durumsal özellikler ile etkileşime girmediği düşünülebilir. Öte yandan, problemlili internet kullanımının kişisel çıkarlar düşünülmezsizin başkalarına yardım etme (özgeci), duygusal duyarlılık ve sorumluluk hisleri ile bir rica üzerine yardım etme (itaatkar), başkaları bilmeden yardım etme (gizli) davranışlarında (233) azalma ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Bunun tersine, problemlili internet kullanımının başkalarının önünde yapılan, onay amaçlı yardım davranışlarında artış ile ilişkili olduğu görülmüştür. Özgeci ve kamusal yardım davranışları birbirleri ile negatif ilişki içerisindedir. (233,240,247). Bu çalışmada da problemlili internet kullanımı bağlamında bu iki olumlu sosyal davranış eğiliminin negatif yönde sonuçlar göstermesi alanyazındaki benzer çalışmaları destekler niteliktedir. Bu noktada problemlili

internet kullanımının bu yardım davranışlarında artış ve azalmayı yordamasında çevresel faktörlerin ile çeşitli bilişsel ve duygusal değişkenlerin rolü olabileceği düşünülmektedir. Şiddet içerikli video oyunlar, problemlı internet kullanımı ve olumlu sosyal davranışlardaki azalma ilişkisini destekleyen birçok çalışma mevcuttur (7,216,244). Problemlı internet kullanımı ve olumlu sosyal davranışlar ilişkisinin çok boyutlu olduğu görölmektedir. Bu durum da bu ilişkiyi tek boyuta indirgeyen çalışmaların (246) arada bir ilişki bulamamasını açıklayabilir. Ma ve arkadaşları (244) çalışmalarında internetin problemlı internet kullanımı ile olumlu sosyal davranışları değerlendirmek için tercih ettikleri ölçekte özgeci, itaatkar ve duygusal olumlu sosyal davranışlara karşılık gelen tutumlar arasında bulgularımızı destekler şekilde negatif bir korelasyon bulgulamıştır. Öte yandan çalışmada, problemlı kullanım ile işbirlikçi olumlu sosyal davranış arasında bir ilişki bulunamamıştır. Bu çalışmada da problemlı internet kullanımı ile kamusal olumlu sosyal davranışlar arasında diğer alt boyutların aksine olumlu bir ilişki olduğu görölmektedir. Kamusal olumlu sosyal davranışlar ve işbirlikçi davranışlar problemlı internet kullanımından olumsuz etkilenmiyor olabilir. Kamusal olumlu sosyal davranışların başkalarından onay alma ihtiyacı ile yapıldıkları düşünülmektedir (238). Ergenlerin onay arayışı, problemlı internet kullanımları ve kamusal olumlu sosyal davranışları, işbirlikçi davranışları arasında ilişkiler bulunabilir. Gelecek çalışmalarda bu ilişkiler daha detaylı ele alınabilir. Yang ve arkadaşları (245), ergenlerde haz arayışı ve iyi oluşları arasında bir ilişki bulunduğunu, olumlu sosyal davranışların bu ilişkiye aracılık ettiğini ifade etmektedir. Problemlı internet kullanımı ise bu ilişkiyi zayıflatmaktadır. Haz arayışı ile internet kullanımına yönelen gençlerin olumlu sosyal davranışları ve iyi oluş düzeyleri azalmaktadır. Problemlı internet kullanımı ve olumlu sosyal davranışlardaki azalma ilişkisinde, haz arayışında olan ergenlerin, internete daha fazla, olumlu sosyal davranışlara daha az yönelmeleri ve bu durumun olumlu sosyal davranış düzeylerine olumsuz yansıması, bu ilişkiye dair bir açıklama olarak düşünülebilir. Ergenlerin internet kullanımının artması ile birlikte, yüz yüze ilişkileri bu durumdan olumsuz etkilenebilir. Kılınç ve Gündüz (301), ergenlerde internet bağımlılığı ile sorumluluk, dostluk, barışçı olma, saygı, hoşgörü ve dürüstlük gibi alt kavramlardan oluşan insani değerler arasında negatif yönde zayıf ve anlamlı ilişkiler bulmuştur. Problemlı internet kullanımı ile olumlu sosyal davranışlardaki azalma ilişkisi ergenlerin yüz yüze sosyal bağlamalarda kendilerini keşfetmeye daha az fırsat bulabilmeleri ile açıklanabilir.

4.5. Ahlaki Uzaklaşma ve Saldırganlık

Bu çalışmada ahlaki uzaklaşmanın genel anlamda saldırganlığı, fiziksel saldırganlığı, düşmanlığı, öfkeyi ve sözel saldırganlığı yordadığı görülmüştür. Ahlaki uzaklaşma ölçeğinden alınan skorlardaki her bir birim artış genel anlamda saldırganlıkta 0.64'lük bir artışa denk gelmektedir. Bandura'ya (8) göre ahlaki uzaklaşma bireylerin ahlaki ihlalleri olumsuz duygulanımlar (ör: suçluluk) yaşamadan gerçekleştirebilmelerini sağlamakta ve gelecekteki olumsuz davranışlar üzerindeki kısıtlamaları azaltmaktadır. Bu çalışmada da paralel sonuçlar bulunmuştur. Ahlaki uzaklaşmanın saldırganlığın davranışsal, bilişsel ve duygusal boyutlarındaki artış ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Alanyazında bu konuda yürütülmüş çalışmalar bu bulguları destekler niteliktedir (11,226,228,230). Gini ve arkadaşları (230), çocuk ve ergenlerde ahlaki uzaklaşma ve saldırganlık arasındaki ilişkiyi açıklayabilecek değişkenleri 27 araştırmanın ele alındığı bir meta-analiz çalışmasında incelemiştir. Ahlaki uzaklaşma ve saldırganlık arasındaki ilişkinin ergenlik döneminde güçlendiği belirtilmektedir. Araştırmacılara göre, bu durum da Bandura'nın aşamalı ahlaki uzaklaşma ile ilgili yorumlarını, ahlaki uzaklaşmanın düşünceli insanları bir anda zalim bireylere dönüştürmediği; küçük eylemler ve aşamalı uygulamalarla zamanla büyüyen bir olgu olduğunu doğrulamaktadır (230). Aynı zamanda ahlaki uzaklaşmanın saldırganlık ve zorbalık ile benzer etki büyüklüklerinde ilişki halinde olduğu ve saldırganlığın türüne göre anlamlı ölçüde farklılaşmadığı belirtilmektedir (230). Çalışmada, aynı zamanda siber-zorbalık ve ahlaki uzaklaşma ilişkisinin daha güçlü olduğu gözlenmiştir. Çalışmada, ahlaki uzaklaşma ve saldırganlık arasındaki ilişkinin çift yönlü olabileceğine işaret edilmiştir. Bu alandaki çoğu çalışma, çalışmamızda olduğu gibi ilişki niteliktedir (230). Bu alanda farklı yöntemler ile yürütülecek çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

4.6. Ahlaki Uzaklaşma ve Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri

Bu çalışmada ahlaki uzaklaşmanın özgeci, duygusal, itaatkar ve gizli olumlu sosyal davranış eğilimlerinde azalmayı, kamusal olumlu sosyal davranış eğilimlerinde ise artışı yordadığı görülmüştür. Ahlaki uzaklaşma acil durumlardaki olumlu sosyal davranış

eğilimlerini anlamlı bir şekilde yordamamıştır. Bu durum kriz anlarındaki yardımlarda sosyo-bilişsel mekanizmaların devrede olmaması ile ilişkili olabilir. Hardy, Bean ve Olsen (251) çalışmalarında bu çalışmanın farklılaşan bulgularını destekler şekilde ahlaki uzaklaşma ve hayır işlerinde bulunma arasında negatif bir ilişki bulunurken; ahlaki uzaklaşma ve kamusal olumlu sosyal davranışlara karşılık gelebilecek kamusal katılım arasında ise ilişki bulunmamıştır. Ahlaki uzaklaşma ve olumlu sosyal davranışlar arasında benzer şekilde negatif yönde ilişkiler bulan birçok araştırma mevcuttur (226,250,302). Spor alanında yapılan çalışmalarda ise ahlaki uzaklaşma ve takım içi- karşı takıma yönelik olumlu sosyal davranışlar arasında çoğunlukla anlamlı ilişkiler bulunmamıştır (249,303,304).

Bandura (8) ahlaki uzaklaşmayı suçluluk ve utanç gibi rahatsız edici hisleri deneyimlemekten kaçınmak için kullanılan sosyal bilişsel mekanizmalar olarak tanımlar. Bu gibi hislerin ise olumlu sosyal davranışlar ve sosyal ilişkilere yapılan yatırımlarda önemli olduğu ortaya konmuştur. Kolay utanç ve suçluluk hissedebilen ve laboratuvar ortamında utanç hissettirilen bireylerin daha fazla olumlu sosyal davranış gösterdiği görülmüştür (305). Suçluluk ve utanç deneyimlememek, ahlaki uzaklaşma ve olumlu sosyal davranışlarda azalma ilişkilerini açıklayabilecek bir faktör olabilir. Bu konuda daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir.

4.7. Problemlı İnternet Kullanımı ve Saldırđanlık Arasındaki İlişkıde Ahlaki Uzaklaşmanın Aracı Rolü

Bu çalışmada, ahlaki uzaklaşmanın problemlı internet kullanımı ile fiziksel saldırđanlık, sözel saldırđanlık ve öfke arasındaki ilişkıde tam aracılık, problemlı internet kullanımı ile düşmanlık arasındaki ilişkıde ise kısmi aracılık rolü üstlendiği görülmüştür. Problemlı internet kullanımı ve saldırđanlıktaki artış ve azalmaların tamamının veya bir kısmının ahlaki uzaklaşma üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Richmond ve Wilson (306) şiddet içerikli TV, müzik ve oyunlar ile saldırđanlık arasında ahlaki uzaklaşmanın aracı rolünü incelemiş ve benzer sonuçlar bulmuştur. Bulgularımız, bu bulguların problemlı internet kullanımına da genişleyebileceğini göstermektedir. Suler'in (176) ifade ettiği, yüz yüze etkileşimlerdeki kısıtlama ve inhibisyonların online etkileşimlerde ortadan kalkabilmesi durumu olan "online disinhibisyon etkisi", bireylerin ahlaki kurallarından

farklı davranmalarına sebebiyet vermesi açısından bir ahlaki uzaklaşma türü olarak görülebilir (230). Pornari ve Wood (16) çalışmalarında, ahlaki uzaklaşmanın hem geleneksel zorbalığı hem de siber-zorbalığı yordadığını, ancak geleneksel zorbalık daha yüksek ahlaki uzaklaşma seviyeleri gerektirirken, siber-zorbalıkta gereken ahlaki uzaklaşma eşiğinin daha düşük olduğunu bulgulamıştır. İnternette yüz yüze etkileşimin yokluğu, ahlaki uzaklaşma mekanizmalarının kullanımının kolaylaşması ve siber-zorbalık ile ilgili bulgularımız ile paralel nitelikte birçok çalışma mevcuttur (302,307,308). İnternet ortamı, daha önce tartışıldığı üzere ile ahlaki uzaklaşmanın kullanımını kolaylaştırabilmektedir. Zaman içerisinde ahlaki uzaklaşma mekanizmaları kullanılarak artış gösteriyor olabilir. Bu durum da yine zaman içerisinde saldırganlık seviyelerine yansıyabilir. Bu çalışmada bulguların ilişkileri, internet kullanımı ve ahlaki uzaklaşma arasındaki ilişkinin, siber-zorbalık ve siber-saldırganlık bağlamından çıkararak, zaman içerisinde farklılaşan ahlaki uzaklaşma mekanizmaları kanalı ile gerçek hayattaki saldırganlığa sızabileceğine işaret etmektedir. Bu ilişkideki dinamikleri daha iyi anlamak için boylamsal ve deneysel nitelikte çalışmalara ihtiyaç vardır.

4.8. Problemlı internet Kullanımı ve Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Arasındaki İlişkide Ahlaki Uzaklaşmanın Aracı Rolü

Bu çalışmada ahlaki uzaklaşmanın, problemlı internet kullanımı ile itaatkâr olumlu sosyal davranış arasındaki ilişkide tam aracılık, problemlı internet kullanımı ile özgeci, gizli ve kamusal olumlu sosyal davranışlar arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü üstlendiğı görülmüştür. Problemlı internet kullanımı ve bazı olumlu sosyal davranışlardaki artış ve azalmaların tamamının veya bir kısmının ahlaki uzaklaşma üzerinden gerçekleştiğı görülmektedir. Problemlı internet kullanımı ve ahlaki uzaklaşma çalışmaları; ahlaki uzaklaşma ve olumlu sosyal davranış ilişkilerini inceleyen çalışmalar bir arada düşünöldüğünde bu bulguların desteklendiğı görülmektedir. Konrath, O'Brian ve Hsing (3) üniversite öğrencilerinde 2000'li yıllar sonrasında olumlu sosyal davranışlarda görölen azalmaları, teknoloji kullanımının artması ve empatinin azalması ile ilişkilendirmiştir Bu çalışma ile ahlaki uzaklaşmanın da problemlı internet kullanımı ve azalan olumlu sosyal davranış ilişkilerinde göz önünde bulundurulması gereken bir değışken olduğı

görülmektedir. Problemlı internet kullanımı zaman içerisinde ergenlerin ahlaki uzaklaşma düzeylerine etki ediyor olabilir. İngilizce ve Türkçe alanyazında araştırıldığı kadarı ile bu değişkenleri bir arada ele alan çalışmalara rastlanılamamıştır. Değişen ahlaki uzaklaşma düzeyleri ise sonrasında olumlu sosyal davranış eğilimlerine etki ediyor olabilir. Gelecekte yürütölen boylamsal ve deneysel çalışmalarn bu ilişkilerdeki yönleri açığa çıkarmamıza yardımcı olacağı düşünölmektedir.

4.9. Sınırlılıklar

Farklı lise türlerinden geniş bir örnekleme çalışılması bu çalışmanın güçlü yanlarındanır. Öte yandan bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, çalışmanın kesitsel dizaynı problemlı internet kullanımı, ahlaki uzaklaşma, saldırganlık ve olumlu sosyal davranış eğilimleri arasındaki neden sonuç dinamiklerini anlamayı güçleştirmektedir. Boylamsal çalışmalarn bu ilişkileri daha iyi anlama açısından önemli olduğu düşünölmektedir. İkinci olarak, çalışmanın verileri tamamen katılımcıların öz-bildirimlerine dayanmaktadır. Dolayısı ile ortaya çıkan sonuçlar ölçme araçlarının yanlılığından veya katılımcıların yanlılığından etkilenebilir. Gelecekteki çalışmalarda farklı bilgi kaynaklarından ve veri toplama araçlarından yararlanılarak bu problemler ortadan kaldırılabilir. Üçüncü olarak, elde edilen bulgular yerel bir bölgedendir (Konya) ve dar bir temsil gücüne sahiptir. Çalışmanın ülkeyi temsil eden örneklemlerle tekrarlanarak desteklenmesi gerekmektedir. Son olarak ölçeklerin bir kısmının güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları üniversite öğrencileri ile yürütölmüştür. Bu ölçekler, alanyazında lise öğrencileri ile yürütölmüş çalışmalarda sıklıkla kullanılmış olsa da bu durum çalışma için bir sınırlılık arz etmektedir. Gelecek çalışmalarda, problemlı internet kullanımı, saldırganlık ve ahlaki uzaklaşma kavramları için kullanılan ölçeklerin lise öğrencilerinde güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları yürütölebilir ve bu popölasyonda güvenilirlik ve geçerliliği tamamlanmış ölçekler tercih edilebilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Teorik ve Klinik

Bu çalışma problemlı internet kullanımı, ahlaki uzaklaşma, saldırganlık ve olumlu sosyal davranış eğilimleri gibi birçok farklı değişken arasındaki ilişkileri incelemiştir. Ahlaki uzaklaşmanın, demografik özelliklerin, internet kullanım süresinin, internet kullanım amaçlarının, problemlı internet kullanımının ergenlerde saldırganlık ve olumlu sosyal davranış eğilimleri ile ilişkili olduğu düşünölmektedir. Bu çalışmanın sonuçları ergenlerde saldırganlık ve olumlu sosyal davranış eğilimleri için risk oluşturabilecek birçok faktöre işaret etmektedir. Çalışmada problemlı internet kullanımı ile saldırganlık ve olumlu sosyal davranış eğilimleri arasındaki ilişkide ahlaki uzaklaşmanın rolü ilk defa ele alınmıştır. Genel olarak çalışmanın sonuçlarına bakılacak olursa problemlı internet kullanımı ve artan saldırganlık ve azalan olumlu sosyal davranış eğilimleri arasındaki ilişkide bir sosyal bilişsel faktör olarak ahlaki uzaklaşmanın önemine dikkat çekilmiştir. İnternet kullanımının ve problemlı internet kullanımının yaygınlığı düşünöldüğünde küçük etki büyüklüklerinin bile toplumda çeşitli sonuçlar olarak kendini göstereceği düşünölmektedir.

Bu araştırma problemlı internet kullanımının yordadığı değişkenleri ortaya koymasından, problemlı internet kullanımı ve internet bağımlılığının seyrini takipte ve tedavide yararlı olabileceği, bu çalışmada elde edilen bulguların klinik olarak önem taşıdığı düşünölmektedir. Problemlı internet kullanımının ergenlerde sosyal hayatları ile yakından ilişkili ne gibi problemlere yol açabileceği dikkate alınmalıdır. Bu araştırma ergenlik dönemindeki problemlı internet kullanımı ile ilişkili sorunlara, bu sorunlarda ahlaki uzaklaşmanın önemine dikkat çekmesi ve ergenlerde internet kullanımının ve sosyal-bilişsel etmenlerin çalışılmasının gerekliliğinin vurgulanması açısından da önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın önemi, ergenlerde problemlı internet kullanımı ve ahlaki uzaklaşma artan saldırganlık ve azalan olumlu sosyal davranışlar açısından risk faktörü olabileceğinden, önleme programları ile internet kullanımı ile ilgili patolojik örüntüler gösteren, ahlaki uzaklaşma düzeyleri yüksek ergenlerin tespit edilebilmesidir. Böylelikle, ileride yapılacak çalışmalarda risk grubundaki kişilerde sağlıklı internet kullanımı, uyumlu sosyal-bilişsel stratejiler öğretilip bunların uygulanması teşvik edilebilir, uyumsuz olanlar tanıtılıp kullanımı azaltılarak bu bireylerin saldırganlık ve düşük olumlu sosyal davranış gösterme eğilimleri azaltılabilir.

5.2. Araştırmanın Sonuçları

Bu araştırmada kurulan hipotezler ve elde edilen sonuçlar neticesinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

- 1- Ergenlerin problemlı internet kullanım düzeyleri, internet kullanım sürelerine göre anlamlı ölçüde farklılaşma göstermektedir.
- 2- Ergenlerin ahlaki uzaklaşma düzeyleri, internet kullanım sürelerine göre istatıksel olarak anlamlı ölçüde farklılaşma göstermektedir.
- 3- Ergenlerin saldırganlık düzeyleri, internet kullanım sürelerine göre istatıksel olarak anlamlı ölçüde farklılaşma göstermektedir.
- 4- Ergenlerin olumlu sosyal davranış eğilimleri, internet kullanım sürelerine göre istatıksel olarak anlamlı ölçüde farklılaşma göstermemektedir.
- 5- Ergenlerin internet kullanım amaçlarının çoğuna göre (araştırma ve ödev amaçlı, sosyal ağlar amaçlı ve oyun amaçlı kullanım) problemlı internet kullanım düzeyleri istatıksel olarak anlamlı ölçüde farklılaşma göstermektedir.
- 6- Ergenlerin interneti kullanım amaçlarının bazılarına göre (araştırma ve ödev amaçlı ve oyun amaçlı kullanım) ahlaki uzaklaşma düzeyleri istatıksel olarak anlamlı ölçüde farklılaşma göstermektedir.
- 7- Ergenlerin internet kullanım amaçlarının çoğuna göre (araştırma ve ödev amaçlı, sosyal ağlar amaçlı ve oyun amaçlı kullanım) saldırganlık düzeyleri istatıksel olarak anlamlı ölçüde farklılaşma göstermektedir.

- 8- Ergenlerin interneti kullanım amaçlarına göre (araştırma ve ödev amaçlı, eğlence amaçlı ve oyun amaçlı kullanım) bazı olumlu sosyal davranış eğilimleri (kamusal, duygusal ve acil durumlardaki olumlu sosyal davranış) istatistiksel olarak anlamlı ölçüde farklılaşma göstermektedir.
- 9- Ergenlerin problemlili internet kullanım düzeyleri cinsiyete göre farklılaşma göstermemektedir.
- 10- Ergenlerin fiziksel saldırganlık ve düşmanlık düzeyleri cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı ölçüde farklılaşmalar göstermektedir. Öfke, sözel saldırganlık ve toplam saldırganlık düzeyleri cinsiyete göre farklılaşma göstermemektedir.
- 11- Ergenlerin ahlaki uzaklaşma düzeyleri cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı ölçüde farklılaşma göstermektedir.
- 12- Ergenlerin olumlu sosyal davranış eğilimleri cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı ölçüde farklılaşma göstermektedir.
- 13- Ergenlerde problemlili internet kullanımındaki artış, saldırganlık ve saldırganlığın alt boyutlarındaki (fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlık) artışı istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordamaktadır.
- 14- Ergenlerde problemlili internet kullanımındaki artış özgeci, itaatkâr ve gizli olumlu sosyal davranış eğilimlerinde azalmayı istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordamaktadır. Ergenlerde problemlili internet kullanımındaki artış kamusal olumlu sosyal davranış eğiliminde artışı istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordamaktadır.
- 15- Ergenlerde problemlili internet kullanımındaki artış ahlaki uzaklaşmadaki artışı istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordamaktadır.
- 16- Ergenlerde problemlili internet kullanımı ve saldırganlık ve saldırganlığın alt boyutları olan fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlık arasında bir ilişki bulunmaktadır ve ahlaki uzaklaşma bu ilişkide aracı (mediator) değişken rolü oynamaktadır.
- 17- Ergenlerde problemlili internet kullanımı ve kamusal, özgeci, itaatkar ve gizli olumlu sosyal davranış eğilimleri arasında bir ilişki bulunmaktadır ve ahlaki uzaklaşma bu ilişkide aracı rol oynamaktadır.

5.3. Öneriler

Problemlı internet kullanımı, klinik altı boyutlarda görüldüğünde dahi, ergenlerde saldırganlığın artışı, olumlu sosyal eğilimlerin azalması gibi durumlara sebep olabilir ve bu durum ergenlerin sosyal yaşam kalitesini olumsuz etkileyebilir. Problemlı internet kullanımının bilişsel davranışçı terapilere olumlu yanıt verdiği görülmüştür (309). Bağımlılık ile ilgili birçok etkili bilişsel müdahale bulunmakla birlikte, ahlaki uzaklaşma gibi daha genel bir bilişsel faktör bilindiği kadar ile ele alınmamaktadır (190,191). Ergenlerin problemlı internet kullanımlarına yönelik terapi müdahalelerinde sadece internet, online oyun, sosyal medya ile ilgili bilişlerin ele alınması yeterli olmayabilir. Terapiler bağlamında, ergenlerde, problemlı internet kullanımı ile ilgili bilişler ele alınırken ahlaki uzaklaşma ile ilişkili sosyal bilişler gibi daha genel bilişler de ele alınabilir. Böylelikle ergenlerin sosyal uyumları düzenlenebilir. Mazar, Amir ve Ariely (310) çalışmalarında bağlam fırsat verdiğinde insanların ahlaki olmayan davranışlar sergileyebileceklerini, ancak ahlaki kodların önceden hatırlatıldığı bireylerin bu davranışları daha az sergilediklerini ortaya koymuştur. Başka çalışmalar da ortamın fırsat verdiği durumlarda bile, ahlaki farkındalığın arttığı koşullarda bireylerin ahlaki uzaklaşma mekanizmalarını daha az kullandıklarını bulgulamıştır (311,312). İnsanlaştırmanın saldırganlık ve ahlak dışı eylemleri önlemedeki gücü göz ardı edilmemelidir. İnsancıl değerlerin hatırlatılması ve ön plana çıkarılması bireylerin içlerindeki en iyiyi ortaya çıkarmalarını kolaylaştırabilir (11). Bandura'ya (8) göre "...ahlaki olmayan uygulamalar kurum, organizasyon veya kişi bazında, hangi seviyede olursa olsun bireylerin fiillerindeki insancılığını çıkarmalarına engel olunmalıdır" (s.208). Bu anlamda, ergenlerin internet kullanımı ve internet ortamının çeşitli bilişsel mekanizmaları daha kolay aktive edebileceği konusunda bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Video oyunların, sosyal medya uygulamalarının, internet sitelerinin başlangıcında bu tür uyarıların yer alması ve ahlaki kodların hatırlatılmasının faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Problemlı internet kullanımı ve ahlaki uzaklaşma arasındaki ilişkiyi açıklayabilecek iki faktöre değinilmiştir. Bunların birincisi internetin yapısı ve özellikleri ile ilgili değişkenler, ikincisi ise bağımlılığın beyin yapısında ve öz-düzenlemede verebileceği hasar ile ilişkiden doğabilecek faktörlerdir. Gelecek çalışmalarda bu iki faktörün problemlı internet kullanımı ve ahlaki uzaklaşma arasındaki ilişkideki rolleri incelenebilir.

Ahlaki uzaklaşmanın birçok farklı ölçüğe uyarlanarak, birçok farklı bağlamda çalışıldığından bahsedilmiştir. Bu bulgular doğrultusunda online ortamın da kendi ahlaki uzaklaşma ölçüğüne ihtiyacı olduğu düşünülmektedir. Nitekim internet bağlamı ahlaki uzaklaşmanın çalışılması açısından önemli bir bağlamdır (173). Bu alanda yapılan çalışmaların genişletilebilmesi için gelecek çalışmalarda internet bağlamı için ahlaki uzaklaşma ölçükleri düzenlenebilir. Örneğin Japonya’da problemlili internet kullanımı, internet bağlamı ve siber-saldırganlık ilişkisine ışık tutmak için Online Disinhibisyon Ölçüğü geliştirilmiştir (313). Buna ek olarak bu çalışmada ahlaki uzaklaşma ölçüğünün saldırganlık ile ilişkisini incelerken, ölçüğün fiziksel saldırganlık ile ilgili temalara ağırlık verdiği görülmüştür. Bu da ahlaki uzaklaşma ölçüğünde cinsiyet farklılıkları ortaya çıkarmış olabilir. Düzenlenecek yeni ölçüklerde saldırganlığın alt boyutlarına ilişkin daha dengeli bir düzenlemeye gidilebilir.

Problemlili internet kullanımı, ahlaki uzaklaşma, saldırganlık ve olumlu sosyal davranış ilişkilerinin niteliğini daha iyi anlamak adına, bu ilişkiler gelecekte deneysel ve boylamsal nitelikteki çalışmalar ile irdelenebilir. Daha geniş örneklemeler ile yürütülecek çalışmaların, bu sonuçların genellenebilirliğine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Türkçe ve İngilizce alanyazın incelendiğinde, bu ilişkileri ele alan çalışmaların yeni yeni ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Bu tür çalışmaların artmasının problemlili internet kullanımı ile ilgili ergenlerde ortaya çıkabilecek sosyal uyum problemleri açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. Çetin AB, Ceyhan AA. (2008). Ergenlerin İnternet’te kimlik denemeleri ve problemlı İnternet kullanım davranışları. *The Turkish Journal on Addictions*, 1 (2): 5–46.
2. Willard N. (1997). Moral development in the information age, Chicago, *Proceedings of the Families, Technology and Education Conference*.
3. Konrath SH, O’Brien EH, Hsing C. (2011). Changes in dispositional empathy in American college students over time: A meta-analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 15 (2): 180–198.
4. Douglas KM, McGarty C. (2001). Identifiability and self-presentation: Computer-mediated communication and intergroup interaction. *British Journal of Social Psychology*, 40 (3): 399–416.
5. Anderson CA, Bushman BJ. (2001). Effects of violent video games on aggressive behavior, aggressive cognition, aggressive affect, physiological arousal, and prosocial behavior: A meta-analytic review of the scientific literature. *PsycEXTRA Dataset*, 12 (5): 353–359.
6. Ko C, Yen J, Liu S, Huang C, Yen C. (2009). The associations between aggressive behaviors and internet addiction and online activities in adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 44 (6): 598–605.
7. Cao F, Su L. (2007). Internet addiction among Chinese adolescents: prevalence and psychological features. *Child: Care, Health and Development*, 33 (3): 275–281.
8. Bandura A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3 (3): 193–209.
9. Bandura A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 52 (1): 1–26.
10. Bandura A. (2002). Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Moral Education*, 31 (2): 101–119.
11. Bandura A, Barbaranelli C, Caprara G V, Pastorelli C. (1996). Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71 (2): 364–374.
12. Bandura A. (1990). Selective activation and disengagement of moral control. *Journal of Social Issues*, 46 (1): 27–46.
13. Paciello M, Fida R, Tramontano C, Lupinetti C, Caprara G V. (2008). Stability and change of moral disengagement and its impact on aggression and violence in late adolescence. *Child Development*, 79 (5): 1288–1309.

14. Bradley K. (2005). Internet lives: Social context and moral domain in adolescent development. *New Directions for Youth Development*, (108): 57–76.
15. Runions KC, Bak M. (2015). Online moral disengagement, cyberbullying, and cyber-aggression. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18 (7): 400–405.
16. Pornari CD, Wood J. (2010). Peer and cyber aggression in secondary school students: the role of moral disengagement, hostile attribution bias, and outcome expectancies. *Aggressive Behavior*, 36 (2): 81–94.
17. Ceyhan E, Ceyhan AA, Gürcan A. (2007). The validity and reliability of the Problematic Internet Usage Scale. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 7 (1): 411–416.
18. Yellowlees PM, Marks S. (2007). Problematic internet use or internet addiction? *Computers in Human Behavior*, 23 (3): 1447–1453.
19. Kayri M, Günüş S. İnternet bağımlılık ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik-güvenirlik Çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42 (1): 157–175.
20. Davidson RS, Walley PB. (1985). Computer fear and addiction: Analysis, prevention and possible modification. *Journal of Organizational Behavior Management*, 6 (3–4): 37–52.
21. Kubey R, Lavin MJ, Barrows JR. (2001). Internet use and collegiate academic performance decrements: early findings. *Journal of Communication*, 51 (2): 366–382.
22. Chou C, Condrón L, Belland JC. (2005). A review of the research on internet addiction. *Educational Psychology Review*, 17 (4): 363–388.
23. Young KS. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 1 (3): 237–244.
24. Chien C, Jung C, Nancy NC. (1998). An exploratory study of internet addiction, usage and communication pleasure, Association for Educational Communications and Technology Annual Meeting, St, Louis, Missouri.
25. Shotton MA. (1991). The costs and benefits of 'computer addiction'. *Behaviour & Information Technology*, 10 (3): 219–230.
26. Griffiths MD. (2000). Internet addiction-time to be taken seriously? *Addiction Research*, 8 (5): 413–418.
27. Kandell JJ. (1998). Internet addiction on campus: The vulnerability of college students. *CyberPsychology & Behavior*, 1 (1): 11–17.
28. Davis RA, Flett GL, Besser A. (2002). Validation of a new scale for measuring

- problematic internet use: implications for pre-employment screening. *CyberPsychology & Behavior*, 5 (4): 331–345.
29. Goldberg I. (1996). Internet addiction disorder.
 30. Morahan-Martin J, Schumacher P. (2000). Incidence and correlates of pathological Internet use among college students. *Computers in Human Behavior*, 16 (1): 13–29.
 31. Davis R. (2001). A cognitive-behavioral model of pathological Internet use. *Computers in Human Behavior*, 17 (2): 187–195.
 32. Wang WEI. (2001). Internet dependency and psychosocial maturity among college students. *International Journal of Human-Computer Studies*, 55 (6): 919–938.
 33. Caplan SE. (2002). Problematic Internet use and psychosocial well-being: development of a theory-based cognitive–behavioral measurement instrument. *Computers in Human Behavior*, 18 (5): 553–575.
 34. Young KS, Case CJ. (2004). Internet Abuse in the Workplace: New Trends in Risk Management. *CyberPsychology & Behavior*, 7 (1): 105–111.
 35. Yang C-K, Choe B-M, Baity M, Lee J-H, Cho J-S. (2005). SCL-90-R and 16PF Profiles of Senior High School Students with Excessive Internet Use. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 50 (7): 407–414.
 36. Meerkerk G, Eijnden RJ, Garretsen HF. (2006). Predicting compulsive internet use: It's all about sex! *CyberPsychology & Behavior*, 9 (1): 95–103.
 37. Monaghan SC. (2014). Problematic internet use: A unique expression of the addiction syndrome, Department of Psychology, Doctoral Dissertation, Cambridge, Massachusetts: Harvard University.
 38. Caplan SE. (2010). Theory and measurement of generalized problematic Internet use: A two-step approach. *Computers in Human Behavior*, 26 (5): 1089–1097.
 39. Young KS. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 1 (3): 237–244.
 40. Suler JR. (1999). To Get What You Need: Healthy and Pathological Internet Use. *CyberPsychology & Behavior*, 2 (5): 385–393.
 41. Beard KW, Wolf EM. (2001). Modification in the proposed diagnostic criteria for Internet addiction. *CyberPsychology & Behavior*, 4 (3): 377–383.
 42. Shapira NA, Goldsmith TD, Keck PE, Khosla UM, McElroy SL. (2000). Psychiatric features of individuals with problematic internet use. *Journal of Affective Disorders*, 57 (1–3): 267–272.

43. Ko C, Yen J, Chen C, Chen S, Yen C. (2005). Proposed diagnostic criteria of Internet addiction for adolescents. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 193 (11): 728–733.
44. Ko C, Yen C, Yen C, Yen J, Chen C, Chen S. (2005). Screening for Internet addiction: An empirical study on cut-off points for the Chen Internet Addiction Scale. *The Kaohsiung Journal of Medical Sciences*, 21 (12): 545–551.
45. Tao R, Huang X, Wang J, Zhang H, Zhang Y, Li M. (2010). Proposed diagnostic criteria for internet addiction. *Addiction*, 105 (3): 556–564.
46. Block JJ. (2008). Issues for DSM-V: Internet addiction. *American Journal of Psychiatry*, 165 (3): 306–307.
47. Pies R. (2009). Should DSM-V designate “Internet addiction” a mental disorder? *Psychiatry (Edgmont)*, 6 (2): 31–37.
48. Parekh R. Internet Gaming. <https://www.psychiatry.org/patients-families/internet-gaming>. 10 Kasım 2019
49. Watson C. (2013). The impact of the internet on the developing brain: A developmental addiction model, Doktora Tezi, Palo Alto, California: Palo Alto University.
50. Kardefelt-Winther D, Heeren A, Schimmenti A, Van Rooij A, Maurage P, Carras M, Billieux J. (2017). How can we conceptualize behavioural addiction without pathologizing common behaviours? *Addiction*, 112 (10): 1709–1715.
51. Aboujaoude E. (2010). Problematic Internet use: an overview. *World Psychiatry*, 9 (2): 85–90.
52. Keser-Özcan N, Buzlu S. Problemlü internet kullanımını belirlemede yardımcı bir araç: “İnternette bilişsel durum ölçeği” nin üniversite öğrencilerinde geçerlik ve güvenilirliği. *Bağımlılık Dergisi*, 6 (1): 19–26.
53. Günüç S, Kayri M. (2010). Türkiye’de internet bağımlılık profili ve internet bağımlılık ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik-güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39 (39): 220–232.
54. Bisen SS, Deshpande YM. (2018). Understanding internet addiction: a comprehensive review. *Mental Health Review Journal*, 23 (3): 165–184.
55. Bozkurt H, Şahin S, Zoroğlu S. (2016). İnternet bağımlılığı: Güncel bir gözden geçirme. *Journal of Contemporary Medicine*, 6 (3): 235–247.
56. Kim K, Ryu E, Chon M, Yeun E, Choi S, Seo J, Nam B. (2006). Internet addiction in Korean adolescents and its relation to depression and suicidal ideation: A questionnaire survey. *International Journal of Nursing Studies*, 43 (2): 185–192.

57. Siomos KE, Dafouli ED, Braimiotis DA, Mouzas OD, Angelopoulos N V. (2008). Internet addiction among Greek adolescent students. *CyberPsychology & Behavior*, 11 (6): 653–657.
58. Gentile D. (2009). Pathological video-game use among youth ages 8 to 18. *Psychological Science*, 20 (5): 594–602.
59. Rehbein F, Kleimann M, Mößle T. (2010). Prevalence and risk factors of video game dependency in adolescence: Results of a German nationwide survey. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 13 (3): 269–277.
60. Gentile DA, H. C, A. L, T. S, D. L, D. F, A K. (2011). Pathological video game use among youths: A two-year longitudinal study. *Pediatrics*, 127 (2): 319–329.
61. Porter G, Starcevic V, Berle D, Fenech P. (2010). Recognizing problem video game use. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 44 (2): 120–128.
62. Thomas N, Martin FH. (2010). Video-arcade game, computer game and Internet activities of Australian students: Participation habits and prevalence of addiction. *Australian Journal of Psychology*, 62 (2): 59–66.
63. Durkee T, Kaess M, Carli V, Parzer P, Wasserman C, Floderus B, Wasserman D. (2012). Prevalence of pathological internet use among adolescents in Europe: demographic and social factors. *Addiction*, 107 (12): 2210–2222.
64. Takahashi M, Adachi M, Nishimura T, Hirota T, Yasuda S, Kuribayashi M, Nakamura K. (2018). Prevalence of pathological and maladaptive Internet use and the association with depression and health-related quality of life in Japanese elementary and junior high school-aged children. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 53 (12): 1349–1359.
65. Kormas G, Critselis E, Janikian M, Kafetzis D, Tsitsika A. (2011). Risk factors and psychosocial characteristics of potential problematic and problematic internet use among adolescents: A cross-sectional study. *BMC Public Health*, 11.
66. Tahiroğlu AY, Çelik GG, M. U, N. Ö, A A. (2008). Internet use among Turkish adolescents. *CyberPsychology & Behavior*, 11 (5): 537–543.
67. Cömert IT, K Ö. (2009). İstanbul örnekleminde internet ve bilgisayar bağımlılığının yaygınlığı ve farklı etkenlerle ilişkisi. *Türkiye Klinikleri Journal of Forensic Medicine and Forensic Sciences*, 6 (1): 9–16.
68. Batıgün AD, D H. (2010). İnternet bağımlılığı: Yalnızlık ve kişilerarası ilişki tarzları açısından bir değerlendirme. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 11 (3): 213–219.
69. Canan F. (2010). Üniversite öğrencilerinde internet bağımlılığı, disosiyatif belirtiler ve sosyodemografik özellikler arasındaki ilişki, Tıpta Uzmanlık Tezi Düzce: Düzce

70. Şahin M. (2011). İlköğretim okulu öğrencilerindeki internet bağımlılığı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi
71. Doğan A. (2013). İnternet bağımlılığı yaygınlığı, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
72. Kuss D, Griffiths M, Karila L, Billieux J. (2014). Internet addiction: A systematic review of epidemiological research for the last decade. *Current Pharmaceutical Design*, 20 (25): 4026–4052.
73. Chakraborty K, Basu D, Kumar KG. (2010). Internet addiction: Consensus, controversies, and the way ahead. *East Asian Arch Psychiatry*, 20 (3): 123–132.
74. Kalkan M. (2012). Predictiveness of interpersonal cognitive distortions on university students' problematic Internet use. *Children and Youth Services Review*, 34 (7): 1305–1308.
75. Mai Y, Hu J, Yan Z, Zhen S, Wang S, Zhang W. (2012). Structure and function of maladaptive cognitions in Pathological Internet Use among Chinese adolescents. *Computers in Human Behavior*, 28 (6): 2376–2386.
76. Li H, Wang S. (2013). Role of cognitive distortions in online game addiction among Chinese adolescents. *Children and youth services review*, 35 (9): 1468–1475.
77. Lu X, Yeo KJ. (2015). Pathological internet use among Malaysia university students: Risk factors and the role of cognitive distortion. *Computers in Human Behavior*, 45: 235–242.
78. Han P, Wang P, Lin Q, Y. T, F. G, Y C. (2017). Reciprocal relationship between internet addiction and network-related maladaptive cognition among Chinese college freshmen: A longitudinal cross-lagged analysis. *Frontiers in Psychology*, 8: 1047.
79. Caplan SE. (2007). Relations among loneliness, social anxiety, and problematic internet use. *CyberPsychology & Behavior*, 10 (2): 234–242.
80. Murali V, George S. (2007). Lost online: an overview of internet addiction. *Advances in Psychiatric Treatment*, 13 (1): 24–30.
81. Pawlikowski M, Brand M. (2011). Excessive Internet gaming and decision making: Do excessive World of Warcraft players have problems in decision making under risky conditions? *Psychiatry Research*, 188 (3): 428–433.
82. Decker SA, Gay JN. (2011). Cognitive-bias toward gaming-related words and disinhibition in World of Warcraft gamers. *Computers in Human Behavior*, 27 (2): 798–810.

83. Ko C, Hsiao S, Liu G, Yen J, Yang M, Yen C. (2010). The characteristics of decision making, potential to take risks, and personality of college students with Internet addiction. *Psychiatry Research*, 175 (1–2): 121–125.
84. Han DH, Hwang JW, Renshaw PF. (2010). Bupropion sustained release treatment decreases craving for video games and cue-induced brain activity in patients with Internet video game addiction. *Experimental and Clinical Psychopharmacology*, 18 (4): 297–304.
85. Park HS, Kim SH, Bang SA, Yoon EJ, Cho SS, Kim SE. (2010). Altered regional cerebral glucose metabolism in Internet game overusers: A 18F-fluorodeoxyglucose positron emission tomography study. *CNS Spectrums*, 15 (3): 159–166.
86. Ko C, Liu G, Hsiao S, Yen J, Yang M, Lin W, Chen C. (2009). Brain activities associated with gaming urge of online gaming addiction. *Journal of Psychiatric Research*, 43 (7): 739–747.
87. Yuan K, Qin W, Wang G, Zeng F, Zhao L, Yang X, Tian J. (2011). Microstructure abnormalities in adolescents with Internet addiction disorder. *PLoS ONE*, 6 (6): 20708.
88. Dong G, Huang J, Du X. (2011). Enhanced reward sensitivity and decreased loss sensitivity in Internet addicts: An fMRI study during a guessing task. *Journal of Psychiatric Research*, 45 (11): 1525–1529.
89. Hou H, Jia S, Hu S, Fan R, Sun W, Sun T, Zhang H. (2012). Reduced striatal dopamine transporters in people with Internet addiction disorder. *Journal of Biomedicine and Biotechnology*,: 1–5.
90. Kim SH, Baik S, Park CS, Kim SJ, Choi SW, Kim SE. (2011). Reduced striatal dopamine D2 receptors in people with Internet addiction. *NeuroReport*, 22 (8): 407–411.
91. Hong S, Zalesky A, Cocchi L, Fornito A, Choi E, Kim H, Yi S. (2013). Decreased functional brain connectivity in adolescents with Internet addiction. *PLoS ONE*, 8 (2): 57831.
92. Lenhart A. (2015). Teens, Social Media & Technology Overview 2015. <https://www.pewinternet.org/2015/04/09/teens-social-media-technology-2015/>. 10 Kasım 2019
93. Türkiye İstatistik Kurumu. Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028. 10 Kasım 2019
94. Anderson EL, Steen E, Stavropoulos V. (2016). Internet use and problematic internet use: A systematic review of longitudinal research trends in adolescence and emergent adulthood. *International Journal of Adolescence and Youth*, 22 (4): 430–454.

95. Dahl RE. (2004). Adolescent brain development: A period of vulnerabilities and opportunities. Keynote address. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1021 (1): 1–22.
96. Casey B, Jones RM. (2010). Neurobiology of the adolescent brain and behavior: Implications for substance use disorders. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 49 (12): 1189–1201.
97. Crews F, He J, Hodge C. (2007). Adolescent cortical development: A critical period of vulnerability for addiction. *Pharmacology Biochemistry and Behavior*, 86 (2): 189–199.
98. Bava S, Tapert SF. (2010). Adolescent brain development and the risk for alcohol and other drug problems. *Neuropsychology Review*, 20 (4): 398–413.
99. Greydanus DE, Greydanus MM. (2012). Internet use, misuse, and addiction in adolescents: current issues and challenges. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 24 (4): 283–289.
100. Coffey C, Carlin JB, Lynskey M, Li N, Patton GC. (2003). Adolescent precursors of cannabis dependence: findings from the Victorian Adolescent Health Cohort Study. *British Journal of Psychiatry*, 182 (4): 330–336.
101. Mihajlov M, Vejmelka L. (2017). Internet addiction: A review of the first twenty years. *Psychiatria Danubina*, 29 (3): 260–272.
102. van Eijnden RJ, Meerkerk G, Vermulst AA, Spijkerman R, Engels RC. (2008). Online communication, compulsive internet use, and psychosocial well-being among adolescents: A longitudinal study. *Developmental Psychology*, 44 (3): 655–665.
103. Choi K, Son H, Park M, Han J, Kim K, Lee B, Gwak H. (2009). Internet overuse and excessive daytime sleepiness in adolescents. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 63 (4): 455–462.
104. Ioannidis K, Hook R, Goudriaan AE, Vlies S, Fineberg NA, Grant JE, Chamberlain SR. (2019). Cognitive deficits in problematic internet use: meta-analysis of 40 studies. *The British Journal of Psychiatry*: 1–8.
105. Leung L. (2014). Predicting internet risks: A longitudinal panel study of gratifications-sought, internet addiction symptoms, and social media use among children and adolescents. *Health Psychology and Behavioral Medicine*, 2 (1): 424–439.
106. Paulus FW, Ohmann S, Von Gontard A, Popow C. (2018). Internet gaming disorder in children and adolescents: a systematic review. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 60 (7): 645–659.

107. Tsitsika AK, Andrie EK, Psaltopoulou T, Tzavara CK, Sergentanis TN, Ntanasis-Stathopoulos I, Tsolia M. (2016). Association between problematic internet use, socio-demographic variables and obesity among European adolescents. *The European Journal of Public Health*, 26 (4): 617–622.
108. Guan SA, Subrahmanyam K. (2009). Youth internet use: risks and opportunities. *Current Opinion in Psychiatry*, 22 (4): 351–356.
109. Kraut R, Kiesler S, Boneva B, Cummings J, Helgeson V, Crawford A. (2002). Internet paradox revisited. *Journal of social issues*, 58 (1): 49–74.
110. Bessière K, Kiesler S, Kraut R, Boneva BS. (2008). Effects of internet use and social resources on changes in depression. *Information, Communication & Society*, 11 (1): 47–70.
111. De Freitas S, Griffiths M. (2007). Online gaming as an educational tool in learning and training. *British Journal of Educational Technology*, 38 (3): 535–537.
112. Griffiths MD. (2009). Online computer gaming: Advice for parents and teachers. *Education and Health*, 27 (1): 3–6.
113. Ko C, Yen J, Yen C, Lin H, Yang M. (2007). Factors predictive for incidence and remission of internet addiction in young adolescents: A prospective study. *CyberPsychology & Behavior*, 10 (4): 545–551.
114. Van der Aa N, Overbeek G, Engels RC, Scholte RH, Meerkerk G, Eijnden RJ. (2009). Daily and compulsive internet use and well-being in adolescence: A diathesis-stress model based on big five personality traits. *Journal of Youth and Adolescence*, 38 (6): 765–776.
115. Milani L, Osualdella D, Blasio PD. (2009). Quality of interpersonal relationships and problematic internet use in adolescence. *CyberPsychology & Behavior*, 12 (6): 681–684.
116. Schneider LA, King DL, Delfabbro PH. (2017). Family factors in adolescent problematic internet gaming: A systematic review. *Journal of Behavioral Addictions*, 6 (3): 321–333.
117. Gámez-Guadix M, Borrajo E, Almendros C. (2016). Risky online behaviors among adolescents: Longitudinal relations among problematic internet use, cyberbullying perpetration, and meeting strangers online. *Journal of Behavioral Addictions*, 5 (1): 100–107.
118. Gámez-Guadix M. (2014). Depressive symptoms and problematic internet use among adolescents: Analysis of the longitudinal relationships from the cognitive-behavioral model. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 17 (11): 714–719.
119. Oberst U, Wegmann E, Stodt B, Brand M, Chamarro A. (2017). Negative

- consequences from heavy social networking in adolescents: The mediating role of fear of missing out. *Journal of Adolescence*, 55: 51–60.
120. Hökby S, Hadlaczky G, Westerlund J, Wasserman D, Balazs J, Germanavicius A, Carli V. (2016). Are mental health effects of internet use attributable to the web-based content or perceived consequences of usage? A longitudinal study of European adolescents. *JMIR Mental Health*, 3 (3): 31.
 121. Akar F. (2015). Purposes, causes and consequences of excessive internet use among Turkish adolescents. *Eurasian Journal of Educational Research*, 15 (60): 35–56.
 122. Yüksel M, Yılmaz E. (2016). Lise öğrencilerinin internet bağımlılık düzeyleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *İlköğretim Online*, 15 (3): 1031–1042.
 123. Başdaş E. (2018). Ergenlerde problemlerli internet kullanım davranışları ile yakın sosyal çevre sorunları ve içe/dışa yönelim sorunları arasındaki ilişkilerin incelenmesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
 124. Lin SS, Tsai C. (2002). Sensation seeking and internet dependence of Taiwanese high school adolescents. *Computers in Human Behavior*, 18 (4): 411–426.
 125. Widyanto L, McMurrin M. (2004). The psychometric properties of the internet addiction test. *Cyberpsychology & behavior*, 7 (4): 443–450.
 126. Leung L. (2004). Net-generation attributes and seductive properties of the internet as predictors of online activities and internet addiction. *CyberPsychology & Behavior*, 7 (3): 333–348.
 127. Kim J, Haridakis PM. (2009). The role of internet user characteristics and motives in explaining three dimensions of internet addiction. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14 (4): 988–1015.
 128. Balta ÖÇ, Horzum MB. (2008). The factors that affect internet addiction of students in a web based learning environment. *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences*, 41 (1): 187–205.
 129. Balcı Ş, Gülnar B. (2009). Üniversite öğrencileri arasında internet bağımlılığı ve internet bağımlılarının profili. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 6 (1): 5–22.
 130. Ceyhan E, Ceyhan AA. (2007). An investigation of problematic internet usage behaviors on Turkish university students. *Online submission*.
 131. Odacı H, Kalkan M. (2010). Problematic internet use, loneliness and dating anxiety among young adult university students. *Computers & Education*, 55 (3): 1091–1097.
 132. Sırakaya M, Seferoğlu SS. (2013). Öğretmen adaylarının problemlerli internet

- kullanımlarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28 (1): 356–368.
133. Li D, Zhang W, Li X, Zhou Y, Zhao L, Wang Y. (2016). Stressful life events and adolescent Internet addiction: The mediating role of psychological needs satisfaction and the moderating role of coping style. *Computers in Human Behavior*, 63: 408–415.
 134. Borca G, Bina M, Keller PS, Gilbert LR, Begotti T. (2015). Internet use and developmental tasks: Adolescents' point of view. *Computers in Human Behavior*, 52: 49–58.
 135. Thorsteinsson EB, Davey L. (2014). Adolescents' compulsive internet use and depression: A longitudinal study. *Open Journal of Depression*, 03 (01): 13–17.
 136. Kim S, Kim R. (2002). A study of internet addiction: Status, causes, and remedies. *Journal of Korean Home Economics Association English Edition*, 3 (1): 1–19.
 137. Van Rooij AJ, Schoenmakers TM, Eijnden RJ, Mheen D. (2010). Compulsive internet use: The role of online gaming and other internet applications. *Journal of Adolescent Health*, 47 (1): 51–57.
 138. Stavropoulos V, Kuss DJ, Griffiths MD, Wilson P, Motti-Stefanidi F. (2017). MMORPG gaming and hostility predict internet addiction symptoms in adolescents: An empirical multilevel longitudinal study. *Addictive Behaviors*, 64: 294–300.
 139. Chen K, Chen I, Paul H. (2001). Explaining online behavioral differences: an internet dependency perspective. *Journal of Computer Information Systems*, 41 (3): 59–63.
 140. Aktepe E, Olgaç-Dündar N, Soyöz Ö, Sönmez Y. (2013). Possible internet addiction in high school students in the city center of Isparta and associated factors: a cross-sectional study. *Turkish Journal of Pediatrics*, 55 (4): 417–425.
 141. Canbaz S, Sunter A, Peksen Y, Canbaz MA. (2009). Prevalence of the pathological internet use in a sample of Turkish school adolescents. *Iranian Journal of Public Health*, 38 (4): 64–71.
 142. Cao H, Sun Y, Wan Y, Hao J, Tao F. (2011). Problematic internet use in Chinese adolescents and its relation to psychosomatic symptoms and life satisfaction. *BMC Public Health*, 11: 802.
 143. Ceyhan AA, Ceyhan E. (2008). Loneliness, depression, and computer self-efficacy as predictors of problematic internet use. *CyberPsychology & Behavior*, 11 (6): 699–701.
 144. Mottram AJ, Fleming MJ. (2009). Extraversion, impulsivity, and online group membership as predictors of problematic internet use. *CyberPsychology & Behavior*, 12 (3): 319–321.

145. Schimmenti A, Passanisi A, Gervasi AM, Manzella S, Famà FI. (2013). Insecure attachment attitudes in the onset of problematic internet use among late adolescents. *Child Psychiatry & Human Development*, 45 (5): 588–595.
146. Odacı H, Çıkrıkçı Ö. (2014). Problematic internet use in terms of gender, attachment styles and subjective well-being in university students. *Computers in Human Behavior*, 32: 61–66.
147. Koyuncu T, Ünsal A, Arslantaş D. (2014). Assessment of internet addiction and loneliness in secondary and high school students. *Journal of Pakistan Medical Association*, 64 (9): 998–1002.
148. Wang H, Zhou X, Lu C, Wu J, Deng X, Hong L. (2011). Problematic internet use in high school students in Guangdong province, China. *PLoS ONE*, 6 (5): 19660.
149. Wu X, Zhang Z, Zhao F, Wang W, Li Y, Bi L, Sun Y. (2016). Prevalence of internet addiction and its association with social support and other related factors among adolescents in China. *Journal of Adolescence*, 52: 103–111.
150. Lachmann B, Sariyska R, Kannen C, Cooper A, Montag C. (2016). Life satisfaction and problematic internet use: Evidence for gender specific effects. *Psychiatry Research*, 238: 363–367.
151. Huang C. (2010). Internet use and psychological well-being: A meta-analysis. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 13 (3): 241–249.
152. King DL, Delfabbro PH, Zwaans T, Kaptsis D. (2013). Clinical features and axis I comorbidity of Australian adolescent pathological Internet and video game users. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 47 (11): 1058–1067.
153. López-Fernández O, Losada-López JL, L H-S. (2015). Predictors of problematic internet and mobile phone usage in adolescents. *Aloma: revista de psicologia, ciències de l'educació i de l'esport*. 33 (2): 49–58.
154. Odacı H, Çelik ÇB. (2012). Üniversite öğrencilerinin problemlı internet kullanımlarının akademik öz-yeterlik, akademik erteleme ve yeme tutumları ile ilişkisi. *Education Sciences*, 7 (1): 389–403.
155. Hetzel-Riggin MD, Pritchard JR. (2011). Predicting problematic internet use in men and women: The contributions of psychological distress, coping style, and body esteem. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14 (9): 519–525.
156. Baloğlu M, Özteke Kozan Hİ, Kesici Ş. (2018). Gender differences in and the relationships between social anxiety and problematic internet use: Canonical analysis. *Journal of Medical Internet Research*, 20 (1): 33.
157. Jia R, Jia HH. (2016). Maybe you should blame your parents: Parental attachment,

- gender, and problematic internet use. *Journal of Behavioral Addictions*, 5 (3): 524–528.
158. Liang L, Zhou D, Yuan C, Shao A, Bian Y. (2016). Gender differences in the relationship between internet addiction and depression: A cross-lagged study in Chinese adolescents. *Computers in Human Behavior*, 63: 463–470.
 159. Ko C, Yen J, Yen C, Chen C, Chen C. (2012). The association between Internet addiction and psychiatric disorder: A review of the literature. *European Psychiatry*, 27 (1): 1–8.
 160. Carli V, Durkee T, Wasserman D, Hadlaczky G, Despalins R, Kramarz E, Kaess M. (2013). The association between pathological internet use and comorbid psychopathology: a systematic review. *Psychopathology*, 46 (1): 1–13.
 161. Ha JH, Yoo HJ, Cho IH, Chin B, Shin D, Kim JH. (2006). Psychiatric comorbidity assessed in Korean children and adolescents who screen positive for internet addiction. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 67 (05): 821–826.
 162. Bozkurt H, Coskun M, Ayaydin H, Adak İ, Zoroglu SS. (2013). Prevalence and patterns of psychiatric disorders in referred adolescents with internet addiction. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 67 (5): 352–359.
 163. Tahiroğlu AY, Çelik GG, Fettahoğlu Ç, Yıldırım V, Toros F. (2010). Psikiyatrik bozukluğu olan ve olmayan ergenlerde problemlili internet kullanımını. *Nöro Psikiyatri Arşivi*, 47 (3): 241–246.
 164. Tsun Lai FT, Yin Kwan JL. (2017). Socioeconomic determinants of internet addiction in adolescents: A scoping review. In: B. Bozoğlan (ed). *Psychological, social, and cultural aspects of internet addiction*, Hershey, PA, IGI Global, 127–198.
 165. Bandura A. (1991). Social cognitive theory of moral thought and action. In: A. Bandura, WM. Kurtines and JL Gewirtz (eds). *Handbook of moral behavior and development*, Hillsdale, NJ, Erlbaum, 45–103.
 166. Bandura A. (1991). Social cognitive theory of self-regulation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50 (2): 248–287.
 167. Zimbardo PG. (2004). A situationist perspective on the psychology of evil: Understanding how good people are transformed into perpetrators. In: A. Miller (ed). *The social psychology of good and evil*, 1st ed. New York, Guildford Press, 21–50.
 168. Haslam N. (2006). Dehumanization: An Integrative Review. *Personality and Social Psychology Review*, 10 (3): 252–264.
 169. Shulman EP, Cauffman E, Piquero AR, Fagan J. (2011). Moral disengagement among serious juvenile offenders: A longitudinal study of the relations between morally disengaged attitudes and offending. *Developmental Psychology*, 47 (6): 1619–1632.

170. Caravita SC, Sijtsema JJ, Rambaran JA, Gini G. (2013). Peer influences on moral disengagement in late childhood and early adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 43 (2): 193–207.
171. Özalp U, Yirci R. (2019). Meslek Lisesi Öğrencilerinin Ahlaki Uzaklaşma Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20: 941–956.
172. Bandura A. (1996). Failures in self-regulation: Energy depletion or selective disengagement? *Psychological Inquiry*, 7 (1): 20–24.
173. Saulnier L. (2018). Moral identity, moral disengagement, and online behaviour from adolescence to young adulthood, Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Wilfrid Laurier University
174. Topçu Ç, Erdur-Baker Ö, Çapa-Aydin Y. (2008). Examination of cyberbullying experiences among Turkish students from different school types. *CyberPsychology & Behavior*, 11 (6): 643–648.
175. Crick NR, Dodge KA. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115 (1): 74–101.
176. Suler J. (2004). The online disinhibition effect. *CyberPsychology & Behavior*, 7 (3): 321–326.
177. Lapidot-Lefler N, Barak A. (2012). Effects of anonymity, invisibility, and lack of eye-contact on toxic online disinhibition. *Computers in Human Behavior*, 28 (2): 434–443.
178. Lapidot-Lefler N, Barak A. (2015). The benign online disinhibition effect: Could situational factors induce self-disclosure and prosocial behaviors? *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 9 (2).
179. Nguyen M, Bin YS, Campbell A. (2012). Comparing online and offline self-disclosure: A systematic review. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15 (2): 103–111.
180. Lowry PB, Zhang J, Wang C, Siponen M. (2016). Why do adults engage in cyberbullying on social media? An integration of online disinhibition and deindividuation effects with the social structure and social learning model. *Information Systems Research*,: 1–25.
181. Wang X, Yang L, Yang J, Wang P, Lei L. (2017). Trait anger and cyberbullying among young adults: A moderated mediation model of moral disengagement and moral identity. *Computers in Human Behavior*, 73: 519–526.

182. Niemz K, Griffiths M, Banyard P. (2005). Prevalence of pathological internet use among university students and correlations with self-esteem, the General Health Questionnaire (GHQ), and disinhibition. *CyberPsychology & Behavior*, 8 (6): 562–570.
183. Hartmann T, Vorderer P. (2010). It's okay to shoot a character: Moral disengagement in violent video games. *Journal of Communication*, 60 (1): 94–119.
184. Hartmann T, Krakowiak KM, Tsay-Vogel M. (2014). How violent video games communicate violence: A literature review and content analysis of moral disengagement factors. *Communication Monographs*, 81 (3): 310–332.
185. Gabbiadini A, Andrighetto L, Volpato C. (2012). Brief report: Does exposure to violent video games increase moral disengagement among adolescents? *Journal of Adolescence*, 35 (5): 1403–1406.
186. Greitemeyer T, McLatchie N. (2011). Denying humanness to others: A newly discovered mechanism by which violent video games increase aggressive behavior. *Psychological Science*, 22 (5): 659–665.
187. Bowman ND, Schultheiss D, Schumann C. (2012). I'm attached, and I'm a good guy/gal!": How character attachment influences pro- and anti-social motivations to play massively multiplayer online role-playing games. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15 (3): 169–174.
188. Passini S. (2012). The delinquency–drug relationship: The influence of social reputation and moral disengagement. *Addictive Behaviors*, 37 (4): 577–579.
189. Newton NC, Havard A, Teesson M. (2011). The association between moral disengagement, psychological distress, resistive self-regulatory efficacy and alcohol and cannabis use among adolescents in Sydney, Australia. *Addiction Research & Theory*, 20 (3): 261–269.
190. Newton NC, Barrett EL, Swaffield L, Teesson M. (2014). Risky cognitions associated with adolescent alcohol misuse: Moral disengagement, alcohol expectancies and perceived self-regulatory efficacy. *Addictive Behaviors*, 39 (1): 165–172.
191. Newton NC, Andrews G, Champion KE, Teesson M. (2014). Universal internet-based prevention for alcohol and cannabis use reduces truancy, psychological distress and moral disengagement: A cluster randomised controlled trial. *Preventive Medicine*, 65: 109–115.
192. Barnes GM, Welte JW, Hoffman JH, Dintcheff BA. (2005). Shared predictors of youthful gambling, substance use, and delinquency. *Psychology of Addictive Behaviors*, 19 (2): 165–174.
193. Perren S, Sticca F. (2011). Bullying and morality: are there differences between traditional bullies and cyberbullies, Society for Research in child development

biennial meeting, Montreal, QC.

194. Renati R, Berrone C, Zanetti MA. (2012). Morally disengaged and unempathic: Do cyberbullies fit these definitions? An exploratory study. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15 (8): 391–398.
195. Kowalski RM, Giumetti GW, Schroeder AN, Lattanner MR. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140 (4): 1073–1137.
196. Aronson E, Wilson TD, Akert RM, Sommers SR. (2013). *Social psychology*, 9th ed. London, England, Pearson, 375–413.
197. Buss AH, Perry M. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of personality and social psychology*, 63 (3): 452–459.
198. Hage S, Van Meijel B, Fluttert F, Berderd GF. (2009). Aggressive behaviour in adolescent psychiatric settings: what are risk factors, possible interventions and implications for nursing practice? A literature review. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 16 (7): 661–669.
199. Rappaport N, Thomas C. (2004). Recent research findings on aggressive and violent behavior in youth: Implications for clinical assessment and intervention. *Journal of Adolescent Health*, 35 (4): 260–277.
200. Nagin D, Tremblay RE. (1999). Trajectories of boys' physical aggression, opposition, and hyperactivity on the path to physically violent and nonviolent juvenile delinquency. *Child Development*, 70 (5): 1181–1196.
201. Crick NR, Grotpeter JK. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66 (3): 710.
202. Brennan PA, Raine A. (1997). Biosocial bases of antisocial behavior: Psychophysiological, neurological, and cognitive factors. *Clinical Psychology Review*, 17 (6): 589–604.
203. Liu J, Wuerker A. (2005). Biosocial bases of aggressive and violent behavior—implications for nursing studies. *International Journal of Nursing Studies*, 42 (2): 229–241.
204. Dodge KA, Pettit GS, Bates JE, Valente E. (1995). Social information-processing patterns partially mediate the effect of early physical abuse on later conduct problems. *Journal of Abnormal Psychology*, 104 (4): 632–643.
205. Goldweber A, Bradshaw CP, Goodman K, Monahan K, Cooley-Strickland M. (2011). Examining Factors Associated with (In)Stability in Social Information Processing Among Urban School Children: A Latent Transition Analytic Approach. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 40 (5): 715–729.

206. Shahinfar A, Kupersmidt JB, Matza LS. (2001). The relation between exposure to violence and social information processing among incarcerated adolescents. *Journal of Abnormal Psychology*, 110 (1): 136–141.
207. Schultz D, Shaw DS. (2003). Boys' Maladaptive Social Information Processing, Family Emotional Climate, and Pathways to Early Conduct Problems. *Social Development*, 12 (3): 440–460.
208. Floros G, Siomos K, Stogiannidou A, Giouzevas I, Garyfallos G. (2014). The relationship between personality, defense styles, internet addiction disorder, and psychopathology in college students. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 17 (10): 672–676.
209. Kim K. (2013). Association between internet overuse and aggression in Korean adolescents. *Pediatrics International*, 55 (6): 703–709.
210. Lim J, Gwak AR, Park SM, Kwon J, Lee J, Jung HY, Choi J. (2015). Are adolescents with internet addiction prone to aggressive behavior? The mediating effect of clinical comorbidities on the predictability of aggression in adolescents with internet addiction. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18 (5): 260–267.
211. Yen J, Yen C, Wu H, Huang C, Ko C. (2011). Hostility in the real world and online: the effect of internet addiction, depression, and online activity. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14 (11): 649–655.
212. Harman JP, Hansen CE, Cochran ME, Lindsey CR. (2005). Liar, liar: Internet faking but not frequency of use affects social skills, self-esteem, social anxiety, and aggression. *CyberPsychology & Behavior*, 8 (1): 1–6.
213. Fisoun V, Floros G, Geroukalis D, Ioannidi N, Farkonas N, Sergentani E, Siomos K. (2011). Internet addiction in the island of Hippocrates: the associations between internet abuse and adolescent off-line behaviours. *Child and Adolescent Mental Health*, 17 (1): 37–44.
214. Bushman BJ, Anderson CA. (2002). Violent video games and hostile expectations: A test of the general aggression model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28 (12): 1679–1686.
215. Greitemeyer T, Osswald S. (2010). Effects of prosocial video games on prosocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98 (2): 211–221.
216. Anderson CA, Shibuya A, Ihori N, Swing EL, Bushman BJ, Sakamoto A, Saleem M. (2010). Violent video game effects on aggression, empathy, and prosocial behavior in Eastern and Western countries: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 136 (2): 151–173.
217. Ata EE, Akpınar Ş, Kelleci M. (2011). The relationship between students problematic

- internet usage and their anger expression manner. *AF Preventive Medicine Bulletin*, 10 (4): 473–480.
218. Odacı H, Çelik ÇB. (2013). Who are problematic internet users? An investigation of the correlations between problematic internet use and shyness, loneliness, narcissism, aggression and self-perception. *Computers in Human Behavior*, 29 (6): 2382–2387.
219. Kocaman O, Aktepe E, Sönmez Y. (2017). Isparta il merkezi lise öğrencilerinde olası internet bağımlılığı ile saldırganlık ve empati düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 18 (6): 602–610.
220. Gentile DA, Anderson CA. (2003). Violent video games: The newest media violence hazard. In *Media violence and children: A complete guide for parents and professionals*. 131–152.
221. Statista Research Department. Share of violent vs. non-violent video games played in the U.S. <https://www.statista.com/statistics/246715/share-of-violent-vs-non-violent-video-games-played-in-the-us/>. 10 Kasım 2019
222. Przybylski AK, Weinstein N. (2019). Violent video game engagement is not associated with adolescents' aggressive behaviour: evidence from a registered report. *Royal Society Open Science*, 6 (2): 171474.
223. Ferguson CJ, Wang JCK. (2019). Aggressive Video Games are Not a Risk Factor for Future Aggression in Youth: A Longitudinal Study. *Journal of Youth and Adolescence*, 48 (8): 1439–1451.
224. American Psychological Association. (2015). Resolution on Violent Video Games. Available at: <http://www.apa.org/about/policy/violent-video-games.aspx>.
225. Hymel S, Rocke-Henderson N, Bonanno RA. (2005). Moral disengagement: A framework for understanding bullying among adolescents. *Journal of Social Sciences*, 8 (1): 1–11.
226. Bandura A, Caprara G V, Barbaranelli C, Pastorelli C, Regalia C. (2001). Sociocognitive self-regulatory mechanisms governing transgressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80 (1): 125–135.
227. Bandura A, Underwood B, Fromson ME. (1975). Disinhibition of aggression through diffusion of responsibility and dehumanization of victims. *Journal of Research in Personality*, 9 (4): 253–269.
228. Pelton J, Gound M, Forehand R, Brody G. (2004). The moral disengagement scale: Extension with an American minority sample. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 26 (1): 31–39.
229. Almeida A, Correia I, Marinho S. (2009). Moral Disengagement, Normative Beliefs of Peer Group, and Attitudes Regarding Roles in Bullying. *Journal of School Violence*, 9 (1): 23–36.

230. Gini G, Pozzoli T, Hymel S. (2013). Moral disengagement among children and youth: A meta-analytic review of links to aggressive behavior. *Aggressive Behavior*, 40 (1): 56–68.
231. Wang X, Lei L, Yang J, Gao L, Zhao F. (2016). Moral disengagement as mediator and moderator of the relation between empathy and aggression among chinese male juvenile delinquents. *Child Psychiatry & Human Development*, 48 (2): 316–326.
232. Ouvrein G, De Backer CJ, Vandebosch H. (2018). Online celebrity aggression: A combination of low empathy and high moral disengagement? The relationship between empathy and moral disengagement and adolescents' online celebrity aggression. *Computers in Human Behavior*, 89: 61–69.
233. Carlo G, Hausmann A, Christiansen S, Randall BA. (2003). Sociocognitive and behavioral correlates of a measure of prosocial tendencies for adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 23 (1): 107–134.
234. Fabes RA, Carlo G, Kupanoff K, Laible D. (1999). Early adolescence and prosocial/moral behavior I: The role of individual processes. *The Journal of Early Adolescence*, 19 (1): 5–16.
235. Davis MH, Franzoi SL. (1991). Stability and change in adolescent self-consciousness and empathy. *Journal of Research in Personality*, 25 (1): 70–87.
236. Carlo G, Koller SH, Eisenberg N, Da Silva MS, Frohlich CB. (1996). A cross-national study on the relations among prosocial moral reasoning, gender role orientations, and prosocial behaviors. *Developmental Psychology*, 32 (2): 231–240.
237. Nelson DA, Crick NR. (1999). Rose-colored glasses: Examining the social information-processing of prosocial young adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 19 (1): 17–38.
238. Carlo G, Koller S, Eisenberg N. (1998). Prosocial moral reasoning in institutionalized delinquent, orphaned, and noninstitutionalized Brazilian adolescents. *Journal of Adolescent Research*, 13 (4): 363–376.
239. Carlo G, Knight GP, Eisenberg N, Rotenberg KJ. (1991). Cognitive processes and prosocial behaviors among children: The role of affective attributions and reconciliations. *Developmental Psychology*, 27 (3): 456–461.
240. Kumru A, Carlo G, Edwards CP. (2004). Olumlu sosyal davranışların ilişkisel, kültürel, bilişsel ve duyuşsal bazı değişkenlerle ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 19 (54): 109–1125.
241. Engelberg E, Sjöberg L. (2004). Internet use, social skills, and adjustment. *CyberPsychology & Behavior*, 7 (1): 41–47.

242. Swickert RJ, Hittner JB, Harris JL, Herring JA. (2002). Relationships among internet use, personality, and social support. *Computers in Human Behavior*, 18 (4): 437–451.
243. Greitemeyer T. (2011). Effects of prosocial media on social behavior: When and why does media exposure affect helping and aggression? *Current Directions in Psychological Science*, 20 (4): 251–255.
244. Ma HK, Li SC, Pow JW. (2011). The relation of Internet use to prosocial and antisocial behavior in Chinese adolescents. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14 (3): 123–130.
245. Yang Y, Li P, Fu X, Kou Y. (2017). Orientations to happiness and subjective well-being in Chinese adolescents: The roles of prosocial behavior and internet addictive behavior. *Journal of Happiness Studies*, 18 (6): 1747–1762.
246. Collins E, Freeman J. (2013). Do problematic and non-problematic video game players differ in extraversion, trait empathy, social capital and prosocial tendencies? *Computers in Human Behavior*, 29 (5): 1933–1940.
247. Carlo G, Randall BA. (2002). The development of a measure of prosocial behaviors for late adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 31 (1): 31–44.
248. Paciello M, Fida R, Tramontano C, Cole E, Cerniglia L. (2013). Moral dilemma in adolescence: The role of values, prosocial moral reasoning and moral disengagement in helping decision making. *European Journal of Developmental Psychology*, 10 (2): 190–205.
249. Boardley ID, Kavussanu M. (2009). The influence of social variables and moral disengagement on prosocial and antisocial behaviours in field hockey and netball. *Journal of Sports Sciences*, 27 (8): 843–854.
250. Paciello M, Fida R, Cerniglia L, Tramontano C, Cole E. (2013). High cost helping scenario: The role of empathy, prosocial reasoning and moral disengagement on helping behavior. *Personality and Individual Differences*, 55 (1): 3–7.
251. Hardy SA, Bean DS, Olsen JA. (2014). Moral identity and adolescent prosocial and antisocial behaviors: Interactions with moral disengagement and self-regulation. *Journal of Youth and Adolescence*, 44 (8): 1542–1554.
252. Nalwa K, Anand AP. (2003). Internet addiction in students: A cause of concern. *CyberPsychology & Behavior*, 6 (6): 653–656.
253. Çağır G, Gürgan U. (2010). Lise ve üniversite öğrencilerinin problemli internet kullanım düzeyleri ile algılanan iyilik halleri ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişki. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (24): 70–85.
254. Ünver H, Koç Z. (2017). Siber zorbalık ile problemli internet kullanımı ve riskli internet davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15

- (2): 117–140.
255. Caprara G V, Barbaranelli C, Zimbardo PG. (1996). Understanding the complexity of human aggression: Affective, cognitive and social dimensions of individual differences in propensity towards aggression. *European Journal of Personality*, 10 (2): 133–155.
256. Caprara G V, Tisak MS, Alessandri G, Fontaine RG, Fida R, Paciello M. (2014). The contribution of moral disengagement in mediating individual tendencies toward aggression and violence. *Developmental Psychology*, 50 (1): 71–85.
257. Gezici Yalçın M, Şenyurt AY, Gültepe B, Coşkun H. (2016). Ahlâkî uzaklaşma ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Kalem Uluslararası Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 6 (1): 309–332.
258. Demirtaş-Madran HA. (2012). Buss-Perry saldırganlık ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24 (2): 1–6.
259. Önen E. (2016). Saldırganlık Ölçeği'nin Psikometrik Niteliklerinin Türk Ergenleri İçin İncelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (32).
260. Gunzler D, Chen T, Wu P, Zhang H. (2013). Introduction to mediation analysis with structural equation modeling. *Shanghai archives of psychiatry*, 25 (6): 390.
261. Anderson JC, Gerbing DW. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103 (3): 411–423.
262. Dursun Y. & KE. (2010). Yapısal eşitlik modellemesi ve regresyon: Karşılaştırmalı bir analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35: 1–17.
263. Hills P, Argyle M. (2003). Uses of the Internet and their relationships with individual differences in personality. *Computers in Human Behavior*, 19 (1): 59–70.
264. Altundağ Y. (2016). The relationship between problematic Internet use and cybberbullying among high school students. *Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying*, 3 (1): 27–43.
265. Bleakley A, Ellithorpe M, Romer D. (2016). The role of parents in problematic internet use among US adolescents. *Media and Communication*, 4 (3): 24.
266. Eroğlu A, Bayraktar S. (2017). Investigation of variables associated with internet addiction. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3 (1): 184–199.
267. Prievera DK, Piko BF, Luszczynska A. (2018). Problematic internet use, social needs, and social support among youth. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17 (4): 1008–1019.

268. Çağır G. (2010). Lise ve üniversite öğrencilerinin problemlili internet kullanım düzeyleri ile algılanan esenlik halleri ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişki.
269. Kaltiala-Heino R, Lintonen T, Rimpelä A. (2004). Internet addiction? Potentially problematic use of the Internet in a population of 12–18 year-old adolescents. *Addiction Research & Theory*, 12 (1): 89–96.
270. Liu Q, Fang X, Deng L, Zhang J. (2012). Parent–adolescent communication, parental Internet use and Internet-specific norms and pathological Internet use among Chinese adolescents. *Computers in Human Behavior*, 28 (4): 1269–1275.
271. Xu J, Shen L, Yan C, Hu H, Yang F, Wang L, Shen X. (2014). Parent-adolescent interaction and risk of adolescent internet addiction: a population-based study in Shanghai. *BMC Psychiatry*, 14 (1).
272. Bernardi S, Pallanti S. (2009). Internet addiction: a descriptive clinical study focusing on comorbidities and dissociative symptoms. *Comprehensive Psychiatry*, 50 (6): 510–516.
273. Young KS. (2004). Internet addiction: A new clinical phenomenon and its consequences. *American Behavioral Scientist*, 48 (4): 402–415.
274. Tokunaga RS, Rains SA. (2010). An evaluation of two characterizations of the relationships between problematic Internet use, time spent using the Internet, and psychosocial problems. *Human Communication Research*, 36 (4): 512–545.
275. Tsai C, Lin SS. (2001). Analysis of attitudes toward computer networks and Internet addiction of Taiwanese adolescents. *CyberPsychology & Behavior*, 4 (3): 373–376.
276. Yang SC, Tung C. (2007). Comparison of Internet addicts and non-addicts in Taiwanese high school. *Computers in Human Behavior*, 23 (1): 79–96.
277. Morrison CM, Gore H. (2010). The relationship between excessive Internet use and depression: a questionnaire-based study of 1,319 young people and adults. *Psychopathology*, 43 (2): 121–126.
278. Shapira NA, Lessig MC, Goldsmith TD, Szabo ST, Lazoritz M, Gold MS, Stein DJ. (2003). Problematic internet use: Proposed classification and diagnostic criteria. *Depression and Anxiety*, 17 (4): 207–216.
279. Bandura A, Barbaranelli C, Caprara G V, Pastorelli C. (1996). Multifaceted impact of self-efficacy beliefs on academic functioning. *Child Development*, 67 (3): 1206.
280. Detert JR, Treviño LK, Sweitzer VL. (2008). Moral disengagement in ethical decision making: A study of antecedents and outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 93 (2): 374–391.
281. Durak Ö., Ünal Ş, Erdoğan A, Bal F. (2018). Lise öğrencilerinde problemlili internet kullanımı ile saldırgan davranışların ilişkisi: Özel Ahmet Şimşek Anadolu Lisesi

- örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53 (1): 217–228.
282. Yavuzer Y. (2013). Ergenlerde saldırganlık ve sosyometrik popülerlik arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13 (2): 767–780.
283. Özmen A, Aktaş Ö. (2018). Bilgisayar oyunlarının saldırganlık düzeyi üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 48 (222): 213–232.
284. Hyde JS. (1984). How large are gender differences in aggression? A developmental meta-analysis. *Developmental Psychology*, 20 (4): 722–736.
285. Burt SA, Mikolajewski AJ, Larson CL. (2009). Do aggression and rule-breaking have different interpersonal correlates? A study of antisocial behavior subtypes, negative affect, and hostile perceptions of others. *Aggressive Behavior*, 35 (6): 453–461.
286. Labella MH, Masten AS. (2018). Family influences on the development of aggression and violence. *Current Opinion in Psychology*, 19: 11–16.
287. Werner NE, Bumpus MF, Rock D. (2009). Involvement in internet aggression during early adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 39 (6): 607–619.
288. Yu H, Cho J. (2016). Prevalence of internet gaming disorder among Korean adolescents and associations with non-psychotic psychological symptoms, and physical aggression. *American Journal of Health Behavior*, 40 (6): 705–716.
289. Lee SJ, Chae YG. (2007). Children's Internet Use in a Family Context: Influence on Family Relationships and Parental Mediation. *CyberPsychology & Behavior*, 10 (5): 640–644.
290. Ybarra ML, Mitchell KJ. (2004). Youth engaging in online harassment: associations with caregiver–child relationships, Internet use, and personal characteristics. *Journal of Adolescence*, 27 (3): 319–336.
291. Eagly AH, Crowley M. (1986). Gender and helping behavior: A meta-analytic review of the social psychological literature. *Psychological Bulletin*, 100 (3): 283–308.
292. Eagly AH. (2009). The his and hers of prosocial behavior: An examination of the social psychology of gender. *American Psychologist*, 64 (8): 644–658.
293. Nantel-Vivier A, Pihl RO, Côté S, Tremblay RE. (2014). Developmental association of prosocial behaviour with aggression, anxiety and depression from infancy to preadolescence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55 (10): 1135–1144.
294. Obermann M. (2011). Moral disengagement among bystanders to school bullying. *Journal of School Violence*, 10 (3): 239–257.
295. Ogunfowora B, Bourdage JS, Nguyen B. (2013). An exploration of the dishonest side of self-monitoring: Links to moral disengagement and unethical business decision making. *European Journal of Personality*, 27 (6): 532–544.

296. Boardley ID, Kavussanu M. (2007). Development and validation of the moral disengagement in sport scale. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 29 (5): 608–628.
297. Gini G, Pozzoli T, Bussey K. (2013). Collective moral disengagement: Initial validation of a scale for adolescents. *European Journal of Developmental Psychology*, 11 (3): 386–395.
298. Thornberg R, Jungert T. (2013). School bullying and the mechanisms of moral disengagement. *Aggressive Behavior*, 40 (2): 99–108.
299. Yalçın Ö. (2014). Ahlaki ihlallere tanıklıkta ahlaki geri çekilme: Ahlaki temel ve içgrup/dışgrup durumlarında gözlenen farklılıklar, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi
300. Anderson CA, Bushman BJ. (2002). The effects of media violence on society. *Science*, 295 (5564): 2377–2379.
301. Kılınç İ, Gündüz Ş. (2017). Lise öğrencilerinin siber duyarlılık, internet bağımlılığı ve insani değerlerinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (2): 261–283.
302. Gini G. (2006). Social cognition and moral cognition in bullying: what’s wrong? *Aggressive Behavior*, 32 (6): 528–539.
303. Hodge K, Gucciardi DF. (2015). Antisocial and prosocial behavior in sport: The role of motivational climate, basic psychological needs, and moral disengagement. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 37 (3): 257–273.
304. Hodge K, Lonsdale C. (2011). Prosocial and antisocial behavior in sport: The role of coaching style, autonomous vs. controlled motivation, and moral disengagement. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 33 (4): 527–547.
305. Feinberg M, Willer R, Keltner D. (2012). Flustered and faithful: Embarrassment as a signal of prosociality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102 (1): 81–97.
306. Richmond J, Wilson JC. (2008). Are Graphic Media Violence, Aggression and Moral Disengagement Related? *Psychiatry, Psychology and Law*, 15 (2): 350–357.
307. Perren S, Gutzwiller-Helfenfinger E. (2012). Cyberbullying and traditional bullying in adolescence: Differential roles of moral disengagement, moral emotions, and moral values. *European Journal of Developmental Psychology*, 9 (2): 195–209.
308. Menesini E, Nocentini A, Camodeca M. (2013). Morality, values, traditional bullying, and cyberbullying in adolescence. *British Journal of Developmental Psychology*, 31 (1): 1–14.
309. Lam LT, Lam MK. (2016). eHealth intervention for problematic internet use (PIU).

Current psychiatry reports, 18 (12): 107.

310. Mazar N, Amir O, Ariely D. (2008). The Dishonesty of Honest People: A Theory of Self-Concept Maintenance. *Journal of Marketing Research*, 45 (6): 633–644.
311. Shu LL, Gino F. (2012). Sweeping dishonesty under the rug: How unethical actions lead to forgetting of moral rules. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102 (6): 1164–1177.
312. Shu LL, Gino F, Bazerman MH. (2009). Dishonest deed, clear conscience: Self-preservation through moral disengagement and motivated forgetting. *Harvard Business School NOM Unit Working Paper*, (09–078).
313. Udris R. (2014). Cyberbullying among high school students in Japan: Development and validation of the Online Disinhibition Scale. *Computers in Human Behavior*, 41: 253–261.

EKLER

EK-1. Bilgilendirilmiş Öğrenci Onam Formu

BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAM FORMU (ÖĞRENCİ)
LÜTFEN BU DÖKÜMANI DİKKATLİCE OKUMAK İÇİN ZAMAN AYIRINIZ

Değerli öğrenci, sizi YBÜ Öğretim üyesi Dr. Öğr. Üyesi Halime Şenay GÜZEL danışmanlığında klinik psikoloji tezli yüksek lisans öğrencisi Rukiyye Meryem PARLADICI tarafından yürütülen "Ergenlerde problemlili internet kullanımı ile saldırganlık, sosyal olumlu davranış, suçluluk/pişmanlık arasındaki ilişkinin incelenmesi: Ahlaki Uzaklaşmanın Aracı Rolü" başlıklı **tez çalışmasına** davet ediyoruz. Bu araştırmaya katılıp katılmama kararını vermeden önce, araştırmanın neden ve nasıl yapılacağını bilmeniz gerekmektedir. Bu nedenle bu formun okunup anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Eğer anlayamadığınız ve sizin için açık olmayan şeyler varsa, ya da daha fazla bilgi isterseniz bize sorunuz.

Bu çalışmaya katılmak tamamen **gönüllülük** esasına dayanmaktadır. Çalışmaya **katılmama** veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmadan **çıkma** hakkında sahibsiniz. **Çalışmayı vanıtlamanız, araştırmaya katılım için onam verdiğiniz** biçiminde yorumlanacaktır. Size verilen **formlardaki** soruları yanıtlarken kimsenin baskısı veya telkini altında olmayın. Bu formlardan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacaktır.

1. Araştırmayla İlgili Bilgiler:

- a. Çalışmanın amacı, ergenlerin internet kullarımlarına ilişkin bilgiler elde etmek ve internet kullanımı ile ilişkili çeşitli sosyal değişkenleri incelemektir. Çalışma hakkında daha fazla bilgi almak için @gmail.com dan iletişime geçebilirsiniz.
- b. Araştırmanın İçeriği: Araştırma birtakım öz bildirim ölçeklerinin doldurulmasını içermektedir.
- c. Araştırmanın Nedeni: () Bilimsel araştırma (X) Tez çalışması
- d. Araştırmanın Öngörülen Süresi: 45-55 dakika
- e. Araştırmaya Katılması Beklenen Katılımcı/Gönüllü Sayısı: 400
- f. Araştırmanın Yapılacağı Yer(ler): Konya ilinde yer alan çeşitli Resmî Sosyal Bilimler, İmam-Hatip Anadolu, Anadolu, Fen, Meslekî ve Teknik Anadolu Liseleri

2. Çalışmaya Katılım Onayı:

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya/gönüllüye verilmesi gereken bilgileri okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları tamamen anladım. **Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama aşağıda adı belirtilen araştırmacı tarafından yapıldı, soru sorma ve tartışma imkanı buldum ve tatmin edici yanıtlar aldım. Bana, çalışmanın muhtemel riskleri ve faydaları sözlü olarak da anlatıldı.** Bu çalışmayı istediğim zaman ve herhangi bir neden belirtmek zorunda kalmadan bırakabileceğimi ve bıraktığım takdirde herhangi bir olumsuzluk ile karşılaşmayacağımı anladım.

Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Katılımcının (Kendi el yazısı ile)

Adı-Soyadı:.....

İmzası:

EK-2. Demografik Bilgi Formu

Demografik Bilgi Formu

1. Rumuz:

2. Cinsiyet: Kadın Erkek

3. Yaş:

4. Şu anda devam ettiğiniz lisenin adı:

5. Şu anda devam ettiğiniz lisenin türü:
Anadolu İmam Hatip Lisesi () Anadolu Lisesi () Fen Lisesi ()
Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi () Sosyal Bilimler Lisesi () Diğer ()

6. Şu anda devam etmekte olduğunuz sınıfı işaretleyiniz. Hazırlık () 1 () 2 () 3 () 4 ()

7. Anne ve babanızın eğitim düzeyi
Anne: İlköğretim () Lise () Lisans () Yüksek lisans+ ()
Baba: İlköğretim () Lise () Lisans () Yüksek lisans+ ()

8. Ailenizin toplam aylık geliri:
2000 TL ve/veya altı () 2001 TL – 4000 TL arası ()
4001 TL – 6000 TL arası () 6001 TL – 8000 TL arası ()
8001 TL -10000 TL arası () 10001 TL -12000 TL arası ()
12001 TL – 14000 TL arası () 14001 TL ve/veya üzeri ()

9. Kiminle yaşıyorsunuz?
Aile (anne ve baba birlikte) () Sadece anne/ sadece baba () Tek başına (evde) ()
Tek başına (yurtta) () Arkadaşlarımla/ kardeşlerimle evde ()

10. Kaç kardeşiniz? Tek çocuk () İki () Üç () Dört () Beş ve daha çok ()

11. Kaçınıcı çocuksunuz? Birinci () İkinci () Üçüncü () Dördüncü () Beşinci ve sonrası ()

12. Şu anda veya yaşamınızın herhangi bir döneminde psikiyatrik /psikolojik tedavi aldınız mı?
Evet (Belirtiniz:.....) Hayır ()

13. Ailenizde psikolojik sorunları nedeniyle tedavi alan var mı?
Evet (Belirtiniz:.....) Hayır ()

14. Herhangi bir bedensel engeliniz var mı?
Evet (Belirtiniz:.....) Hayır ()

15. İnterneti **en çok** hangi amaçla kullandığınızı işaretleyiniz.
Araştırma, ödev yapma () Sosyal ağlar (facebook, twitter, blog vb) ()
Eğlence amaçlı (fotoğraf veya video çekme, müzik dinleme, film-dizi izleme vb.) ()
Oyun oynama () Haber sitelerinden bilgi alma ()

16. Yaklaşık olarak günlük internet kullanım sürenizi işaretleyiniz.
15-45 dk. () 1-2 saat () 3-4 saat ()
4-5 saat () 6 saat ve üzeri ()

EK-3. İnternette Bilişsel Durum Ölçeği (Örnek Maddeler)

Yönerge: Bu anket sizin internet hakkındaki düşünceleriniz, tutumlarınız ve inançlarınızla ilgilidir. İnternet kullanımına online oyunlar, sosyal medya, bilgisayardan, tableten ve akıllı telefondan her türlü amaçlı internet kullanımı dahildir. Her bir soruyu size uygunluk derecesine göre "1'den 7'ye" kadar numaralandırıp (x) işareti koyarak belirleyebilirsiniz. Katıldığınız için teşekkürler.

	Kesinlikle katılıyorum					Kesinlikle katılmıyorum	
	1	2	3	4	5	6	7
Kendimi en çok internetteyken rahat hissediyorum.							
İnternette tanıştığım insanların dışında çok az insan beni seviyor.							
Kendimi en çok internetteyken güvende hissediyorum.							
Çoğu zaman internetten çıkmamın üstünden uzun zaman geçtikten sonra bile internetteyken yaşadıklarımı düşünüyorum.							

EK-4. Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği (Örnek Maddeler)

Bu anket sizin çeşitli sosyal durumlar hakkındaki düşünceleriniz, tutumlarınız ve inançlarınızla ilgilidir. Her bir soruyu size uygunluk derecesine göre "Hiç bir zaman" ile "Her zaman" arasında derecelendirip (x) işareti koyarak belirleyebilirsiniz. Katıldığınız için teşekkürler.

	Hiçbir Zaman	Nadiren	Ara sıra	Sıklıkla	Her Zaman
Arkadaşlarını korumak için dövüşmenin bir sakıncası yoktur.					
İtip-kakmak ve tokatlamak bir çeşit şakalaşmadır.					
Eşyaya zarar vermek birine dayak atmakla kıyasla çok kötü değildir.					
Kötü koşullarda yaşayan kişiler, sergiledikleri saldırgan davranışları nedeni ile suçlanamazlar.					
Kimseye zarar vermediğinden küçük yalanlar söylemenin bir sakıncası yoktur.					

EK-5. Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (Örnek Maddeler)

Bu anket sizin öfke ile ilgili düşünceleriniz, tutumlarınız ve inançlarınızla ilgilidir. Her bir soruyu uygunluk derecesine göre “Hiç bir zaman”, “Nadiren”, “Ara sıra”, “sıklıkla”, “Her zaman” seçeneklerinden size uygun olana (x) işareti koyarak belirleyebilirsiniz. Katıldığınız için teşekkürler.

	Hiçbir Zaman	Nadiren	Ara sıra	Sıklıkla	Her Zaman
1. Bazı arkadaşlarım benim öfkeli biri olduğumu söylerler.					
2. Gerekirse hakkımı korumak için şiddete başvurabilirim.					
3. Birisi bana fazlasıyla iyi davrandığında “Acaba benden ne istiyor?” diye düşünürüm.					
4. Arkadaşlarımın görüşlerine katılmadığım zaman bunu onlara açıkça söylerim.					

EK-6. Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri Ölçeği (Örnek Maddeler)

Aşağıda sizi tanımlayabilen veya tanımlayamayan bazı ifadeler bulunmaktadır. Lütfen her bir ifadenin sizi ne kadar tanımladığını değerlendirerek en uygun seçeneğin karşısına çarpı (X) işareti koyunuz.

	Beni hiç tanımlamıyor	Beni biraz tanımlıyor	Beni bir ölçüde tanımlıyor	Beni iyi tanımlıyor	Beni çok iyi tanımlıyor
Başkalarına en iyi yardımı birileri beni izlerken yapabilirim.					
Problemi olan birine yardım ettiğimde çok mutlu olurum.					
Çevremde başkaları olduğu zaman, ihtiyacı olanlara yardım etmek benim için daha kolaydır.					
Benim düşünceme göre başkalarına yardım etmenin en iyi tarafı, iyi biri olarak tanınmamı sağlamasıdır.					

EK-7. İl Milli Eğitim Müdürlüğü Araştırma Uygulama İzni

T.C.
KONYA VALİLİĞİ
İl Milli Eğitim Müdürlüğü

Sayı :
Konu: Araştırma İzni

06.03.2019

Sayın Rukiyye Meryem PARLADICI

İlgi : 04.03.2019 tarihli ve 4566683 sayılı dilekçeniz.

İlgi dilekçeniz ekinde Müdürlüğümüze sunmuş olduğunuz "Ergenlerde Problemlerle İnternet Kullanımı İle Saldırganlık, Sosyal Olumlu Davranış, Suçluluk/Pişmanlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Ahlaki Uzlaşmanın Aracı Rolü" konulu araştırmanızı uygulama talebiniz incelenmiştir.

Araştırmanın, Karatay, Meram ve Selçuklu ilçelerindeki ortaöğretim kurumlarında eğitim gören öğrencilerine eğitim öğretimi aksatmamak kaydıyla uygulanmasında sakınca görülmektedir. Müdürlüğümüze bağlı eğitim kurumlarındaki çalışmalarınızı 2018-2019 eğitim öğretim yılı içerisinde tamamlamanız zorunludur. Araştırma kapsamında yürütülecek çalışmaların 2018-2019 eğitim öğretim yılında tamamlanmaması durumunda Müdürlüğümüzden tekrar izin alınması gerekmektedir.

Araştırmada Müdürlüğümüz tarafından onaylanarak gönderilen veri toplama araçları kullanılacak olup, araştırma sonucunun CD ortamında iki nüsha olarak Müdürlüğümüze gönderilmesi gerekmektedir.

Bilgilerinize sunulur.

Seyit Ali BÜYÜK
İl Milli Eğitim Müdürü

Ek:

- 1-Demografik Bilgi Formu (1 Sayfa)
- 2-İnternette Bilişsel Durum Ölçeği (3 Sayfa)
- 3-Olumlu Sosyal Davranış Eğilimi Ölçeği (2 Sayfa)
- 4-Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (2 Sayfa)
- 5-Hata İle İlgili Suçluluk ve Utanç Ölçeği (1 Sayfa)
- 6-Ahlaki Uzlaşma Ölçeği (2 Sayfa)
- 7-Veli Onam Formu (1 Sayfa)
- 8-Öğrenci Onam Formu (1 Sayfa)

Güvenli Elektronik İmza
Akl ile Ayırdır.
06 Mart 2019

Akçeşme Mah.Garaj Cad. No: 4 Karatay/KONYA
Elektronik Ağ: <http://konya.meb.gov.tr>
e-posta: istatistik42@meb.gov.tr

Ayrıntılı bilgi için : Abdurrahman KAYNAK - Şef
Ali Naci İŞİK - VHKİ
Tel: (0 332) 353 30 50 - Faks : (0 332) 351 59 40

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden 7827-1e60-3eaa-9564-578b kodu ile teyit edilebilir.

EK-8. AYBÜ Proje Onay Belgesi

 ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ (AYBÜ)
ETİK KURULU
PROJE ONAY BELGESİ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler
Fakültesi/Enstitüsü Psikoloji bölümü akademisyenlerinden /
öğrencilerinden Lukhyye Maryem Parlacı'in.
E-generelde problemi internet kullanımı ile saldırganlık, sosyal dünü davranış ve suçluluk/utancı
arasındaki ilişkinin incelenmesi: A.bleki ve aklaymanın arası. 2018 adlı araştırması
değerlendirilmiştir. (Bu kısım başvuru sahibi tarafından doldurulmalıdır)

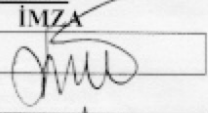
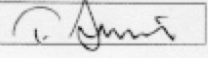
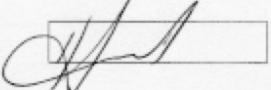
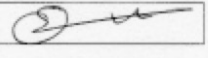

Proje etik açısından uygun bulunmuştur.

Proje etik açısından geliştirilmesi gerekmektedir.

Proje etik açısından uygun bulunmamıştır.

AYBÜ ETİK KURULU KARARI (Etik Kurul tarafından doldurulacaktır)	
Araştırma kodu (Yıl - Araştırma sıra no)	<u>2018-474</u>
Başvuru formunun Etik Kurula ulaştığı tarih	<u>24.12.2018</u>
Etik Kurul Karar toplantı tarihi ve karar no	<u>02.01.2019-47</u>
Yer	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Esenboğa Külliyesi
Katılımcılar	Formda imzası bulunan üyelerimiz toplantıya katılmıştır.

KURUL BAŞKANI, BAŞKAN YARDIMCISI VE ÜYELER:

Prof. Dr. Cem Şafak ÇUKUR	Başkan	☒ İMZA
Prof. Dr. Tekin AKDEMİR	Bşk. Yrd.	☒ İMZA
Prof. Dr. Seldağ GÜNEŞ PESCHKE	Üye	☐
Doç. Dr. Özge GÖKBULUT ÖZDEMİR	Üye	☐
Dr. Öğr. Üyesi Fatma DOĞAN GÜZEL	Üye	☐
Dr. Öğr. Üyesi Behlül TOKUR	Üye	☒ İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Şule KAYA	Üye	☒ İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Birgül ÖZKAN	Üye	☒ İMZA

8